

E. MUUK ja M. TEDRE

LÜHIKE
EESTI KEELEÕPETUS

II

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
KIRJASTUS

LÜHIKE
EESTI KEELEÕPETUS

II

LÜHIKE EESTI KEELEÕPETUS II

ELMAR MÜOK

MIKKEL TROST

704721

TARTUS, 1934
EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

LÜHIKE EESTI KEELEÕPETUS

II

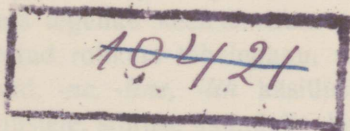
TULETUS- JA LAUSEÕPETUS

KOOSTANUD

ELMAR MUUK

JA

MIHKEL TEDRE

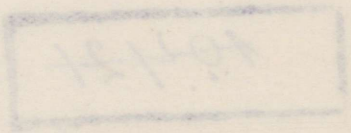
TARTUS, 1930

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

2

A-4822-2

ARHIIVKOGU

Eessõna.

Keskkooli II klassile on Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi uutes õppekavades ette nähtud tuletus- ja lauseõpetuse kursus. Nende õppekavade nõudeile tahab vastata ka käesolev raamat, mis on loomulikuks järjeks E. Muugi „Lühikese eesti keeleõpetuse“ I osale, hääliku- ja vormiõpetusele. Kuna keskkoolis emakeeleõpetusel pearõhk tuleb panna tegeliku keeleoskuse andmisele ning grammatika teoreetilist külge käsitleda ainult niivõrd, kui see on hädatarvilik vajaliku kindluse omandamiseks õigekeelsuse alal, siis on käesolevaski raamatus püütud hoiduda liigsest teoreetilisest ballastist ning esijoones tahetud anda praktilisi juhiseid. Vastavalt sellele on raamatust välja jäetud mõndagi, mis keele üksikasjalisel käsitlusel võiks tunduda ehk vajalikuna, kuid tegeliku keeletarvituse seisukohalt pole oluline, näiteks on jäetud mainimata terve rida vähemproduktiivseid tuletusliiteid ning osa neid on toodud ptiikirjas, on jäetud ära määruste ja täiendite, samuti pea- ja kõrvallausete üksikasjalisem liigitus jms. Seevastu on neile keeleküsimustele, mis tegeliku keeletarvituse seisukohast on tähtsad, pühendatud rohkem tähelepanu, näit. eriti produktiivseile liitele (vrd. *-ne*, *-line*, *-lik* käsitlust), nominatiiv- ja genitiivliitumustele, sihitise käändeile, lauseliikmete kongruentsile jne. — Nagu esimeses osas nii ka siin on raamatu lõppu lisana paigutatud kordamisharjutusi, mis vististi ei tohiks olla üleliigsed tegeliku keeleoskuse omandamisel ning kindlustamisel.

Ei tarvitse vist mainidagi, et ka käesolev raamat Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandena püsib õigekeelsuse suhtes täiel määral „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ alusel, kusjuures autorid on endale siiski lubanud sõnaraamatus enam-vähem võrdselt soovitatavaist paralleelvormidest ühtesid eelistada ning paigutada esikohale ja teiste olemasolu ainult konstateerida.

Autoreist on E. Muuk kirjutanud tuletusõpetuse ja vähema osa harjutusi, kuna M. Tedre on koostanud lauseõpetuse esialgse käsikirja, mis hiljem mõlema autori poolt nendevahelisel kokkuleppel on täiendatud ning kohati ümber töötatud, ja suurema osa harjutusi. Korrekture on autorid lugenud võrdselt. Tööle on tulnud suureks kasuks, et käsikirja on lugenud ning terve rea väärtuslikke näpunäiteid andnud hr-d lektorid J. V. Veski ja Joh. Aavik, prof. J. Mägiste ja eesti keele õpetaja E. Nurm. Olgu nendele siinkohal öeldud parim tänu nähtud vaeva eest.

Tallinna-Nõmme,
augustis 1930.

Autorid.

Tuletusõpetus.

I. Sõnade tuletamine liidete abil.

a. Tüvest ja liiteist.

1. Nagu näitab keele vormiõpetus, on sõna tüvi see sõna osa, mis jääb üle, kui on eraldatud muutelõpp. Näit. kui sõnal *kalastamise/le* eraldame alaleütleva käände lõpu *-le*, leiame, et selle sõna tüvi on *kalastamise-*. Kui mingil sõnavormil muutelõppu üldse pole, näit. ainsuse nimetav *kalastus* või *ma*-tegevusnimi *kalastama*, siis see sõnavorm ise ongi tüvi.

Kuid juba eeltoodud näiteist selgub, et tüvi alati ei ole päris lihtne, jagamatu sõnaosa, vaid et teda paljudel juhtumel on võimalik lahutada veel vähemaiks ühikuiks: näit. sõnatüvel *kala/sta/mise* võime kõigepealt eraldada teonime tunnuse *-mise* ja selle järel iseseisva tüve *kala-*; järele jääb sõnaosa *-sta-*, mille abil tüvest *kala-* on moodustunud sõnatüvi *kala/sta-*. Vrd. veel järgmisi näiteid (tüve osad on eraldatud püstkriipsudega): *tüli* — *tüli/kas*, *tüli/ta/ma*, *tüli/t/us*; *ela/ma* — *ela/ta/ma*, *ela/tu/ma*, *ela/t/is*; *ilu* — *ilu/s*, *ilu/s/ta/ma*, *ilu/s/t/us*.

Säärast sõnaosa, mille abil ühest sõnatüvest võib moodustada — ehk, teiste sõnadega, tuletada — teise sõnatüve (eelmisis näiteis: *-kas*, *-ta-*, *-sta-*, *-tu-*, *-is*, *-us*, *-s*), nimetatakse **liiteks** ehk **suffiksiks**. Sõnaosa, mis jääb järele, kui liide on eraldatud, kutsutakse **põhitüveks**.

Märkus. Liiteiks tuleb õigupoolest lugeda ka mitmesuguste vormide tunnused (näit. mitmuse tunnused *-de-*, *-i-*, keskvõrde tunnus *-ma-*, tingiva kõneviisi tunnus *-ksi-*, jne.) ja isegi muutelõpud (käänete, pöörete lõpud). Kui neid tegelikus keeleõpetuses nimetatakse erinevate nimedega (lõpp, tunnus, liide), siis peamiselt selleks, et neid selgemini eraldada üksteisest tähenduse poolest.

2. Liidete abil võidakse tuletada niihästi käandsõnu (näit. *kivi/ne*, *kalast/us*), pöördõnu (*kasva/ta/ma*, *elu/tse/ma*) kui ka abisõnu (*ilusa/mini*, *vasta/stikku*), millele vastavalt eraldatakse käandsõna- (*-ne*, *-us*), pöördõna- (*-ta-*, *-tse-*) ja abisõnaliited (*-mini*, *-stikku*).

b. Käandsõnaliited.

Tegijat või üldse isikut tähendavad liited.

3. Peale tegijanime tunnuse *-ja*, mida on käsiteldud juba vormiõpetuses ja mis tähendab üldse igasugust tegijat või olijat (*lendaja*, *vedaja*, *valvaja*, *hulkuja*, *tegija*, *sõdija* jne.), tuleb kõigepealt mainida liide *-ur*, mille tarvitamise kohta olgu esitatud järgmised näited: *lendur* (= see, kes elukutseliselt lendab), *vedur* (= masin, mille ülesandeks on ainult vedamine), *valvur*, *hulkur* (= kes püsivalt hulgub, kel hulkumine on nagu elukutseks), *tegur*, *sõdur*, *mõjur* (= mis pidevalt mõjub), *kuulipildur*, *õppur*, *kalur* (= kelle elukutseks on kalapüük), *lambur*, *nahkur*, *talur* jne.

Nagu näiteist näha, tähendab *-ur* tegijat, isikut või asja, kes või mis püsivalt, elukutseliselt teotseb mingi asjaga või on mingis tegevuses. *-ur* liitub pöörd- või käandsõnade tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile (*veda + ur = vedur*, *lamba + ur = lambur*).

4. Näiteid liite *-nik* kohta: *ametnik* (= kelle elukutseks on tegevuses olla mingis ametis), *kunstnik*, *aednik*, *kodanik* (= isik, kes püsivalt on mingi riigi, linna jne.

kodakondsuses, „kojas“), *talunik*, *omanik* (= kes püsivalt, teatava aja jooksul omab midagi), *mesinik*, *mõisnik*, *suurnik*, *nõunik*, *rentnik* (= kes püsivalt, teatava aja jooksul on teise isikuga rendivahekorras), *võlgnik*, *üürnik*, *hapnik* (= mis püsivalt „hapendab“); *kirjanik*, *kohtunik*, *lihunik*; *ratsanik*, *elanik*, *asunik* jne.

-nik tähendab nagu *-ur-gi* enamasti isikut või asja, kes või mis püsivalt, elukutseliselt teotseb mingi asjaga või on mingis seisukorras (erandeid on vähe, näit. *ratsanik*, mis võib tähendada ka isikut, kes ajutiselt, sel silmapilgul istub ratsahobuse seljas). *-nik* liitub harilikult käändsõnade ainsuse nimetava käände vormile (*amet + nik*, *mesi + nik*), erandlikult ka mõnele muule vormile või sõnaliigile (*kirja + nik*, *ela + nik*, *ratsa + nik*).

5. Näiteid liite *-lane* kohta: *eestlane* (= eesti rahvusest isik), *soomlane*, *sakslane*, *saarlane* (= Saaremaal asuv või sealt päritolev isik), *tartlane*, *virulane*, *linlane*, *randlane*, *muulane*, *sõjaväelane*, *tööerakondlane*, *sugulane*, *ajaloolane* (= isik, kes teotseb ajalooa), *kosilane* (= isik, kes kosib), *mesilane*, *teadlane*, *kuningriiklane* (= isik, kes ilmavaateliselt hoidub kuningriigi poole), *vabariiklane*, *kiriklane*, *vaenlane* (= kes suhtub vaenuliselt kellessegi), *võlglane*, *vägilane* jne.

-lane tähendab isikut rahvuse, päritolu, asukoha, kuuluvuse, ameti, tegevuse, ilmavaate, poolehoidu, suhte, loomu jne. järgi, kusjuures ta väljendab samuti nagu eelmisedki liited püsivamat, kestvamat asukohta, kuuluvust, tegevust, poolehoidu, vahekorda jne. *-lane* liitub harilikult tugevaastmelisele tüvele; seejuures, kui selle tüve esimene silp on lühike, asetseb *-lane* eel tüve lõppvokaal (*sugulane*, *mesilane*), kui aga see silp on pikk, — siis tüve viimane konsonant (*linlane* = *linn + lane*, *tartlane* = *Tartu + lane* jne.; erandiks on mõned kohanimetuletised: *narvalane*,

harkulane jne., mille asemel ootaks *narvlane*, *harklane* jne.). Erandlikult liitub *-lane* nõrgale astmele sõnus *õpilane* (ootaks: *õplane*), *ajaloolane*, *eluloolane* jne. (ootaks: *-lugu-lane*), *sõjaväelane*, *kahurväelane* jne. (vrd.: *vägilane*).

6. Näiteid *-line*-liite kohta isiku tähenduses (vrd. 21): *veskiline* (= kes parajasti veskil on), *laadaline*, *reheline*, *teeline*, *suviline*, *päeviline*, *kalaline* (= kes parajasti kala-püügist osa võtab), *heinaline*, *teoline*, *marjuline*, *külaline*, *piduline*, *pulmaline*, *talguline*, *matuseline*, *jaanituleline*; *tööline* (= kelle elukutseks on lihtsam, kehaline töö), *abiline* (= kes teatava aja jooksul on kellelegi abiks), *palgaline*, *kostiline*, *üüriline*, *põrguline* (= kes on põrgust pärit), *metsaline* jne.

-line väljendab üldiselt isikut, kes ajuti, parajasti sel silmapilgul viibib kuskil või võtab osa millestki. Selle poolest erineb *-line* eelkäsiteldud liiteist *-ur*, *-nik*, *-lane*, sest viimased tähendavad üldiselt püsivamat, kestmamat tegevust või olemist mingis seisukorras. Kuid siiski ka mõned *-line*-sõnad tähendavad kestmamat teotsemist millegagi (*tööline*, *abiline*) või püsivamat päritolu (*põrguline*).

-line liitub harilikult ainsuse omastava kujulisele tüvele (*laada + line*), mõnikord ka nõrgaastmelisele *i*-mitmuse tüvele (*marju + line*, *päevi + line*, *suvi + line*).

7. *-tar*: *eestitar* (= eesti rahvusest naisisik), *poolatar*, *rootsitar*, *prantsustar*, *inglistar*, *pariisitar*, *poisitar* (= poisitaoline tüdruk), *lauljatar* (= naislaulja), *õmblejatar*, *tantsijatar*, *ilutar* (= ilu, mõelduna naisolendina), *rõõmutar*, *muretar* jne.

-tar tähendab naisisikut või -olendit. Ta liitub ainsuse omastava kujulisele tüvele (*poisi + tar*; erandiks on sõnad *inglistar* ja *prantsustar*).

8. *-nna*: *kuninganna* (= kuninga abikaasa, naissoost kuningas), *õmblejanna* (= naisõmbleja), *lauljanna*, *tantsijanna*, *õpetajanna*, *sõbranna*, *müüjanna* jne.

Kõnesolev liide väljendab samuti nagu *-tar-gi* naissoost isikut ja ta liitub samuti ainsuse omastava kujulisele tüvele (*sõbra + nna*).

9. Isikuliidetest tuleb veel mainida *-ard* — *logard* (= kes armastab logelda), *jahvard*, *lõhvard*, *käpard*, *lombard*, *lakard*, *jõhkard* jne. —, mis tähendab isikut halvast mõttes.

Märkus. Teised, vähemaulatuselised isikuliited jätame siinkohal käsitlemata (*-ar*, *-sk* jne.; vrd. *joomar*, *käimar*, *roimar*, *lorask*, *keevesk* jne.). Samuti jätame siin puudutamata need liited, mis ainult vähesel määral, osaliselt väljendavad isikut ning harilikult tähendavad midagi muud (*-ik*: *jooksik*, *tõusik* jne., vt. 35; *-kas*: *asukas*, *tulnukas* jne.; *-nd*: *lorand*, *irvand* jne., ja teisi).

Tegevust, tegu ja tegevusega ühenduses olevat asja tähendavad liited.

10. Tegemist või olemist kõige üldisemas mõttes väljendab teatavasti teonime tunnus *-mine* (*kaebamine*, *muutumine*, *kaotamine*, *liigutamine*, *kergendamine*, *armastamine*, *kirjeldamine*, *kummardamine*, *häälitsemine*, *võitlemine*, *usutlemine* jne.), mida on juba käsitletud vormiõpetuses. Tegemist või olemist kitsamas mõttes või selle tegemisega seotud asja tähendab ka terve rida tuleusliiteid, mille hulgas tuleb kõigepealt tähelepanu juhtida laiaulatuselisele liitele *-us*. Olgu viimase kohta esitatud järgmised näited:

(lihttüvi + *-us*): *kaebus* (= kaebamise üksikjuhtum, ühekordne kaebamine; kiri, mille kaudu kaevatakse), *muutus* (= muutmise või muutumise üksikjuhtum), *laitus*, *tõmbus*, *algus*, *leidus*, *needus* (= ühekordne, kestev needmine; needmisseisukord), *vaikus*, *pelgus*, *armastus* (= armastamine, armastusseisukord) jne.;

(liide *ta + us = -tus* :) *kaotus* (tuletatud sõnast *kaotama*; tähendab kaotamise üksikjuhtumit), *teotus*, *soetus*, *toetus* (= toetamise üksikjuhtum; summa või muu abiand, millega toetatakse, toetis), *toimetus* (= toimetamise üksikjuhtum; asutis, kes toimetab, näit. ajalehetoimetus), *talitus*, *kuulutus*, *nimetus* (= nimetamise üksikjuhtum; nimi, millega nimetatakse), *hirmutus*, *kasvatus*, *liigutus* (= ühekordne liigutamine; liigutamisseisukord, liigutatud olek), *kannatus*, *lahutus* jne.;

(liide *sta + us = -stus* :) *vaimustus* (= vaimustamise üksikjuhtum; vaimustusseisukord), *kurvastus*, *armastus*, *elustus*, *innustus*, *kirjastus* (= ühekordne kirjastamine või kirjastamine üldse; kirjastav asutis) jne.;

(liide *ahta + us = -ahtus* :) *helahtus*, *häugahtus* (~ *hau-gatus*), *laujahtus*, *mürtsahtus* (~ *mürtsatus*) jne.;

(liide *nda + us = -ndus* :) *alandus*, *kergendus*, *parandus*, *ühendus*, *suurendus*, *lisandus*, *omandus*, *pärandus*, *asundus* (= asundamise üksikjuhtum; asundamise tulemus, s. o. asundatud koht, koloonia), *pühendus* jne.;

(liide *lda + us = -ldus* :) *avaldus*, *kohaldus*, *korraldus*, *ihaldus*, *jumaldus* jne.;

(liide *[r]da + us = -[r]dus* :) *püherdus*, *komberdus*, *kummardus*, *ümmardus*, *kõverdus* jne.;

(liide *tse + us = -tsus* :) *hoolitsus*, *häälotsus*, *kaubit-sus*, *nokitsus*, *igatsus* jne.;

(liide *[e]le + us = -[e]lus* :) *kõnelus*, *rabelus*, *õmbelus* (= ühekordne õblemine; õblemise tulemus, s. o. kokku-õmmeldud koht), *vaidlus*, *võitlus*, *ristlus*, *kauplus* (= kauplemise üksikjuhtum; kauplemiskoht), *ütlus* jne.; (liide *tle + us = -tlus*; *dle + us = -dlus* :) *käsitlus*, *imetlus*, *taotlus*, *esitlus*, *arvutlus*, *usutus*, *uuendlus*, *kummardlus*, *ahvardlus*, *kõverdus* jne.;

(tegevusnime tunnus *ma + us = -mus* :) *juhtumus* (= üksik juhtumine), *sündmus* (lühenenud sõnast *sündimus*),

nägemus, elamus, tundmus, tahtmus, tulemus (= tulemise saadus), *uurimus, eksimus, väsimus* (= väsimise tulemus, väsinud olek), *tingimus* jne.;

(lühisilbivärteline lihttüvi + *us* = *-dus*;) *haridus* (= harimise tulemus, haritud olek), *segadus, sigidus* jne.

Nagu ülaltoodud näiteist näha, tähendab *-us* kõige harilikumalt tegevuse üksikjuhtumit, ühekordsena või teatud üksikul puhul esinevat tegevust (näit. *liigutus* ei ole mitte igasugune liigutamine, vaid näit. teatava üksiku isiku teataval omaette juhtumil tehtud liigutamine). Selle poolest erineb *-us* tunduvalt teonime tunnusest *-mine*, mis väljendab üldse igasugust tegemist või olemist, ilma seda lähemalt piiramata mõne üksikjuhtumiga. Kuid vahel tähendab *-us* ka tegevust üldse (mitte üksikjuhtumit; näit.: *raamatute kirjastus, isamaa-armastus*), või tegevuse vahendit (*nimetus* = millega nimetatakse), või saadust (*tulemus* = see, mis on tulnud), või seda, kes teeb (*toimetus* = asutis, kes toimetab), või tihtipeale ka seisukorda, mis käib kaasas tegemise või olemisega (*vaimustus, väsimus*).

-us tuletab pöördõnust nimisõnu ja liitub harilikult tugevaastmelise tüve viimasele kaashäälikule (*tõmba* + *us* = *tõmbus*). Kui pöördõna tüve lõpul on liited *-ta-*, *-sta-*, *-ahta-*, *-nda-*, *-lda-*, *-[r]da-*, *-tse-*, *-[e]le-* (vt. 37, 40 ja 43) või tunnus *-ma*, siis moodustuvad *-us* liitumise järel kokkupandud liited *-tus*, *-stus*, *-ahtus*, *-ndus*, *-ldus*, *-[r]dus*, *-tsus*, *-[e]lus*, *-mus*. Erandlikult on *-us* ette liitunud *-d-*, kui põhitüveks on kahesilbiline lühisilbivärteline tüvi (*hari* + *us* = *haridus*); selle tagajärjel on kujunenud omaette liide *-dus*.

11. Näiteid liite *-e* tarvitamise kohta: *hüpe* (= hüppamise üksikjuhtum, ühekordne hüppamine), *läige, nõue, tahe, tunne, vise [viske], purse [purske], muie [muige], pööre, rike, valde, võime, loome, võte, piste, püüe, kaitse* (= kaits-

mine üksikjuhtumil; kaitsev isikkond või seadis), *aje, kutse* (= kutsumise üksikjuhtum; kiri, mille kaudu kutsutakse), *liide* (= liitmise või liitumise üksikjuhtum, näit. sõnas *liitekoht* = liitumiskoht; külgeliidetav osa, näit. sõnaliide), *kate, määre* (= aine, millega määratakse), *võie, lake, näide, toode, anne, lõige, paise* (paisumise tulemus, paisunud koht), *murre* (= murdumise üksikjuhtum; murdumise tulemus, näit. keele-„murre“), *tõlge* jne.

-e tuletab pöörd sõnust nimisõnu, mis tähendavad samuti nagu *-us*-sõnadki esijoones tegevuse üksikjuhtumit, kuid selle kõrval tihtipeale ka tegevusega ühenduses olevat asja, näit. tegevuse vahendit (*määre*), saadust (*paise, murre*), või asja, millele tegevus on sihitud (*liide, näide*).

-e liitub kahesilbiliste tüvede nõrgale astmele, kusjuures tüve viimane vokaal *-e* eel jäetakse ära (*hüppa + e = hüpe, kutsu + e = kutse* jne.). Kui *-e*-d tahetakse liita ühesilbilise vokaaltüvega pöörd sõnadele (*või/ma/, loo/ma/* jne.), siis tuleb põhitüvena tarvitada kahesilbilist *-ma*-tegevusnime (*võima + e = võime, looma + e = loome*).

Märkus. Liite *-e* puhul tuleb võtta arvesse, et *e*-lised sõnad tuleb õieti liigitada kahte rühma: 1) sõnad, mil nimetavas *-e* ja omastavas *-e* (*anne, ande*), ja 2) sõnad, mil küll nimetavas *-e*, kuid omastavas *-me* (*anne, andme*). Vrd. samuti: *kaste [kaste] — kaste [kastme], kanne [kande] — kanne [kandme], kõide [kõite] — kõide [kõitme], liige [liike] — liige [liikme]* jne. Et liidet *-me* esineb võrdlemisi vähe, igatahes kaugelt vähem kui liidet *-e*, siis on ta käesolevas raamatus jäetud käsitlemata.

Tähele panna! Sõnul liitega *-e* on ainsuse nimetav alati nõrgas ja omastav tugevas astmes.

12. *-ng*: *toiming* (= ühekordne toimimine), *murrang* (= ühekordne murdmine, murdumisajajärk), *istung* (= ühekordne, teatava aja kestev istumine, istumisjärk), *õitseng, puhang, palang* (= järk põlemist, tulikahju — *palama* = põlema), *oleng, tralling, areng* (= arenemisjärk), *tõuseng*,

vassing, otsing, loeng, valang, sajang (näit. sajang vihma), *leping* (= leppimise tulemus, kirjutatud kokkulepe), *laeng* (= see, millega laetakse laskeriista), *toodang* (= tootmise tulemus, toodetud varad), *kütang* (= ühekordne kütmine; *kütang puid* = nii palju puid, kui üheks kütmiseks vaja läheb), *pöörang* (= ühekordne pööramine või pöördumine; seadis raudteel, millega pööratakse), *jooming, sööming* jne.

-ng tuletab pöördõnust nimisõnu ja tähendab ühekordset tegemist või olemist, üksikut tegevusjärku; ainult harva väljendab ta tegevuse saadust (*leping*) või vahendit (*laeng, pöörang*). Ta liitub kahesilbiliste tüvede nõrgale astmele (*murra + ng*) või ühesilbiliste tüvede kahesilbilisele *ma*-tegevusnimele (viimasel juhtumil esineb *-ng* eel *i*: *sööma + ing* = *sööming*).

13. -n: *kahin* (tuletatud sõnast *kahisema*), *mühin, vuhin, vilin, sosin, sihin, sahin, madin, mürin, kolin, kärin, sagin, plagin, kröbin, ragin, kõlin, kilin, rädin, pragin* jne.

-n tuletab nimisõnu ainult *-ise*-liitega pöördõnust (vt. 44) ning väljendab tegevuse üksikjuhtumit (*kolin* = üksikul juhtumil esinev kolisemine).

14. -u: *tulu* (= tulemise saadus, kasu), *jagu* (= jagamise tulemus, osa), *segu, kudu* (= kudemise saadus), *pesu* (= pestav asi), *lugu, vedu* (= vedamise üksikjuhtum või vedamine üldse), *pidu, sadu, tänu, joru, elu, olu, tegu; kaev [-u]* (= kaevamise tulemus, kaevatud auk), *maks [-u]* (= makstav raha), *mõõt [-du]* (= millega mõõdetakse), *toit [-du]* (= millega toidetakse), *murd [-rru]* (= murdekoht; murtud arv), *käänd [-nu]*, *leid [-iu]*, *sõit [-du]* (= sõitmise üksikjuhtum), *jooks [-u]*, *nutt [-tu]*, *lend [-nnu]*, *keeld [-lu]*, *naer [-u]*, *seis [-u]*, *lõpp [-pu]*, *tõus [-u]* jne.; (liide *ele + u* = *-elu*.) *käsitelu* (= käsitlemise üksikjuhtum), *esitelu, õnnitelu, kummardelu, ähvardelu* jne.

-u väljendab tegevusega ühenduses olevat asja ja tegevuse üksikjuhtumit. Ta tuletab, samuti nagu *-us*, *-e*, *-ng*, *-n*, pöörd sõnust nimisõnu ja liitub harilikult kahesilbilise tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile (*veda + u = vedu*; kui esimene silp on pikk, on *-u* ainsuse nimetavast käändest kadunud: *lõppe + u = lõpp*; teistes käänetes on *-u* püsinud: *lõpu*, *lõppu* jne.). Mitmesilbilistele tüvedele võib *-u* liituda ainult siis, kui need lõpevad liite *-ele*-ga (vrd. 40); niisugusel juhtumil on liited *-ele-* ja *-u* ühinenud kokkupanud liiteks *-elu*.

15. *-is*: *täidis* (= millega täidetakse), *keedis* (= keetmise tulemus, moos), *hoidis* (= mida hoitakse, konserv), *näidis* (= mida näidatakse, muster), *seadis* (= seadmise tulemus, aparaat), *sepis* jne.;

(liide *ta + is = -tis*.) *väetis* (= millega väetatakse), *hirmutis*, *hapatis*, *kuivatis*, *jahutis*, *tuletis* (= tuletamise saadus, tuletatud sõna), *korrutis*, *jagatis*, *istutis* (= istutatud taim), *kirjutis*, *ehitis*, *sulatis*, *saadatis*, *asutis* (= see, mis on asutatud millekski), *jäätis*, *kingitis* jne.;

(liide *sta + is = -stis*.) *kivistis* (= kivistamise saadus, kivistunud asi), *joonestis*, *varustis* (= millega varustatakse), *kavastis* (= kavastamise saadus, skeem), *uimastis* (= uimastusvahend) jne.;

(liide *lda + is = -ldis*.) *iiveldis* (= asi, mis iiveldama ajab), *ihaldis* (= ihaldatav ese) jne.; siia võiks ka lugeda sõnad nagu *väljamõeldis*, *õeldis*, *õmmeldis* jne., mis on tuletatud umbisikulisest tegumoest *välja mõeldama*, *õeldama*, *õmmeldama* jne.;

(liide *[r]da + is = -[r]dis*.) *nikerdis*, *soperdis*, *käperdis* jne.

Nagu näiteist näha, tuletab kõnesolev liide pöörd sõnust nimisõnu, mis tähendavad ainult tegevuse vahendit või saadust või tegevusealust asja.

Ta liitub, vastandina liitele *-us*, lihttüvede nõrgaastmelistele vormidele (*täida + is = täidis*). Koos liidetega *-ta-*, *-sta-*, *-lda-*, *-rda-* moodustab ta kokkupandud liited *-tis*, *-stis*, *-ldis*, *-rdis*.

Märkus. Liidetele *-tse-* ja *-ele-* (vrd. 40 ja 42) *-is* ei liitu. Liitega *-nda-* ühineb *-is* väga harva, näit. *koondis*; nimelt täidab *-ndama-*pöördsõnade puhul liite *-is* aset harilikult liide *-nd:* (*laiendama:*) *laiend*, (*paksendama:*) *paksend* jne., vt. 18 a.

16. *-nu:* *põlenu* (= see, kes või mis on põlenud), *kadunu*, *hukkunu*, *joob(u)nu*, *muutunu*, *surnu*, *koolnu*, *üleelanu* jne.

Liide *-nu* väljendab seda, kes või mis on teinud midagi või olnud või muutunud millekski. Ta on sisuliselt samane isikulise tegumoe mineviku kesksõnaga (*põlenud*, *kadunud* jne.) ning liitub pöördsõna tüvele täiesti samuti nagu kesksõna liide *-nud* (vt. selle kohta vastavat peatükki vormiõpetuses¹).

17. *-tu:* *võetu* (= see, kes või mis on võetud), *tabatu*, *tapetu*, *piinatu*, *elustatu*, *päästetu*, *koormatu*, *hüljatu*, *põlatu*, *armastatu* jne.

Käesolev liide väljendab seda, kellele või millele tegevus on sihitud. Ta on sisuliselt samane umbisikulise tegumoe mineviku kesksõnaga (*võetud*, *tabatud* jne.) ning liitub pöördsõna tüvele täiesti samuti nagu kesksõna liide *-tud* (vt. selle kohta vastavat peatükki vormiõpetuses¹).

Märkus. Algselt liited *-nu* ja *-tu* (vt. 16 ja 17) ei olnudki muud kui lihtsalt mineviku kesksõna tunnused; vormiline erinevus *-nud*, *-tud* ja *-nu*, *-tu* vahel tekkis alles hiljem. Nende kesksõnatunnuste vanemaaegne kuju oli nimelt *-nud* ja *-tu*; hiljem said mõlemad pöördsõnavormina tarvitavad kesksõnad endile lõpu *-d* (*saanud* jäi püsima kujul *saanud*, kuna *tapetu* muutus vormiks *tapetud*); seevastu iseseisva nimisõnana tarvitavad kesksõnad jäid mõlemad tarvitusse ilma *d*-ta (*saanud* muutus vormiks *saanu*, kuna *tapetu* jäi püsima kujul *tapetu*).

¹ Vrd. E. Muuk, Lühike eesti keeleõpetus I, § 123 b.

18. Muudest liidetest, mis tähendavad tegevust või sellega seotud asja, tuleks mainida veel järgmised:

a) *-nd*, mis on samasisuline nagu *-is* (vt. 15), näit.: *kaevand* (= kaevamise tulemus), *lükand* (= lükatav asi), *pistand*, *olend* jt. Liitega *-nda-* pöörd sõnadest (vt. 37) tuletamisel asendab *-nd* otsekohe *-nda-*: *laiend* (tuletatud sõnast *laiendama*; tähendab laiendatud või laienenud kohta), *paksend*, *pikend*, *parand* (= parandatav asi) jne. Vrd. *-nd* kohta veel 36 a.

b) *-k*, *-ik*, mis tähendab tegevuse üksikjuhtumit või tegevusega kuidagi ühenduses olevat asja, olendit või seisukorda: *tulek* (= tulemise üksikjuhtum), *minek*, *panek*, *uinak*, *seisak*, *rännak*, *kõnnak* (= kõndimisviis), *olek* (= olemine, olemisviis), *lüpsik* (= asi, kuhu lüpstakse), *kõidik*, *jooksik*, *tõusik*, *saadik* jne. Vrd. selle liite kohta veel 35.

Omadust või seisukorda tähendavad liited.

19. Nimisõnu tuletav liide *-us*: *argus* (= omadus arg olla, arg olek), *julgus*, *hellus*, *vahvus*, *õrnus*, *noorus*, *suurus*, *laiskus*, *rikkus*, *kurbus*, *armsus*, *puhtus*, *õigus*, *naabrus* (= naabriks olek; naabruses olev ala), *küllus*, *rohkus*, *ümbrus* (= ümbritsev ala) jne.;

(liide *ne* [*se*] + *us* = *-sus*.) *sarnasus*, *kohasus*, *vaesus*, *vigasus*, *mehisus*, *ükskõiksus*, *üldsus* (= üldisena esinev kogu) jne.;

(liide *line* + *us* = *-lisus*.) *keerulisus*, *kahemõttelisus*, *tõelisuus*, *olulisus* jne.;

(liide *lik* + *us* = *-likkus*.) *vajalikkus*, *sõbralikkus*, *piltlikkus*, *arglikkus* jne.;

(liide *kas* + *us* = *-kus*.) *viljakus*, *jõukus*, *tagajärjekus*, *kollakus* jne.;

(liide *tu* + *us* = *-tus*.) *õnnetus*, *viljatus*, *korratlus*, *hooletus*, *austus*, *surematlus* jne.;

(liide *lane* + *us* = *-lus*.) *eestlus*, *sakslus*, *õiglus*, *ühtlus*, *väiklus* jne.;

(liide *ldane* + *us* = **-ldus** :) *pikaldus*, *üksildus*, *haruldus* (= omadus haruldane olla; haruldane asi), *väheldus* jne.;

(liide *mine* + *us* = **-mus** :) *välimus* (= välimine külg või pool, väljanägemine), *sisemus*, *äärmus* jne.;

(kesk- ja ülivõrde tunnus *m* + *us* = **-mus** :) *paremus*, *pikemus*, *suurimus*, *raskeimus*, *ülemus* (= ülem olek; ülemad) jne.;

(kesksõna tunnus *v* + *us* = **-vus** :) *tegevus* (= tegev olek, teotsemine), *kestvus*, *kalduvus*, *surevus*, *ostetavus* jne.;

(kesksõna tunnus *tud* + *us* = **-tus** :) *seotus* (= seotud olek), *saadus* (= saadud asi), *loodus*, *haritus* (= haritud olek), *piiratus*, *kingitus* jne.;

(erandlikult: vokaaliga lõppev tüvi + *us* = **-dus** :) *truudus*, *headus*, *vanadus* (~ *vanus*), *kenadus*, *vajadus*, *kõvadus*, *omadus*, *tublidus* jne.; samuti: *kallidus*, *kaunidus*, *valmidus*, *tarvidus*.

-us on ainuke omadust või seisukorda väljendav liide, mille abil järjekindlasti saab tuletada nimisõnu; kõik muud omadust tähendavad liited (vt. 20—26) tuletavad harilikult omadussõnu (mõned vähesed erandid välja arvatud). Peale omaduse või seisukorra väljendab kõnesolev liide, kuigi õige harva, ka seda asja, kogu või ala, millel on see omadus, mida tüvisõna tähendab (*haruldus* = haruldane asi, *ümbrus*, *üldsus* jne.); kesksõnust tuletamisel võib *-us* vahel tähendada ka tegevust (*tegevus*, *kingitus*) või tegevuse saadust (*loodus*, *saadus*).

-us liitub (samuti nagu tegevust tähendav liide *-us*, vrd. 10) käänd- või kesksõnade (väga harva ka abisõnade) tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile (*laiska* + *us* = *laiskus*). Ühinedes teiste liidetega (*-ne*, *-line*, *-lik*, *-kas* jne., vt. 20—26, 28, 5, 34) või tunnustega on *-us* moodustanud kokkupandud liited *-sus*, *-lisus*, *-likkus*, *-kus*, *-tus*, *-lus*, *-ldus*, *-mus*, *-vus* jne. (tähele

panna: seejuures on liiteil *-lane*, *-ldane*, *-mine* silp *-ne-us* eel kadunud, nii et on kujunenud *-lus*, *-ldus*, *-mus*!). Kui *-us* eel olev tüvi lõpeb pika vokaali või diftongiga või on kaheasilbiline esimesel silbivälitel, on tüve ja *-us* vahele liitunud häälik *-d-* (*truu + us = truudus*, *hea + us = headus*, *vaga + us = vagadus*; ilma *-d-*ta on ainult sõna *vanus*, mille kõrval esineb harilikuna ka *vanadus*); erandlikult on peale nende *-d-*ga moodustunud veel: *kallidus*, *kaunidus*, *valmidus*, *tarvidus*.

Tähele panna! Liide *-tus* kirjutatakse alati ühekordse *t*-ga: *surematus*, *olematus*, *paratamatus* jne.; liide *-likkus* — alati kahekordse *k*-ga: *harilikkus*, *surelikkus*, *tarvilikkus* jne.

20. *-ne*: *raudne* (= rauast tehtud), *kivine*, *puune*, *vaskne*, *kuldne*, *villane*, *vesine* (= vett sisaldav, veega koos), *kesine*, *metsane*, *rasvane*, *võine*, *tolmune*, *verine*, *meetrine* (= meetripikkune, meetriga mõõta), *verstane*, *jalane*, *kolmesüllane*, *kaheliitrine*, *kolmekroonine*, *minupikkune*, *kolmene* (näit. raha), *kahekümneviiene*, *isane* (= isaste liiki kuuluv), *mehine* (= mehelikku laadi), *kodune*, *maine*, *puine*, *segane*, *vihane*, *katkine*, *kinnine*, *väline* (= väljaspool olev), *maa-alune*, *metsapoolne*, *hommikune* (= hommikusel ajal esinev), *õhtune*, *kevadine*, *tolleaegne*, *endine*, *nüüdne* jne.;

(teised liited + *ne*.) *hapnikune* (*nik + ne*, vt. 4), *põletikune* (*ik + ne*, vt. 35), *kümnemaakonnane* (*kond + ne*, vt. 30), *mitmeäärmusene* (*us + ne*, vt. 19), *ajutine* (*ti + ne*, vt. 46 c) jne.; (määrsõnaliide *stikku + ne = stikune*, vt. 46 g:) *vastastikune*, *kohastikune*, *läbistikune*, *ülestikune* jne.

-ne tuletab omadussõnu (ainult harva nimisõnu, vt. allap. märk.), mis tähendavad ainet, materjali, millest miski on (*raudne*), ainet või asja, millega miski on kokkupuutes, ühenduses (*vesine*, *metsane*),

mõõtu (*meetrine*), liiki ja laadi (*isane, mehine*), kohta ja aega (*väline, hommikune*) jms. Vahel tähendab käesolev liide ka omaduse vähendust, mille kohta vt. lähemalt 28 d.

-ne liitub harilikult käändsõnade ainsuse nimetava või omastava kujulisele tüvele (*raud + ne, vesi + ne, metsa + ne, tolmu + ne*), mõnikord *i*-mitmuse taolisele tüvele (*mai + ne, mehi + ne*) või lühenenud tüvekujule (*pikku + ne*, tuletatud sõnast *pikkus*). Sagedasti tuletab *-ne* omadussõnu ka abisõnadest (*nüüdne*). Kõige selle juures võib *-ne*, ühinedes niihästi käänd- kui ka abisõnaliidetega, moodustada terve rea kokkupandud liiteid (*-ikune, -stikune, -tine* jne.).

Tähelepanna! Määrsõnast tuletatud liide *-stikune* (*vastastikune, kohastikune* jne.) kirjutatakse alati ühekordse *k*-ga, vastava määrsõna liide *-stikku* (*vastastikku, kohastikku* jne.) aga alati kahekordse *k*-ga.

Märkus. Vähestest nimisõnadest, mis on tuletatud *-ne* abil, võiks mainida järgmisi: *karjane, pakane, naine, sulane, hobune, rebane, tihane* jt.

21. *-line*: *rahaline* (= kellel on raha, näit. *rahaline mees*; raha alale kuuluv, näit. *rahaline küsimus*), *lapsiline* (= kellel on lapsi), *sõlmiline, kolmevärviline, okkiline, kõvakooreline, kahekorstnaline, kilogrammiline* (= millesse mahub üks kilogramm), *toobiline, keeleline* (= keele alale kuuluv), *stiililine, teiseliigiline* (= teise liiki kuuluv), *kõrgeklassiline, matemaatiline* (= matemaatika alale kuuluv; matemaatikale omane), *kultuuriline, tormiline* (= tormiga seotud, tormile omane) jne.;

(teised liited + *line*.) *eluline* (*u + line*, vt. 14), *ühiseluline* (= ühiselule kuuluv, näit. *ühiselulised vormid*; ühiselu alale kuuluv), *andeline* (*e + line*, vt. 11), *murranguiline* (*ng + line*, vt. 12), *üheõiguseline* (*us + line*, vt. 19), *maastikuline* (*stik + line*, vt. 32) jne.

Nagu eeltoodud näiteist näha, ei tuleta *-line* ainult isikut tähendavaid nimisõnu (vt. 6), vaid õige suurel määral ka omadussõnu, mis tähendavad, mis kellelgi või millelgi on (*kõvakooreline*), mis ta sisaldab või mahutab (*toobiline*), kellele või millele ta kuulub või kuhu, mis alale ta kuulub (*ühiseluline, keeleline*), mis laadi ta on (*tormiline*) jms.

-line võib liituda ainult käändsõnade ainsuse omastava kujulisele tüvele (*toobi + line, okka + line*) või vahel ka *i*-mitmuse kujulisele tüvele (*lapsi + line*); erandeid on ainult kaks: *enamline, vaimline*. Seejuures võib *-line* ühineda mistahes nimisõnaliitega ning sel teel kujundada kokkupandud liiteid (*-uline, -eline, -nguline, -useline* jne.). Kui *-line* on liitunud võõrsõnale, ei tarvitse *-line* eel olev tüvi eesti keeles alati iseseisvalt esineda (*matemaati + line*; tüve *matemaati-* meie keeles omaette ei tarvitata).

22. *-lik*: *piltlik* (= pildile omane, nagu pilt), *riiklik, meisterlik* (= meistrile omane), *kuninglik, kirglik, laplik, lõplik, südamlük, inimlik, uudishimulik* (= alati uudishimu tundev), *kahjulik, aulik, emalik* (= emale omane, emataoline), *isalik, õelik, vennalik, sõbralik, mehelik, naiselik, poisilik, lapselik, orjalik, elajalik, loomalik; ajalik* (= ajaga seotud, ajale omane), *ainulik, armulik* (~ *armuline*), *asjalik, ilmalik* (~ *ilmlik*), *kirjalik, kohalik, kohtulik, korralik, loomulik, põhjalik, rahvalik, silmakirjalik, taevalik, tarvilik* (~ *tarviline*), *täielik* (~ *täieline*), *vajalik, vaimulik, õnnelik; püüdlük* (= kestvalt püüdev), *järeleandlik, tahtlik, kaeblik, kurtlik, tundlik, muutlik, petlik, teadlik, leidlik* (= alati leidev, kui vaja), *ekslik, sobilik, häbelik, näilik* jne.;

(teised liited + *lik*.) *tänulik* (*u + lik*, vt. 14), *isiklik* (*ik + lik*, vt. 35), *erakondlik* (*kond + lik*, vt. 30), *kirjanduslik* (*ndus + lik*, vt. 33 c), *õpetlik* (*ta + lik*, vt. 37) jne.

Käesolev omadussõnu tuletav liide väljendab, kellele või millele omane (*meisterlik*), kelle või mille taoline (*elajalik, orjalik*) on miski või keegi, või üldse, missugune kestvam, püsivam omadus on kellelgi või millelgi (*uudishimulik, püüdlik*).

-lik liitub harilikult käänd- või pöörd-sõnade tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile (*pilt + lik, südam + lik, lõpp + lik = lõplik, tund + lik*), kuid võib selle kõrval liituda ka vokaaliga lõppevale tüvele, ja nimelt järgmisil juhtumel: 1) kui põhitüvi on ühesilbiline, vokaaliga lõppev (*au + lik, näi + lik*) või kahesilbiline esimesel silbiväljel (*isa + lik, häbe + lik, sobi + lik*); 2) kui *-lik* tähendab, kelle või mille taoline on keegi (*elajalik, orjalik, poisilik*; põhitüvi on ainsuse omastava kujuline); 3) mõningais teisis sõnus, mis seesugustena keelde on juurdunud (*aja + lik, ainu + lik, armu + lik, asja + lik* jne., vt. ülaltoodud näiteid; põhitüvi on ainsuse omastava kujuline). — *-lik* võib samuti nagu *-line*-gi tarbekorral ühineda kõigi nimisõnaliidetega (*-ulik, -iklik, -kondlik, -uslik* jne.), kuid ka mõne pöörd-sõnaliituga (*-tlik, -ndlik*; selle poolest erineb ta liitest *-line*, mis pöörd-sõnatüvedele liituda ei saa).

23. Tähele panna! Eelkäsiteldud kolme omadussõnaliidet, *-ne, -line* ja *-lik*, ei tohi tarvitada juhuliselt läbisegi, vaid neist igaühel on oma piirkond, kus ta võib esineda: *-ne* asemel ei või alati tarvitada *-line* või *-lik* ega *-line* asemel alati *-lik* (eriti sagedasti aetakse segi liited *-line* ja *-lik*). Olgu seepärast siin veel kord rõhutatud nende kolme liite erinevused.

Täenduslik külg. Ainult *-ne*-d saab tarvitada: 1) kui tuletatav sõna tähendab ainet või materjali, millest miski on või millega miski on ühenduses (*raudne, vaskne, kuldne, vesine, verine, metsane, tolmune* jne.); 2) kui tuletatav sõna tähendab mõõtu, üksuste arvu (*liitrine,*

kolmemeetrine, kahekroonine, kahekümneviiene jne.); soovitav on *-ne*-ga tarvitada ka neid *-line*-sõnu, mis tähendavad mahutust (vt. 21; seega näit. *kilogrammiline* asemel *kilogrammiline, toobiline* asemel *toobine* jne.); 3) kui tuletatav sõna tähendab kohta või aega (*hommikune, praegune, eilne, ahjutagune, tuulepoolne* jne.).

Ainult *-line*-t saab tarvitada: 1) kui tuletatav sõna tähendab, mis kellelgi või millelgi on (*okkiline* = millel on okkad, *lapsiline, sõlmiline, kolmekorstnaline, paksukooreline, heamaitseiline, üheõiguseline* jne.); erandiks on rida *-ne*-sõnu: *kahejalgne, kolmekordne, üheraudne* jne. (peamiselt need, mille esimeseks osaks on arvsõna: *ühe-, kahe-, kolme-* jne.); 2) enamasti ka, kui tuletatav sõna tähendab, kellele või millele või kuhu, mis alale miski või keegi kuulub (*keeleline* [vorm] = keele [vorm], *murdeline* = murde alale kuuluv, murdele kuuluv, *teiseliigiline, kõrgeklassiline, filosoofiline, matemaatiline* jne.); kõrvale kalduvad viimasest juhisest kuuluvust tähendavad *-us-* ja *-kond*-lõpulistest nimisõnadest tuletatud sõnad (*teaduslik, majanduslik, kirjanduslik, tuletuslik, ühiskondlik, erakondlik* jne.), samuti terve rida võõrsõnu (*sotsialistlik, ratsionalistlik* jne.; võõrsõnadel on üldse kujunenud omad reeglid, kus tarvitada *-ne, -line* või *-lik*, seepärast ei kuulu nad täiel määral siintoodud üldreeglite alla, vrd. 24); selle *-us-* ja *-kond*-sõnade kõrvalekaldumise põhjuseks on, et *-lik* armastab üldse liituda konsonandile (vt. allap.) ning et konsonantliitumusi on mugavam tarvitada (vrd. näit. *majanduslikkus* ja *majanduselisus*, kus esimest sõna on hõlpsam hääldada).

Ainult *-lik*-ku saab tarvitada, kui tuletatav sõna tähendab, kelle või mille taoline on keegi või kellele või millele püsivalt omane on miski (*kangelaslik* = kangelasetaoline, kangelasele omane, *orjalik, mehelik, lapselik, taevalik, südamlik, piltlik* jne.).

Peale eeltoodute on veel olemas rühm sõnu, kus suurt tähenduslikku vahet *-ne*, *-line* ja *-lik* vahel ei saa teha: need on nimelt sõnad, mis väljendavad üldse laadi või omadust, millega miski on seotud (*mehine, vihane, katkine, tormiline, rutuline, tänulik, põhjalik, püüdlük* jne.). Säärastel juhtumitel määrab enamasti senine keeleline harjumus, missugust liidet tuleb tarvitada; vahel jääb see ka keeletarvitaja isikliku maitse otsustada (näit. on võimalik tarvitada niihästi *eluline* kui ka *elulik*; esimene tähendab rohkem: 'elu alale kuuluv', näit. *eluline küsimus*, teine väljendab rohkem: 'elule omane', näit. *elulik tung*).

Tuletuslik külge. *-ne* liitub niihästi konsonandile kui vokaalile (vt. 20), *-line* — ainult vokaalile, ja nimelt ainsuse omastava kujulisele tüvele (vt. 21), *-lik* — harilikult konsonandile, vahel ka vokaalile (vt. 22).

Pöördsõnust omadussõnu saab tuletada ainult *-lik* abil (*häbelik, sobilik, kannatlik, näilik* jne.). *-lik* tuletab peale selle veel käändsõnust.

Abisõnust omadussõnu saab tuletada ainult *-ne* abil (*nüüdne, ajutine, vastastikune* jne.). *-ne* tuletab peale selle veel käändsõnust.

-line tuletab ainult käändsõnust.

24. Olgu esitatud mõningaid tähtsamaid jooni ka *-ne*, *-line* ja *-lik* tarvitamisest v õ r s õ n u s.

Liidet *-ne* tarvitatakse: 1) võrdsõnus, mille tüve lõpul on *-aal*, *-aan*, *-aar*, *-aat*, *-een*, *-iim*, *-iin*, *-iiv*, *-oor*, *-oos*, *-uur*, *-uut* jne. (pikk vokaal + konsonant), näit.: *reaalne, momentaanne, lineaarne, privaadne, homogeenne, intiimne, genuinne, naiivne, primitiivne, sonoorne, religioosne, literatuurne, absoluutne* jne.; 2) sõnus, mille tüve lõpul on konsonantühendid *-nt*, *-kt* jts., näit.: *elegantne, intelligentne, kompaktne, eksaktne, modernne* jne.

Liidet *-line* tarvitatakse: 1) sõnus, mille tüve lõpul on liide *-ioon*, näit.: *revolutsiooniline* (vrd. *revolutsioon*), *redaktsiooniline*, *deklinaatsiooniline* jne.; 2) sõnus, mille tüve lõpul on liited *-ia*, *-ika*, näit.: *geograafiline* (vrd. *geograafia*), *geoloogiline*, *harmooniline*, *graatsiline*, *sümfaatiline*, *sümmeetiline*; *matemaatiline* (vrd. *matemaatika*), *staatiline*, *statistiline*, *politiline*, *loogiline* jne.

Liidet *-lik* tarvitatakse kõige sagedamini sõnus, mille tüve lõpul on *-ist* (samadele tüvedele liitub ka liide *-ism*), näit.: *sotsialistlik* (vrd. *sotsialism*), *kommunistlik*, *aktivistlik*, *ratsionalistlik*, *buddistlik*, *individualistlik* jne.

Tähele panna! Võõrsõnalisi omadussõnu ei tohi kunagi tarvitada ilma liideteta *-ne*, *-line* või *-lik*: *naiivne inimene* (mitte: *naiiv inimene*), *modernne kleit* (mitte: *modern kleit*), *elegantne daam*, *promptne vastus* jne.; erandiks on ainult *-el*-lõpuga võõrsõnad: *noobel mees*, *permeaabel asi* jne.

Märkus. Kui need võõrsõnad on kokku liitunud mõne teise sõnaga, mis neile järgneb, tarvitatakse neid ilma liideteta *-ne*, *-line* või *-lik*: *reaalpolitika* (vrd. *reaalne politika*), *modernkirjandus* (vrd. *modernne kirjandus*), *kultuurinimene* (vrd. *kultuurne inimene*), *populaarteaduslik* (vrd. *populaarne ning teaduslik*) jne.

25. -tu: *korratu* (= milles ei ole korda, kes püsivalt ei ole korralik), *näotu* (= millel kestvalt ei ole mingit nägu, inetu), *hooletu*, *abitu*, *mõttetu*, *jalutu*, *keeletu*, *rahutu*, *süütu*, *armutu*, *armetu*, *vahenditu*, *tegevusetu*, *saa-matu* (= kes püsivalt ei saa ega suuda midagi), *oskamatu*, *täitmatu* (= keda kunagi ei suudeta täita), *põhjendamatu*, *kättesaamatu*, *vältimatu*, *möödapääsematu* jne.

Käesolev liide tuletab omadussõnu, mis tähendavad harilikult püsivamat, kestvamat ilmaolemist millestki või kellestki. Ta liitub nimisõnade ainsuse omastava või *i*-mitmuse kujulisele tüvele (*korra + tu*, *tegevuse + tu*, *jalu + tu*, *arme + tu*) või pöördõnade *ma*-tegevusnimele (*saama + tu*, *põhjendama + tu*). Seejuures võib ta ühineda kokkupandud liiteks mistahes nimisõnaliitega (*tegev + use + tu*, vt. 19, *vahe + ndi + tu*, vt. 36 a, jne.).

Märkus 1. Vahel ei tähenda *-tu* ilmaolemist, vaid lihtsalt märgib mõne omaduse olemasolu: *koletu* (= kole), *kahvatu* (= kahv, s.o. värvitu), *nurjatu*, *vallatu*, *riivatu*, *kohmetu* jne.

Märkus 2. *-tu*-lõpulisi ilmaütlevaid omadussõnu ei tohi keeletarvitusel segi ajada hariliku ilmaütleva käändega (mida on lähemalt käsitletud vormiõpetuses). *-tu*-omadussõnad tähendavad enamasti ikka *kestvamat*, *püsivamat* ilmaolemist, kuna ilmaütlev kääne väljen-

dib enam juhulist, käesoleval silmapilgul esinevat puudumist. Näit.: *hooletu* (= püsivalt, alati hooleta), *hooleta* (= käesoleval juhtumil hooleta), *tegevusetu* (= pidevalt tegevuseta, jõude), *tegevuseta* (= praegu ilma tegevuseta), *saamatu* (= kes üldse midagi ei saa), *saamata* (= seni, praeguse silmapilguni saamata) jne.

26. Muudest tähtsamatest omadussõnaliidetest tuleks mainida veel järgmised:

a) *-kas*, mis tähendab millegi rikkust, küllust, näit.: *viljakas* (= viljarohke), *perekas*, *tülikas*, *mahlakas*, *naljakas*, *tujukas*, *tagajärjekas*, *kõnekas*, *kehakas*, *rinnakas* (= suure, tugeva rinnaga), *kondikas*, *tulukas*, *nõukas*, *toekas* jne. — Kui *-kas* on liitunud omadussõna tüvele, tähendab ta omaduse vähendust, vt. 28 f.

b) *-jas*, mis väljendab sarnasust, taolisust, näit.: *tuhkjas* (= tuhakarva), *tinajas* (= tinataoline), *hiirjas*, *klaasjas*, *nooljas* jne. — Omadussõna tüvele liitunud *-jas* tähendab omaduse vähendust, vt. 28 g.

Vähendust või meelitust tähendavad liited.

27. Nimisõnu tuletav liide *-ke* [*-kese*]: *majake* (= väike maja), *emake* (= armas ema), *isake*, *kanake*, *tuvike*, *vareseke*, *tänavake*, *lilleke*, *linnake*, *külake*, *vaeseke*, *viljaväljake*, *poisike*, *erakonnake*, *mustlaseke*, *temake*, *varanduseke*, *koguduseke*, *laevastikuke*, *salguke*, *laevuke* jne.

-ke [omast. *-kese*] tuletab vähendust tähendavaid nimisõnu, kusjuures vastav vähendussõna omandab sage-dasti meelitava, kallistava varjundi (*emake*, *tuvike*), vahel ka põlgliku tähenduse (*säärane erakonnake! poisike!*). *-ke* liitub käändsõnade ainsuse omastava kujulisele (*vaese + ke*), vahel ka *i*-mitmuse taolisele (*laevu + ke*) tüvele, ja võib ühineda kõigi käändsõnaliidetelega kokkupandud liiteiks (*must + lase + ke*, vt. 5, *laeva + stiku + ke*, vt. 32, jne.).

28. Peale *-ke*, mis tuletab nimisõnu, esineb veel rida omadussõnaliiteid, mis väljendavad omaduse vähendust. Nimelt liited *-lane*, *-line*, *-ne*, *-lik*, *-kas*, *-jas* (vt. 5, 20—22, 26), kui nad on liitunud oma-

dussõna tüvele, annavad omadussõnale vähendava, kahandava varjundi; neile lisaks on samas tähenduses tarvitata veel liide *-ldane*. Näiteid:

a) *-ldane*: *pikaldane* (= pika-, aeglasevõitu), *lüheldane* (= lühida-võitu), *väheldane*, *vanaldane*, *üksildane* jne.;

b) *-lane*: *kerglane* (= kergevõitu, kergatslik), *haiglane*, *peenlane*, *pehmlane* jne.; mõnes näites ei ole vähendavat tähendusvarjundit enam selgesti tunda: *väiklane*, *õiglane*;

c) *-line*: *pikaline* (= pikaldane), *kurvaline*, *kehvaline* jne.; mõnes sõnas ilma vähendusvarjundita: *suureline*;

d) *-ne*: *kehvane* (= kehvavõitu), *külmane*, *noorene* jne.; ilma vähendusvarjundita: *pahane*, *tühine*, *vagane*;

e) *-lik*: *arglik* (= aravõitu, tagasihoidlik), *kurblik*, *piklik*, *rõõmsalik* jne.; ilma vähendusvarjundita: *rikkalik*;

f) *-kas*: *punakas* (= punasevõitu, punase poole kalduv), *rohekas*, *kollakas*, *hapukas*, *lillakas*, *roosakas*, *sinikas*, *lollakas*, *pruunikas* jne.;

g) *-jas*: *mustjas*, *valkjjas*, *tuhmjjas*, *ruskjjas*, *kibejas*, *nõrkjas* jne.

Kohta, ala, kogu või rühma tähendavad liited.

29. *-la*: *vangla* (= koht, kus asuvad vangid, vangimaja), *kanala*, *tuvila*, *sigala*, *mesila*, *haigla*, *tontla*, *kilpla* (= muinasjutuliste kilplaste kodumaa), *toonela*, *manala*, *rahula*, *suvila* (= koht, kus suve veedetakse, suvemaja), *asula* (= asumiskoht, näit. linn, alev, küla), *ujula*, *võimla*, *ravila*, *põhjala*, *õnnela*, *koidula*, *kuldala* jne.; (kohanimed:) *Haljala*, *Hanila*, *Kohtla*, *Vigala*, *Jägala* jne.

Nagu näiteist näha, tuletab *-la* nimisõnu, mis tähendavad kohta, asupaika. Ta liitub käänd- või pöörd-sõnade tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile (*vang + la*, *haig + la*), esmasilbivärtelistes sõnades — tüve viimasele vokaalile (*tuvi + la*, *asu + la*). Mõnes vanemaaegses tuletises on *-la* ka pikasilbivärtelises sõnas liidetud vokaalile (*koidu + la*, *põhja + la* jne.). Et käesolev liide tähendab kohta, siis esineb ka palju kohanimed, mille lõpul on *-la* (*Haljala*, *Hanila* jne.).

30. -kond: *laudkond* (= ühe laua ümber olevate isikute kogu), *leibkond*, *seltskond*, *ühiskond*, *inimkond*, *ametnikkond*, *tööliskond*, *jõgikond* (= ühtekuuluvate jõgede kogu ning vastav piirkond), *piirkond*, *keskkond* (= see piirkond, ala, mille keskel ollakse), *õhkkond*, *madalrõhkkond*, *maakond*, *teekond*, *nägemiskond* (= nägemispiirkond); *kuulajaskond*, *lauljaskond*, *vaatajaskond*, *õpetajaskond*, *lugejaskond* jne.

Liitest *-la*, mis tähendab ainult kohta, asupaika, erineb *-kond* selle poolest, et ta väljendab ühelt poolt teatavasse piirkonda kuuluvate isikute või asjade kogu (*ametnikkond*), ja teiselt poolt seda piirkonda, ala ennast, kuhu miski kuulub (*õhkkond*). *-kond* liitub tugeva astmelise tüve viimasele konsonandile (*laud + kond*, *töölis + kond*); ainult kui põhitüvi on ühesilbiline vokaaliga lõppev (*maa + kond*, *tee + kond*) või kahesilbiline esimesel silbiväljel (*jõgi + kond*), on *-kond* liitunud tüve viimasele vokaalile. Kui põhitüveks on tegijanimi, siis on tüve ja liite vahele astunud häälik *-s-* (*kuulaja + s + kond*). *-kond* võib tarbekorral kokku liituda ka teiste nimisõnaliidetega (*amet + nik + kond*, vrd. 4).

31. -istu: *kalmistu* (= kalmude kogu ning ala, millel nad asetsevad, surnuaed), *puistu* (= ala, kus esineb puude kogu), *metsistu* (= puhtmetsade ala), *kuusistu* (= puhtkuuskede ala), *lepistu*, *männistu*, *tammistu*, *kaasistu*, *järvistu* (= järvede ala), *vesistu* (= veekogu ning basseini, kus vesi sees asetseb), *nimistu* (= nimekiri), *õpistu* (= õppeasutis) jne.

-istu on oma tähenduselt *-kond*-liitele kaunis lähedane, sest ta väljendab ühelhoobil niihästi kogu või rühma kui ka ala, millel see kogu või rühm asetseb (vahe on see, et *-kond* tähendab rohkem mõeldavat, kujuteldavat piirkonda, milles mingi kogu asetseb, näit. *tööliskond* = töölisklass, töölispere, töölisingkond, selle kõrval

ka selgesti piiratud maa-ala, näit. *maakond*, kuna *-istu* tähendab esijoones just piiratud maa-ala, millel miski asetseb, ja alles teises joones muud piirkonda või ala, näit. *õpistu*). *-istu* liitub nimisõnade nõrgaastmelise tüve viimasele konsonandile (*kuus + istu*), ühesilbilistel pikavokaalilistel — lühenenud vokaalile (*pu + istu*).

32. -stik: *laevastik* (= laevade kogu), *saarestik*, *maastik*, *põõsastik*, *võsastik*, *kännustik*, *taimestik*, *loomastik*, *rahvastik*, *sõnastik*, *ratastik*, *arvustik*, *puiestik* (= puude rühm ja ala, kus nad asetsevad, park), *kõrgustik* (= kõrgemate maakohtade, mägede rühm ja vastav ala), *mäeliustik*, *mäestik* jne.

Vastandina liitele *-istu*, mis tähendab kogu ning igal juhtumil ühtlasi ala, väljendab *-stik* esijoones ainult kogu või rühma (*laevastik*) ja üksnes vähestes näidetes ühtlasi ala, millel see kogu või rühm asetseb (*kõrgustik*). *-stik* liitub nimisõnade nõrgaastmelisele tüvele (*mäe + stik*, *põõsas + stik* = *põõsastik*).

33. Ühenduses eelmiste kohta- ning rühmaliidetelega tuleb mainida veel järgmised:

a) *-ik* (~ *-k*), mis tähendab rühma või kohta, näit.: *kuusik* (= kuusemets), *kaasik*, *tammik*, *lepik*, *männik*, *haavik*, *madalik* (= madalmaa ala), *lademik*, *enamik* (= enamuses olev kogu), *vähemik*, *paremik*, *lugemik*, *valimik*, *nõlvak*, *rinnak*, *seljak*, *kallak* jne. Vrd. sama liite kohta 35.

b) *-ndik*, mis tähendab kohta, ala, näit.: *lagendik* (= lageda maa ala), *tasandik*, *kõrgendik*, *istandik* (= koht, kuhu on istutatud taimi), *kaevandik* jne.

c) *-ndus*, mis märgib mingit ühiskondliku elu ala või piirkonda, näit.: *rahandus* (= rahaga seotud tulundusala, rahaasjandus), *majandus*, *kaubandus*, *laevandus*, *tulundus*, *sõjandus*, *asjandus*, *kirjandus*, *kalandus*, *varandus* (= varadekogu) jne.

Märkus. *-ndik* on ka murdarvude tunnus: *kuuendik* (= *kuuenda + ik*), *kolmandik*, *kümnendik* jne.

34. On olemas ka liide, mis tuletab kohta tähendavaid *omadussõnu* (eelkäsiteldud kohta- ja rühmaliided tuletasid kõik nimisõnu).

See on *-mine*, mis väljendab seisukohta ruumis või ajas. Näit.: *äärmine* (= äärel olev), *pealmine*, *alumine*, *külgmine*, *otsmine*, *sisemine*, *välimine*, *tagumine*, *keskmine*, *järgmine* jne.

Liited, mis üldse tähendavad tüvisõnaga kuidagi ühenduses olevaid asju.

35. *-ik* (~ *-k*): (nimisõnu:) *jooksik* (= ärajoosnud isik), *tõusik*, *joodik*, *pealik*, *kehvik*, *pühak*, *punik* (= punane lehm), *õunik*, *mustik*, *tõmmik*, *tuulik* (= tuuleveski), *kohvik*, *säärrik*, *käpik*, *sõrmik*, *linik*, *nuustik*, *rätik*, *tohik*, *käsik*, *pütik*, *otsik*, *hämariik*, *konariik*, *olevik* (= praegu olev aeg), *minevik*, *kaduvik* jne.; (omadussõnu:) *lapsik* (= lapsemoeliselt rumal), *vastik*, *lapik*, *saksik*, *üksik*, *ümmarik* jne.

Liide *-ik* ehk *-k* ei väljenda mitte ainult isikuid või olendeid (*jooksik*, *punik* jne.; vrd. 9, märk.), tegevust (vt. 18 b), kohta või rühma (vt. 33 a), vaid üldse igasuguseid asju, mis on kuidagi ühenduses tüvisõnas väljendatud mõistega (*tuulik* = veski, mis liikuma pannakse tuulega; *säärrikud* = saapad, mis ulatuvad ümber sääрте, või püksid jne.). Ta tuletab peale nimisõnade ka mõningaid omadussõnu (*lapsik*, *saksik* jne.). *-ik* ~ *-k* liitub nõrgaastmelisele tüvele (*käp* + *ik*, *rinna* + *k*). Ühinedes teiste tunnuste või liidetega kujundab ta mõningaid kokkupanud liiteid (*-mik* [vt. 33 a], *-vik* jne.: *parem* + *ik*, *lugema* + *ik* = *lugemik*, *olevik* jne.).

36. Teisi siia peatükki kuuluvaid liiteid:

a) *-nd*, mis tähendab nagu *-ik*-ki asju, mis kuidagi on ühenduses tüvisõna mõistega, näit.: *varjund* (= midagi varjutaolist), *pojand* (= midagi pojataolist, s. o. võõraspoeg), *tütrend*, *emand*, *isand*, *soend* (tuletatud sõnast *susi* [soe] = hunt), *sajand* (= aastasada), *kavand*, *asend* jne. Vrd. sama liite tarvitamist veel tegevuse saaduse tähenduses, 18 a.

b) *-s* (~ *-is* ~ *-us*), sama tähendusega kui *-nd*, näit.: *sõrmus* (= sõrme] kantav asi), *kannus* (tuletatud sõnast *kand* [-nna]), *kaelus*, *käis* (tuletatud sõnast *käsi*), *jalas* (= midagi jalataolist), *teras*, *emis* jne. Vrd. sama liite tarvitamist (*-is* ja *-us* kujul) tegevuse või tegevuse vahendi või saaduse tähenduses, 10 ja 15.

c. Pöördsõnaliited.

Põhjustavat, teostavat tegevust tähendavad
pöördsõnad

(kausatiivid ja faktiivid).

37. *-ta-*: *kosutama* (= kosumist põhjustama, kosumist esile kutsuma), *kiigutama* (= kiikumist põhjustama), *suretama*, *vajutama*, *uputama*, *põletama*, *sulatama*, *tuletama*, *liigutama*, *ilmutama*, *kustutama*, *lepitama*, *sünnitama*, *tekitama*, *uinutama*, *elatama* (= elada laskma, elu ülal pidama), *kaotama* (= kadumist põhjustama); *jäätama* (= jääks muutma), *rautama* (= raudadega varustama), *roostetama* (= roosteseks tegema), *külmetama*, *hallitama*, *seenetama*, *mehitama* (= meestega varustama), *kasutama*, *jaatama* (= „jaa“ ütlemata), *eitama*, *teretama*, *nõõtama*, *kinnastama* (= *kinnas* + *ta* + *ma* = kindaga varustama), *armastama*, *varastama*, *rahvastama* jne.; (lühenenud *-ta-*:) *söötma* (lühenenud sõnast *söötama* = söömist põhjustama, süüa andma), *jootma*, *saatma*, *köitma* (= köiega siduma), *täitma* jne.; (enesekohane liide *u* + *ta* = *-uta-*; *bu*, *bi* + *ta* = *-vuta-*, *-vita-*;) *lahutama* (tuletatud sõnast *lahkuma*), *painutama* (sõnast *painduma*), *saavutama* (sõnast *saabuma*), *käivitama* (= käibima, käima panema), *joovutama* (= joo-
buma panema) jne.;

(liide *[i]se* + *ta* = *-[i]sta-*;) *kõlistama* (= kõlisemist esile kutsuma), *helistama*, *väristama*, *müristama*, *kolistama*, *käristama*, *ragistama* jne.; (iseseisev liide *-sta-*;) *aurustama* (= auruks muutma), *kurvastama*, *jutustama*, *lõhestama*, *kirjastama*, *saksastama*, *vabastama*, *avalikus-
tama*, *lubjatustama* (= lubjatuks tegema, lubjast vabas-
tama) jne.;

(liide *ne* + *ta* = *-nda-*;) *suurendama* (= suurenemist esile kutsuma, suuremaks tegema), *kõvendama*, *uuendama*, *lahendama*, *ülendama*, *tagandama*, *põhjustama*, *paran-*

dama, alandama jne.; (iseseisev liide *-nda-:*) *tähendama, tõendama, etendama, narmendama, võõrandama* jne.;

(liide *[e]le + ta = -[e]lda-:*) *ihaldama* (tuletatud sõnast *ihalema*), *kibeldama* (tuletatud sõnast *kibeleva*) jne.; (alaleütleva käände lõpp *le + ta = -lda-:*) *kõrvaldama* (= kõrvale toimetama), *liialdama* (= liiale ajama) jne.; (iseseisev liide *-lda-:*) *võimaldama, vaheldama, tükeldama, avaldama* jne.;

(tüve lõpul olev *r + ta = -rda-:*) *avardama, ümmardama, ohverdama, kõverdama, materdama* jne.; (iseseisev liide *-rda-:*) *käperdama, soperdama, ähvardama, lõhverdama, puperdama* jne.

Käesolev laiaulatuseline liide väljendab, nagu näiteist näha, mingi tegevuse põhjustamist, esilekutsumist (*kiigutama* = kiikumist esile kutsuma), või millegi teostamist vastavalt tüvisõna mõistele (*jäätama* = jääks muutma, *kinnastama* = kindaga varustama, *kõrvaldama* = kõrvale toimetama, jne.). Seejuures on kõnesolevale liitele iseloomulik, et ta juhib tegevuse enamasti alati mingile esemele väljaspool tegijat (mitte tegijale enesele, vrd. 38); näit. kui ütleme, et keegi või miski *kustutab, ihaldab, armastab, kõverdab* jne., siis mõtleme seejuures mingile asjale või olendile, millele see kustutamine, ihaldamine, armastamine, kõverdamine jne. on sihitud (*kustutab midagi, armastab kedagi* jne.).

-ta- liitub nõrgaastmelisele tüvele (*sünni + tama*, vrd. *sündima*, *varas + tama*, vrd. *vargad*), kusjuures *l, n, r* järel *-ta-* asemel esineb *-da-* (*liial + dama, alan + dama, kõver + dama*) ja ühesilbilise vokaaltüve järel *-ta-* on lühenenud *-t-ks* (*söö + t + ma*). Ühinedes pöörd-sõnaliidetega *-u-* (*-bu-*, *-bi-*), *-[i]se-*, *-ne-*, *-[e]le-* (vt. 38—40, 44) kujundab *-ta-* kokkupandud liited *-uta-* (*-vuta-*, *-vita-*), *-[i]sta-*, *-nda-*, *-[e]lda-* (*lah + utama, saa + vutama, kõli + stama* jne.); niiviisi moodustunud liiteid on hakatud tarvitama ka päris iseseisvalt, s. o. ühenduses niisuguste tüve-

dega, mille lõpul liidet *-se-*, *-ne-*, *-le-* ei esine (*kurva + stama*, *tähe + ndama*, *võima + ldama*), nii et on tekkinud omaette liited *-sta-*, *-nda-*, *-lda-*; ka liide *-rda-* on ühes osas sõnus tarvitusel iseseisvalt (näit. *käpe + rdama*), kuna teises osas sõnus ühend *-rda-* on kujunenud sel teel, et *-ta-* on liitunud tüve lõpphäälikule *r* (näit. *ohver + dama*). *-ta-* (või *-sta-*) võib tarbekorral liituda ka mõningaile käändsõnavormidele ja -liidetele (alaleütleva käände lõpule, näit. *kõrval + dama*, liitele *-lik*, näit. *avaliku + stama*, liitele *-tu*, näit. *lubjatu + stama*, jt.).

Enesekohast tegevust tähendavad
pöörd sõnad
(refleksiivid).

38. *-u-*: *anduma* (= ennast andma), *viskuma*, *laskuma*, *kehvuma* (= kehvaks muutuma), *lahjuma*, *kõhnuma*, *hukkuma* (= hukka minema), *jahtuma*, *lahkuma*, *niiskuma*, *tarduma*, *külmuma*, *korduma*, *sulguma*, *pettuma*, *laiskuma*, *painduma* jne.;

(liide *ta + u = -tu-*.) *rõivastuma* (= end rõivastama), *toetuma*, *ulatuma*, *valmistuma*, *koolituma*, *muutuma*, *külmetuma*, *tuletuma* jne.;

(liide *sta + u = -stu-*.) *kurvastuma* (= kurvaks muutuma), *lõhestuma*, *saksastuma*, *käristuma*, *vabastuma*, *kivistuma*, *õnnestuma* jne.;

(liide *nda + u = -ndu-*.) *lahenduma*, *alanduma*, *tõenduma*, *võõranduma*, *kohenduma* jne.;

(liide *lda + u = -ldu-*, *[r]da + u = -[r]du-*.) *avalduma*, *kõrvalduma*, *vahelduma*, *rahulduma*, *tükelduma*; *käperduma*, *avarduma*, *kõverduma*, *ohverduma*, *kumerduma* jne.;

(ühesilbilise vokaaltüve järel — *-bu-*, *-bi-*.) *saabuma* (sõnast *saama*), *joobuma*, *jääbima*, *sööbima*, *käibima* (= käigus olema; tuletatud sõnast *käima*) jne.;

Käesolev liide tähendab alati tegemist või olemist, mis käib tegija või olija enese kohta (*andun* = annan ennast, *kehvun* = muutun kehvaks ise); selle poolest erineb ta põhjalikult liitest *-ta-*, mis tegevuse juhib mingile esemele väljapoole tegijat (vrd.: *toetan* — kedagi või midagi, *toetun* — ise). Lähemalt määratuna tähendab käesolev liide peamiselt endale sihitud tegevust (*viskun* = viskan ennast) või enda üleminekut mingisse teise seisukorda (*kehvun* = muutun kehvaks, *külmun*, *muutun*).

-u- liitub tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile (*and + uma*). Koos liidetega *-ta-*, *-sta-*, *-nda-*, *-lda-*, *-[r]da-* (vt. 37) kujundab ta kokkupandud liited *-tu-*, *-stu-*, *-ndu-*, *-ldu-*, *-[r]du-*. Ühesilbilistele vokaaliga lõppevaile tüvedele liitub *-u-* asemel *-bu-* (*saa + bu + ma*) või *-bi-* (*jää + bi + ma*).

Märkus. Mõnes sõnas on liite *-u-* asemel samas tähenduses *-i-*, näit. *vettima*, *süttima* (= end süütama, põlema hakkama), *meeldima* jne. See *-i-* põlvneb endisest *ü-st*, mis ühes osas sõnus vanasti on esinenud *-u-* asemel. Samasuguse põlvnemisega on seletatav ka ühesilbilistele liituva *-bi-* esinemine teatavais sõnus *-bu-* asemel (*söõbima*, vanem tüvekuju: *söõbü-*).

Uude seisukorda üleminekut, uue omaduse saamist tähendavad pöörd sõnad
(translatiivid ja inhoatiivid).

39. **-ne-**: *mädanema* (= aeglaselt mädaks, mädaseks muutuma), *kõdunema*, *kodunema*, *kujunema* (= vähehaaval, kord-korralt kuju võtma), *arenema*, *taganema*, *vähene* (*nema*) (= järk-järgult vähemaks muutuma), *alanema*, *vananema*, *lähene* (*nema*), *paranema*, *kõvenema*, *sagenema*, *tihenema*, *murenema*, *tumenema*, *külmenema*, *suurenema*, *pikene* (*nema*), *kaugenema*, *värskene* (*nema*), *kangene* (*nema*); *hapnema*, *hargnema*, *järgnema*, *ilmnema*, *põlvnema*, *ripnema* (= kestvalt rippumas olema), *tugevnema* (= vähehaaval tugevamaks muutuma) jne.

-ne väljendab aeglast üleminekut ühest seisukorrast teise (*mädánema, arenema*) või mingi omaduse järkjärgulist omandamist (*kõvenema, tugevema*). Liitest *-u-*, mis ka paljudel juhtumel tähendab üleminekut teise seisukorda (*muutuma*) või mingi omaduse saamist (*kehvuma*), erineb *-ne-* selle poolest, et ta tähendab, nagu öeldud, aeglast, vähehaavalist üleminekut või omandamist, kuna liitel *-u-* seda varjundit ei tarvitse olla (vrd.: *kehvenema* = järkjärgult, aeglaselt kehvemaks muutuma, *kehvuma* = kehvaks muutuma, ükskõik kas aeglaselt või kiiresti, samuti: *tuhmenema* — *tuhmuma, laienema* — *laiuma, lahjenema* — *lahjuma* jne.). Mõnel *-ne-sõnal* seda üleminemis- või omandamisvarjundit ei esine, vaid ta tähendab lihtsalt kestvat olemist mingis seisukorras (*riipnema* = rippumas olema, *esinema* = esil, nähtaval olema).

Kui *-ne-* tähendab mingi omaduse omandamist, siis ta liitub harilikult omadussõnade kahesilbilise keskvõrde tüvele (*kõvem* — *kõve* + *ne* + *ma*, *pikem* — *pike* + *ne* + *ma*; kui keskvõrre on enam kui kahesilbiline, siis *-ne-* liitub ainsuse nimetava tüvele: *sagedam* — *sage* + *ne* + *ma*, *tugevam* — *tugev* + *ne* + *ma*). Teisil juhtumel liitub *-ne-*: lühisilbivärtelistes sõnades tugevaastmelisele vokaaltüvele (*mäda* + *ne* + *ma*, *taga* + *ne* + *ma*), pikasilbivärtelistes — harilikult tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile (*hap* + *ne* + *ma*, *järg* + *ne* + *ma*, *põlv* + *ne* + *ma* jne.; mõnesid erandeid: *põhjenema, tutvunema*).

Korduvat ja vastastikust tegevust tähendavad pöörd sõnad
(frekventatiivid ja retsiproogid).

40. *-ele-*: *rabelema* (= korduvalt käte ja jalgadega „rabama“), *logelema* (= korduvalt, kestvalt logevil olema), *kõhelema, aelema* (vanem kuju: *ajelema*; tuletatud sõnast *ajama*), *virelema, sügelema, kihelema, purelema* (= kordu-

valt vastastikku üksteist purema), *sõnelema* (= vastastikku sõnu vahetama), *jagelema*; *visklema* (= korduvalt end siia-sinna viskama; lühenenud sõnast *viskelema*), *tõmblema*, *võimlema*, *taplema*, *põiklema*, *pöörlema*, *väänlema*, *mõtlemä*, *õmblema*, *liuglema*, *kauplema*, *vihtlema*, *vaidlema*, *võitlema* (= korduvalt vastastikku üksteist „võitma“); *riidlema*, *kisklema* jne.;

(liide *ta + ele = -tle-* [*~ -tele-*]:) *ahvatlema* (= korduvalt ahvatama; võib tarvitada ka: *ahvatelema*, vt. allap.), *meelitlema*, *harjutlema*, *käsitlema*, *esitlema*, *kõnetlemä*, *pilgutlema*, *kujutlema*, *usutlema*, *kõigutlema*, *pingutlema* jne.;

(liide *sta + ele = -stle-* [*~ -stele-*]:) *vaimustlema* (*~ vaimustelema*), *kurjustlema*, *viimistlemä*, *müristlema*, *kallistlema* jne.;

(liide *nda + ele = -ndle-* [*~ -ndele-*]:) *uuendlema* (*~ uuendelema*), *kõvendlema*, *värskendlema* jne.;

(liide *lda + ele = -ldle-* [*~ -ldele-*]; *rda + ele = -rdle-* [*~ -rdele-*]:) *vaheldlema* (*~ vaheldelema*), *tükeldlema*, *korraldlema*; *kummardlema*, *ähvardlema*, *ohverdlema* jne.;

(liide *tse + ele = -tsele-*): *häälitselema*, *kaubitslema*, *nokitselema* jne.;

(liide *ahta [ata] + ele = -ahtele-* [*-atle-*]:) *paugahtlema* (*~ paugatlema*, kui *-ht-* asemel tarvitada *-t-d*, vt. 43), *hirnahtlema* (= korduvalt hirnahtama), *vilksahtlema* jne.

-ele- väljendab, nagu näiteist näha, korduvat (*rabelema*, *ahvatlema*) või vastastikust (*võitlema*, *sõnelema*) tegevust ja liitub tugevaastmelise tüve viimasele konsonandile (*jaga + ele + ma = jagelema*); seejuures, kui põhitüvi on kolmandasilbivälteline, on liite *-ele-* esimene *e* kadunud (*viska + ele + ma = visklema*). Ühinedes liidetega *-ta-*, *-sta-*, *-nda-*, *-rda-*, *-tse-*, *-ahta-* kujundab *-ele-* kokkupandud liited *-tle-*, *-stle-*, *-ndle-*, *-ldle-*, *-rdle-*, *-tsele-*, *-ahtele-* (nagu on juba näida-

tud vormiõpetuses, võib *-tle-*, *-stle-*, *-ndle-*, *-ldle-*, *-rdle-* asemel tarvitada ka pikemaid *e*-lisi vorme *-tele-*, *-stele-*, *-ndele-*, *-ldele-*, *-rdele-*; ilma *e*-ta vorme tuleb lugeda soovitatavamaiks; ainult kui *-ele-* liitub *-tse-le* või *-ahta-le*, on häälendamise hõlpsuseks kohasem tarvitada *-tsele-*, *-ahtele-*: *häälitselema*, *paugahtelema*).

41. *-skle-* [~ *-skele-*]: *olesklema* (~ *oleskelema* = korduvalt ning kestvalt olema, viibima), *mõtisklema*, *mee-lisklema*, *laulasklema*, *naerasklema*, *ujusklema*, *õpisklema* jne.

Käesolev liide tähendab nagu *-ele-*gi korduvat tegevust, kuid erineb viimasest selle poolest, et tema väljendatav tegevus on rohkem kestvat, nagu harjumusepärast laadi (*mõtisklema* = pikkamisi, kestvalt mõtteid mõlgutama, *olesklema* = kestmalt viibima, nagu harjunud olema viibima). *-skle-* liitub nõrgaastmelisele tüvele (*õpi* + *skle* + *ma*). Samuti nagu *-tle-*, *-stle-* jne. asemel võib esineda *-tele-*, *-stele-* jne. (vt. 40), nii võib ka *-skle-* asemel tarvitada *-skele-* (muidugi mitte mõlemaid läbisegi, vaid järjekindlasti kas ainult pikemaid või ainult lühemaid vorme).

Kestvat, vähehaavalist tegevust tähendavad pöördsonad
(kontinuaatiivid ja diminutiivid).

42. *-tse-*: *elutsema* (= kestvalt ning väikest viisi elama), *kaubitsema*, *nokitsema*, *kohmitsema*, *armatsema*, *leegitsema*, *lehitsema* (= kestvalt lehti pöörama), *pesitsema*, *tülitsema*, *õngitsema*, *kavatsema*, *teotsema*, *ilutsema*, *algupäratsema*, *iseäratsema* jne.

-tse- väljendab üldiselt kestvat, püsivat tegevust (*teotsema*), kuid sagedasti selle kõrval just enam-vähem väikest, ebatähtsat, vähehaavalist tegevust (*nokitsema* = väikest viisi „nökkima“ millegi kallal); viimase asjaolu tõttu omandavad *-tse-*pöördsonad vahel ka otse põlgliku,

halvakspaneva varjundi (*algupäratsema, iseäratsema* jne.).
-tse- liitub nõrga astmelisele tüvele (*teo + tse + ma*).

Äkilist tegevust tähendavad pöördsonad
 (momentaanid).

43. *-ahta-* [*~ -ata-*]: *kiljahtama* (*~ kiljatama* = äkki, silmapilgu kestes kiljuma), *paugahtama* (*~ paugata-tama*), *mürtsahtama* (*~ mürtsatama*), *laulahtama* (= äkki, ühe korra laulma, näit. kuke kohta), *hirnahtama* (= äkki, ühe korra hirnuma), *karjahtama, raksahtama* (*~ raksata-tama*), *kuulahtama, vilksahtama* (*~ vilksatama*) jne.

Äkilist, ootamatut, silmapilkset tegevust väljendavaks liiteks on *-ahta-*, mille asemel ühes osas sõnus võib esineda ka lihtsalt *-ata-* (vrd. *kiljahtama* ja *kiljatama*; soovitatav on kõigis seda liiki sõnus järjekindlasti tarvitada *-ahta-*). *-ahta-* liitub nõrga astmelisele tüvele (*paugu + ahta + ma = paugahtama*).

Märkus. Kuna *-ahta-* juba iseendast tähendab enesekohast tegevust (*paugahtama* — ise paukuma; vrd. *paugutama* — mingit asja paugutama), siis pole vaja kõnesolevale liitele enam lisandada enesekohast liidet *-u-* (vt. 38); seepärast ei tule mitte tarvitada näit.: *kiljahtuma, laulahtuma* jne., vaid *kiljahtama, laulahtama, hirnahtama* jne.

Loodushääli kirjeldavad pöördsonad
 (onomatopoeetilised ja deskriptiivsed verbid).

44. *-ise-*: *kahisema, kohisema, kihisema, kubisema, kõlisema, kolisema, kilisema, sahisema, pahisema, nohisema, müdisema, pragisema, prigisema, ragisema, rigisema, rägisema, rögisema, lagisema, ligisema, mulisema, sulisema, vulisema, helisema, tilisema, vilisema* jne.

Käesolev liide ei väljenda mitte ainult igasugust kahisemist, häälitsemist, kõla, vaid selle kõrval sagedasti ka seesuguste loodushäältega kaasaskäivat liikumist (*kihisema* = kihinal läbisegi liikuma, *kubisema, vulisema* jne.).

d. Abisõnaliited.

45. Abisõnade hulgas saab liidetega tuletada ainult mäarsõnu. Siia kuuluvaist liiteist on tähtsamad need, mille abil järjekindlasti kõigist omadussõnust saab kujundada vastava tähendusega mäarsõnu. Seesuguseid liiteid on kaks :

a) **-sti**, mis liitub algvõrde (harva keskvõrde) ainsuse omastava kujulisele tüvele, näit. *kenasti* (tuletatud omadussõnast *kena*), *vahvasti*, *julgesti*, *ilusasti*, *kindlasti*, *hästi* (tuletatud sõnast *hea*, e. *hää*, nagu teda ka tarvitatakse), *toredasti*, *kõvasti* jne.; *arvatavasti* (tuletatud kesksõnast *arvatav*), *kuuldavasti*, *loodatavasti*, *oodatavasti* jne.; **-sti** tuletab mäarsõnu ka arvsõnust ning tähendab siis, mitu korda miski sünnib: *kahesti* (= kaks korda), *kolmesti*, *viiesti*, *kuuesti* jne.;

b) **-mini**, mis liitub kesk- või ülivõrde tüvele, näit.: *kõvemini* (vrd. keskvõrret *kõvem*), *paremini*, *parimini* (vrd. ülivõrret *parim*), *julgemini*, *julgeimini*, *kenamini*, *ilusamini*, *kindlamini*, *kindlaimini*, *vahvamini*, *kergemini* jne.

Peale nende kahe liite on samas tähenduses tarvitav veel alaltütleva käände lõpp **-lt**, mis liitub niihästi omadussõnade alg-, kesk- või ülivõrde tüvele kui ka kesksõnadele, näit.: *vägevalt* (omadussõna algvõrdest *vägev*), *vägevamalt* (keskvõrdest *vägevam*), *vägevaimalt* (ülivõrdest *vägevaim*), *julgelt*, *julgemalt*, *julgeimalt*, *õnnetult*, *õnnetumalt*, *õnnetuimalt*, *lohakalt*, *lohakamalt*, *lohakaimalt*, *viljakalt*, *kardetavalt* (tuletatud kesksõnast *kardetav*), *kardetavamalt*, *jultunult* (kesksõnast *jultunud*), *jultunumalt*, *jultunuimalt* jne.

Seega võime liidete **-sti**, **-mini** ja lõpu **-lt** abil määrõnu samuti võrrelda nagu omadussõnu kesk- ja ülivõrde tunnuse abil: *julgesti* ~ *julgelt* (algvõrre) — *julgemini* ~ *julgemalt* (keskvõrre) — *julgeimini* ~ *julgeimalt* ~ *kõige julgemini* ~ *kõige julgemalt* (ülivõrre).

46. Näiteid teiste määrsõnaliidete kohta :

a) *-kesi* : kolmekesi, kahekesi, kümnekesi jne.; tasakesi, hiljukesi jne.;

b) *-misi* : pikkamisi, aegamisi, kobamisi, libamisi, segamisi, võrdlemisi jne.;

c) *-ti* : päeviti, ajuti, suviti, talviti, õösiiti, hommikuti, õhtuti; pikuti, kõrvuti, paiguti, kohati, õieti, serviti jne.; kümneti, sajuti, tuhandeti jne.; praksti, kolksti, mürtsti, prantsti jne.;

d) *-li* : selili, küljeli, maoli, kõhuli, käpuli, siruli, põlvili, ammuli jne.;

e) *-kil, -kile* : upakil (vastab küsimusele: kus? mis seisukorras?) — upakile (vastab küsimusele: kuhu? mis seisukorda?), seljakil — seljakile, käpakil — käpakile, ripakil — ripakile, istukil — istukile jne.;

f) *-kuti* : otsakuti, vastakuti, kaelakuti, kohakuti, üleikuti jne.;

g) *-stikku* : vastastikku, kohastikku, ülestikku, kõrvustikku, läbistikku jne.;

h) *-vel* (konsonandi järel), *-vil* (vokaali järel) : liikvel, ärkvel, valvel, kohkvel, pinevil, kohevil, elevil jne.;

i) *-ldasa, -tasa* : ealdasa (= oma ea poolest), kasvuldasa, rammuldasa, aruldasa, meeleldasa, rumalutasa (= oma rumaluse tõttu), koerutasa, sügavutasa (= oma sügavuse poolest), laiutasa jne.

II. Sõnade liitmine.

a. Liitsõna mõiste ja liitosad.

47. Kui võrrelda sõnaühendeid nagu *isa maa* (pea-rõhk mõlemal sõnal) ja *isamaa* (esimesel sõnal pea-rõhk, teisel kaasarõhk), *suur linn* ja *suurlinn*, *vastu oksa* ja *vastuoksa*, siis selgub, et need erisuguse rõhuga sõnad ei ole omavahel tähenduselt mitte võrdsed: *isa maa* (= isa päralt olev maa) ei ole mitte sama mis *isamaa* (= kodumaa), *suur linn* mitte sama mis *suurlinn* (näit. Tartu on meie olude kohta küll võrdlemisi suur linn, kuid ta ei ole kaugeltki suurlinn, s. o. ta ei ole miljonitelinnale omaste tunnustega) ega *vastu oksa* mitte sama mis *vastuoksa*

(vrd.: *käsi puutus vastu oksa*, ja: *ta tegi kõik minu käskudele vastu oksa*, s. o. vastupidi).

Eeltoodud näidete sarnaselt mitmest sõnast kokkupandud sõna, mil on omaette tähendus, s. o. niisugune tähendus, mida kokkuliidetud sõnul üksikult mitte ei ole, nimetataksegi **liitsõnaks**. Nagu näitas juba vormiõpetus, on liitsõnale peale tema tähenduse iseloomulik veel see, et tal on üksainus pearõhk (*súurlinn*, *maailm*) ja et temal vormiliselt muutub harilikult ainult viimane liitosa (*suurlinn*, *suurlinna*, *suurlinnale*, *suurlinnad* jne., vt. liitsõnade muutmise peatükki vormiõpetuses¹).

Märkus. Liitsõnuks ei tule lugeda sõnaühendeid nagu *kimpsud-kompsud*, *kiltsud-kaltsud*, *elu-olu*, *loodusteaduslik-matemaatiline*, *ajaloolis-filosoofiline* jts., sest need ei moodusta omaette tähendust ega ole neil ka ühtainust pearõhku (ka muutuvad neil vormiliselt kõik liitosa korraga: *kimpsud-kompsud*, *kimpsude-kompsude*, *kimpse-kompse* jne.; ainult omadussõnul muutub üksnes viimane liitosa: *ajaloolis-filosoofiline*, *ajaloolis-filosoofilise*, *ajaloolis-filosoofilist* jne.). Neid on ehtsatest liitsõnadest kerge eraldada sellega, et neile võib ilma tähendust segamata vahele lisada ja või ning: *kimpsud ja kompsud*, *elu ja olu*, *ajalooline ning filosoofiline* jne. (liitsõnul säärane vahelelisamine pole võimalik, näit. *isa ja maa* tähendab hoopis midagi muud kui *isamaa*).

48. Vrd.: *tornikell* — *seinakell* — *taskukell* — *kuld-taskukell*; *helepunane* — *tulipunane* — *veripunane*. Esiimesed neli näidet tähendavad kõik kella: erinevus on ainult selles, missugust kella iga sõna määrab; samuti väljendavad kolm järgmist näidet kõik punast värvi, igaüks ise-suguse varjundiga. Liitosad *kell* ja *punane* väljendavad eeltoodud liitsõnade põhimõistet. Sääraseid liitosi on igal liitsõnal ainult üks: see asetseb harilikult liitsõna lõpul ja seda nimetatakse liitsõna **põhisõnaks**. Teisi liitosi, mis lähemalt määravad põhisõna mõistet (eeltoodud näiteis: *torni-*, *seina-*, *tasku-*, *kuld-*; *hele-*, *tuli-*, *veri-*), nimetatakse **täiendsõnadeks**.

¹ Vrd. E. M u u k, Lühike eesti keeleõpetus I, § 100.

b. Liitsõna vorm ja tähendus.

Põhi- ja täiendsõnaks on nimisõna.

49. Kui liitsõnas nimisõna on liitunud nimisõnale, siis mängib tähtsat osa täiendsõna kuju. Nimelt oleneb täiendsõna vormist väga suurel määral liitsõna tähendus; vrd. näit.: *raudsaag* (= rauast tehtud saag) — *rauasaag* (= millega rauda saetakse), *kuldkast* (= kullast tehtud) — *kullakast* (= kulla alalhoidmiseks), *naisarst* (= arst, kes on naine) — *naistearst* (= kes arstib naisi), *metsamees* (= kes käesoleval ajal metsaga tegemist teeb, näit. metsaametnik, metsatöoline jne.) — *metsmees* (= kes on metsas kasvanud, kes mujal nagu ei oska elada kui metsas, metsik, seltskonnaga harjumatu inimene), jne. Eeltoodud näiteis on täiendsõna harilikult kas nimetavas või omastavas käändes (*raudsaag*, *rauasaag*), vahel ka konsonanttüvena esinev (*naisarst*); peale nende vormide võib täiendsõna tarbekorral esineda veel mistahes muus käändes, näit.: *mäkketõus*, *vaheltkaupleja*, *meheleminek*, *surmaminek*, *maanikumardus*, *maatamehed* jne.

50. Nagu selgus juba eelmisest paragrahvist, oleneb nimisõnaliste liitsõnade tähendus eriti palju sellest, kas täiendsõna on nimetavas või omastavas käändes, sest neis käändeis esineb täiendsõna kõige sagedamini. Neid kahte täiendsõna käänat ei tohi keeletarvituses ajada segi, vaid neil kummalgi on oma tähenduspiirkond, kus nad võivad esineda. Tuleb nimelt silmas pidada järgmisi juhiseid:

Täiendsõna on ainsuse nimetavas käändes:

a) kui ta tähendab ainet, materjali, millest miski on tehtud: *raudrüü* (= rauast tehtud), *raudsaag*, *kuldraha*, *vaskplaat*, *terassulg*, *siidsukk*, *õlgkübar*, *paberraha*, *palkmaja*, *viitskorv*, *nahkvöö*, *pappkast*, *plekk-katus* jne.;

b) kui ta tähendab, millena või mis kujul miski esineb: *juurvili* (= juurena esinev vili), *lillkapsas*,

aedlinn, käsivars, põhikiri (= põhjaks, aluseks olev kiri), *lõppkoosolek* (= lõpuks olev, viimane koosolek), *naaberküla, ristpuu* (= ristikujuline), *tiibklaver, tiibhoone, rongkäik, keerdtrepp, lonkõrv* jne.;

c) kui ta väljendab mingi asja olulist tunnust: *sarvloom* (selle looma oluliseks tunnuseks, mis teda eraldab teistest loomadest, on sarved), *okaspuu* (= mil lehtede asemel on okkad), *lehtpuu, kilpkonn, okastraat, kaelkirjak* (= kirjak, kelle oluliseks tunnuseks on pikk kael), *sõrgloom, raamsaag* jne.;

d) kui ta väljendab mingi asja olulist asukohta või olulist esinemisaega: *merisiga* (= loom, kelle oluliseks asukohaks on meri, kes harilikult mujal ei asugi kui meres; vrd.: *mereloom* [omastav kääne!], mis tähendab looma, kes käesoleval silmapilgul on küll meres, kuid kel meri ei tarvitse olla oluliseks asukohaks: paljud mereloomad võivad elada ka jõgedes ja järvedes), *meriliilia, mägikits, põldpüü, põldhein, aedmaasikas, aedvili, metsõunapuu, metsmees, talvrukis* (= rukis, mis erineb teistest rukkiliikidest selle poolest, et ta kasvab ületalve), *suvirukis* (= mis kasvab ainult suvel), *suviivili, talvmüts, suviüllikond, kevadkübar* jne.;

e) kui ta näitab, missuguse kehaliikmega midagi käsitsetakse: *käsimasin* (= käega ümberaetav), *käsi-pall, käsikohver, käsiraamat, jalgratas* (= jalaga tallatav), *jalgpall, jalgtee, jalgrada, jalgpedaal, sõrmlaud* (= viiuli kaela osa, kus sõrmed peal käivad), *sõrmkübar* jne.;

f) kui ta väljendab, mille abil mingit tegevust esile kutsutakse: *õhkjahutus* (= jahutus õhu abil; vrd. *õhujahutus*, mis tähendab, et õhku jahutatakse), *õhkpidur, vesijahutus, nikotiinmürgistus, aurküte, vesiküte, elektervalgustus, käsitöö* jne.;

g) suuremas osas oskussõnus, mis tähendavad keemilisi ühendeid: *soolhape, väävelhape, vesinik-ühend, süsihapend, kloorvesinik, joodtinktuur* jne.;

h) mõningais liitsõnus, mis seesugustena juba vane-
mast ajast rahvakeelde on juurdunud: *kangas-
puu, kangastelg, sadulsepp, plekksepp, kübarsepp, tünder-
sepp, kirikhärja* jne.;

i) mõningais liitsõnus, mis seesugustena teistest
keeltest enam-vähem muutmatult on laenatud:
postkaart (vrd. saksa keele *Postkarte*), *postkontor, kool-
meister, tempelmark, kontrollkassa* jne.

Kõigil teisel juhtumel tarvitatakse täiendsõna oma-
stavas käändes: *raamatukauplus, heinakuhi, ameti-
asutis, sõiduriist, mullatükk, veoloom, lastearst, jõumees,
õllepood, mõttekäik, leivaraha, viljapeksumasin* jne.

Märkus. Taime- ja loomanimedes, mis on liitunud vastava
taime või looma liiginimega, ei ole täiendsõna nimetavas, vaid omastavas
käändes, näit.: *tammepuu* (mitte: *tamppuu*), *kasepuu, kuusepuu, sireli-
põõsas, särjekala, sääseputukas, hundikoer* jne.

51. Eelmises paragrahvis toodud juhised erinevad
mitmeti *ne-*, *s-*sõnad (mille ains. omast. lõpul on *-se*, näit.
naine — naise, vares — varese, kannatus — kannatuse)
täiendsõnana. Neile on iseloomulik, et nad harilikult ei
liitu põhisõnale ei nimetavaliselt ega omastavaliselt, vaid
s-lõpulise konsonanttüvena: naisarst (mitte: *naine-
arst*), *elamistung* (mitte: *elamisetung*), *kauplemisluba,
käimisharjutus, joomiskalduvus, põlemisaine, nägemismeel,
hindamistegevus, kuulmisvõime, loomispalavik* jne. Soovitav
on samasuguselt *s-lõpulistena* liita ka kõiki *-us-*, *-is-*liitega
sõnu: *haridusministeerium, ehitusmaterjal, nugissilm, uudis-
himu, julgustükk, iludusvõistlus, kasvatusabinõu, arvutus-
masin, kirjutuslaud, kannatusproov, majandusküsimus, õmb-
lusmasin, põletismootor* jne.

Siiski tuleb kõnesolevaid *ne-*, *s-*sõnu täiendsõnana
vahel tarvitada ka omastavas käändes, ja nimelt siis,
kui nad tähendavad asja või olendit, millele põhisõna
tegevus on sihitud, näit.: *naisevõtmine* (naine on

see, keda võetakse), *naisevaras* (naine on see, keda varas-tatakse; vrd.: *naisvaras* = naine, kes ise varastab), *ter-visehoid* (tervis on, mida hoitakse), *seaduseandlus*, *jänese-laskmine*, *julgusevõtmine*, *uudisejaht* (= jaht uudiste peale; vrd.: *uudisjaht* = uudisena esinev jaht) jne.

Märkus. *-us-*, *-is*-liitelisi sõnu täiendsõnana on lubatav tarvi-tada ka § 50 toodud üldjuhise järgi: *hariduseministeerium*, *ehituse-materjal*, *uudisehimu* jne. Endast mõista ei tohi aga sel juhtumil nime-tavalist ja omastavalist kuju tarvitada läbiseegi (*haridusministeerium* ja *hariduseministeerium* jne.), vaid ses asjas peab valitsema täielik järje-kindlus.

Põhisõnaks on nimisõna, täiendsõnaks —
mõni muu käändsõna.

52. Omadus-, ase- või arvsõna nimisõna eel on liit-sõnas harilikult muutumatult ainsuse nimetavas kään-des: *suurlinn*, *vabakaubandus*, *uusaeg*, *täismees*, *kuritegu*, *pahatahtlus*, *väikerahvas*, *vanasõna*, *suurtükk*, *noormees*, *vanapoiss*, *puhaskasu*, *igamees*, *omahind*, *kolmnurk*, *kaks-teisttahk* jne. *ne-*, *s-*sõnad liituvad ka käesoleval juhtumil harilikult konsonanttüvelistena: *välisministeerium*, *ihistegevus*, *kinnisvara*, *nüüdisaeg*, *maismaa* (= maine maa) jne.; erandeid on ainult kolm: *vaenelaps*, *teinepool* (= abikaasa), *viimnepäev*, mille asemel siiski võib tarvi-tada ka: *vaeslaps*, *teispool*, *viimispäev*. — Teisis käändeis esineb täiendsõna väga harva: *enesetapmine*, *tervekstege-mine*, *heakstegemine* jne.

Põhisõnaks on omadussõna, täiendsõnaks —
mõni muu käändsõna.

53. Nimisõna omadussõna eel on ainsuse nimeta-vas käändes siis, kui ta väljendab, millega võib omadus-sõna omadust võrrelda, näit: *süsimust* (= must kui süsi), *lumivalge*, *veripunane*, *purpurpunane*, *sulgkerge*, *päev-selge* (= selge kui päev), *haudvaikne*, *surmkohutav*, *lind-prii*, *raudraske*, *küünalsirge*, *peegelsile*, *piltilus* jne.

Teisel juhtumil on nimisõna omadussõna eel hari-likult omastavas käändes: *verevaene* (= vere poolest vaene), *viljarikas*, *võidujulge*, *võidurõõmus*, *rasvarohke*, *surmahaige* (= suuremas haige) jne.

54. Kui põhisõnaks olev omadussõna lõpeb liitega *-ne* või *-line*, siis on täiendsõna ainsuse omastavas käändes: *kahejalgne*, *hullumeelne*, *nukrameelne*, *kahekeelne*, *noorepoolne*, *metsalähedane*, *suurearvuline*, *kolmekorstna-line*, *kuuetolline*, *viieliitrine*, *kitsarööpaline*, *pikaajaline*, *sügavamõtteline* jne.

Ainult kui *-ne* või *-line* on liitunud otsekohe mingile iseseisvale liitsõnale, siis võib omastava asemel esineda nimetav kääne: *üksmeelne* (tuletatud liitsõnast *üksmeel*; vrd. *nukrameelne*, mis ei ole mitte tuletatud iseseisvast liitsõnast, vaid kahest eri sõnast *nukker meel*), *teravmeelne*, *kolmnurkne* (liitsõnast *kolmnurk*), *nimisõnaline* (liitsõnast *nimisõna*), *lehtpuine* jne.

Märkus. Omadussõnad võivad omavahel liituda ka iseseisvat liitsõna moodustamata: *valus-raske*, *pilkav-naerune*, *hariduslik-sot-siaalne*, *ilukirjanduslik-muusikaline* jne. (vt. 47, märk.). Sel juhtumil on esimene ühendosa muutumatult ainsuse nimetavas käändes, välja arvatud *ne-*, *s-*sõnad, mis siingi esinevad konsonanttüvelistena: *ajaloolis-filosoofiline*, *matemaatilis-füüsikaline* jne. (vrd. 51).

Teised sõnaliigid liitosadena.

55. Pöördõna esineb liitsõnas nimisõna eel konsonandiga lõppeva tüvena: *supelasutis*, *röövlaev*, *parknahk*, *purskkaev*, *pressraud* jne. Muidugi võib säärasel juhtumil täiendsõnaks seesuguse tüve asemel olla ka pöördõna mingi käändeline vorm, samuti nagu iga teinegi käändsõna: *põlevkivi* (kesksõna *põlev* + *kivi*), *tegevliige*, *parkimisvahend* (teonimi *parkimise* + *vahend*), *põlemis-aine*, *elamistingimus* jne. (sääraseid liitsõnu on vormilisest küljest käsitletud juba eespool, üheskoos käändsõnadega).

Liitsõnad, mil liitosadeks on veel teisi sõnaliike peale käänd- ja pöördõnade, on vormilisest küljest väga mitmekesised, näit.: *ükspuha, kõigepealt, esialgu, vahetevahel, vastuoksa, vastupidi, seepärast, pealetung, seestpoolt, siamaani, kokkuseadmine, äraviimine, mahalöömine, kordamööda, möödaminnes* jne.

c. Õigekirjutus sõnade liitmisel.

Sõnade kokku- ja lahkukirjutamine.

56. Üldreegliks on, et kui mingi sõnaühend on liitsõna, s. o. kui tal on omaette tähendus (vt. 47), siis tuleb ta kirjutada kokku, näit.: *isamaa* (kui me lahku kirjutaksime — *isa maa* —, siis oleks tal teine tähendus), *vanasõna, suurtükk, lumivalge, tondijutt, kõigepealt* (= kõige esiti; vrd.: *kõige pealt* = pealtpoolt otsast), *möödaminnes* (= muuseas; vrd.: *mööda minnes* = kui mööda minnakse), *ülepea* (= üldse; vrd. *üle pea*), *ülepeakaela* (= ennatlikult rutates) jne.

57. Eriti kui ühentosad on käändsõnu, siis tuleb silmas pidada järgmisi juhtnööre:

Kui esimeseks ühentosaks on nimisõna ainsuse nimetavas käändes või konsonanttüvena esinev, siis kirjutatakse ühentosad kokku igal juhtumil: *piltilus, kuld kell, naisarst, sarvloom, kirjutuslaud* jne.

Kui esimeseks ühentosaks on nimisõna ainsuse omas-tavas käändes, siis kirjutatakse ühentosad kokku, kui see nimisõna vastab küsimusele: missugune?, ja lahku —, kui ta vastab küsimusele: kelle? mille?; näit.: *vallamaja* (missugune maja? — kus vallavalitsus asub) — *valla maja* (kelle maja? — valla oma), *tondijutt* (missugune jutt? — jutt tontidest) — *tondi jutt* (kelle jutt? — mida jutustab tont), *karujõud* (missugune jõud? — jõud nagu karul, näit. mõnel mehel öeldakse olevat karujõud) — *karu jõud* (kelle

jõud? — karul olev jõud, s. o. ainult sellele loomale kuuluv jõud, keda nimetatakse karuks), *isamaa* (missugune maa? — isade päralt olnud maa, kodumaa) — *isa maa* (kelle maa? — isa omanduses olev maa), *kirikutornid* (missugused tornid? — kirikuile kuuluvad tornid) — *kiriku tornid* (mille tornid? — ühe kiriku tornid) — *kirikute tornid* (mille tornid? — mitme kiriku tornid), jne.

Kui viimane ühendosa lõpeb liitega *-ne* või *-line*, siis tuleb ühendosad kirjutada kokku: *maapealne, hullumeelne, kahejalgne, kolmekordne, kümennemeheline, meetripikkune, kolmekroonine, sajahobusejõuline, tuhandeleheküljeline* jne.

Kui esimese ühendosa juurde kuulub mingi täiendav sõna, mis lähemalt määrab selle ühendosa sisu, siis kirjutatakse see ühendosa järgmistest lahku; vrd.: *raualadu* — *roostetunud raua ladu* (esimest ühendosa *raua* määrab lähemalt sõna *roostetunud*: missuguse raua? — roostetunud raua), *külatänav* — *Koorküla tänav, aknaruut* — *saaliakna ruut, meetripikkune* — *kolme meetri pikkune, maapealne* — *kõrge kuiva maa pealne* jne.

Märkus. Sõnad nagu *era, hiigla, hull, ime, läbi, pool, puht, puru, püsti, täis, tühi, võhi, üli* jts., millele järgneb ühendosana nimi- või omadussõna ja mis sagedasti suurendavad järgneva põhisõna omadust (vrd. näit. *rumal* ja *pururumal*) või ka muidu täiendavad põhisõna, kirjutatakse järgneva ühendosaga kokku: *eraasi, hiiglajõud, hulljulge, imesuur, läbivalge, pooluimane, puhtteaduslik, püstitola, täismees, tühipaljas, võhivõõras, ülikena* jne. Sõna *eri* kirjutatakse järgneva ühendosaga kokku, kui ta tähendab 'eriline, spetsiaalne'; kui ta aga tähendab 'erisugune, lahusolev', siis kirjutatakse ta lahku: *eriteadused* (= spetsiaalteadused) — *eri teadused* (= mitmesugused teadused), *eriküsimused* (= spetsiaalküsimused) — *eri küsimused* (= mitmesugused küsimused) jne.

58. Pärinimi kirjutatakse järgnevast üldnimest üldiselt lahku: *Eesti vabariik, Briti kuningriik, Atlandi ookean, Punane meri, Islandi saar, Alpi mäed, Soome laht, Peipsi järv, Narva jõgi, Tartu linn, Elva alev, Rüütli tänav, Toravere küla, Kruusimäe talu* jne. (samuti kirjutatakse

lahku vastavad rahvust, kohta jne. tähendavad üldnimed: *eesti keel, rootsi punss, riia vakamaa, norra kirjandus* jne.).

Kokku kirjutatakse pärisnimi järgneva üldnimega: a) kui üldnimeks on sõna *maa*: *Venemaa, Saksamaa, Prantsusmaa, Saaremaa, Viljandimaa* jne.; b) kui pärisnimeks on nimisõna ainsuse nimetavas käändes (*Tütarsaar*) või ilmakaarenimetus (*Läänemeri*); samuti paljudes eesti kohanimedes, kus pärisnime üksinda üldse kunagi ei tarvita, vaid ainult üldnimega koos (*Pühajärv*); muid näiteid: *Vahemeri, Jäämeri, Põhjameri, Naissaar, Osmussaar, Ema-jõgi, Munamägi, Võrtsjärv, Saadjärv, Kullaküla, Piirisaar, Heinlaid* jne.

59. Pöörd sõnad kirjutatakse nende juurde kuulvaist mäarsõnust lahku kõigis pöördelisis muuteis ja tegevusnimedes: *lähen ära, tulge tagasi, tooksin kaasa, tõin koju, oleme üle jõudnud, oli maha kukkunud, oleksime alla vajunud, olevat kokku kogunud, läbi ujuda, siis joostes, välja võtma, ette jõudmata, sisse sõitmas* jne. Kõigis teistes muuteis kirjutatakse pöörd sõna juurde kuuluva mäarsõnaga kokku: *äramineja, tagasitulemine, kaasatoodud raha, raskustest ülesaanud mees, mahalangenud oks, kokkukogutud sõdurid, läbiujutatav jõgi, ettejõudev võistleja* jne.

Märkus. Kui mäarsõna on *nud-* või *tud-*kesksõna kõrval (*äräläinud, välja võetud* jne.), siis tuleb kokku- või lahkukirjutamiseks selgeks teha, kas kesksõna kuulub pöördelisse vormi või mitte. Selleks on kasulik meeles pidada, et pöördelise muute kesksõna juurde kuulub alati pöörd sõna *olema* oleviku- või minevikuvorm (*on, oli, oleksin, olnud, olevat, olgu* jne.); kui seda *olema*-vormi lauses tegelikult ei esine, siis on ta hõlpsasti juurdemõeldav. Näit, lauses: *asjad, mis välja võetud, pane jälle tagasi*, kuulub kesksõna *välja võetud* pöördelisse muutesse (lahku kirjutada!), sest siin on hõlpsasti juurdemõeldav sõna *on*: *asjad, mis on välja võetud, pane jälle tagasi*. Seevastu lauses *väljavõetud asjad pane jälle tagasi* kesksõna ei kuulu pöördelisse muutesse (kokku kirjutada!), sest pole võimalik juurde mõelda sõna *on*.

Sidekriipsu tarvitamine.

60. Pikemais liitsõnus, mil on rohkem kui kaks liitosa, samuti ka lühemais sõnus, kui seda hõlpsa loetavuse, selguse pärast peetakse tarvilikuks (see on keeletarvitaja isiklikust äranägemisest), võidakse osa liitosi teistest eraldada sidekriipsuga: *rahvavalgustus-ajajärk, õigekeelsuse-sõnaraamat, munavalge-ollus, jäääärne, pakk-kast, kohtu-uuriija, valg-ivake* jne.

61. Peale eelmises paragrahvis toodud üldjuhise tuleb meeles pidada veel järgmised üksikjuhtumid; sidekriipsu tarvitatakse:

a) kui ühel põhisõnal on mitu täiendsõna või ümberpöördukt; sidekriips asetseb sel puhul eraldatud liitosa küljes: *maa- ja linnainimesed, töötamistingimused ja -võimalused, kaubandus- ja tööstuspolitiika, haridus- ja sotsiaalolud, viie- ja kümnekroonised rahad* jne.;

b) kui liitosade hulgas on pärisnimesid: *Põhja-Ameerika, Lõuna-Eesti, Anveldi-nimeline, Jannseni-aegne, liiva-Hannus* (= surm), *Tartu-poolne* jne.; samuti eraldatakse sidekriipsuga ka muud pärisnimetaolised sõnad või märgid: *T-kujuline raud, r-täht, poiss-sõna, 10-arv, 6-meheline salk* jne.

Märkus. Ka sääraseil kokkukuuluvail sõnaühendeil, mis mitte ei ole liitsõnad (vt. 47, märk.), eraldatakse ühendosad üksteisest sidekriipsuga: *elu-olu, luud-kondid, õö-päev, kimpsud-kompsud, neli-viis korda, Soome-Eesti kaubaleping, ajaloolis-filosoofiline, pilkav-naerune, sotsialistlik-kommunistlik ilmavaade* jne. — Sama reegli alla kuuluvad ühendid nagu: *päev-päevalt, aasta-aastalt, lõök-lõögilt, järk-järgult* jne.

Lauseõpetus.

I. Lihtlause ja tema liikmed.

a. Üldjooni lausest ja tema liigendusest.

Lause mõiste ja sisuline liigitus.

62. Lauseks nimetatakse sõnadega avaldatud mõtet.

Näit.: *Müristab. Hakkab sadama. Õhk on jahe. Pikne lõi suurde kivvi. Pärast vihma on taevas selge.*

63. Sisu poolest jagatakse laused viide liiki:

a) **jutustavad laused**, näit.: *Mehed läksid tööle. Üks jäi maha. Taevas on pilves.*

b) **hüüdlauseid**, näit.: *Küll on kena kelguga mäest alla lasta! Ilus on surra isamaa eest!*

c) **küsilaused**, näit.: *Missugune katel on ilma kaaneta? Kes seda tegi? Ons see sinu raamat? Kas sa käisid laulupeol?*

d) **käsklauseid**, näit.: *Hakka kord minema! Ära hulla!*

e) **soovlauseid**, näit.: *Ehtigu sind õhud õrnad! Tuuled juhtigu sul teeda!* (Kalevipoeg.) *Peaks sadu lõppema!*

64. Jutustavate lausete järele pannakse punkt, hüüd-, käsk- ja soovlauseste järele h ü ü u -, küsilausete järele k ü s i m ä r k.

Lause pealiikmed.

65. Lauses võime eraldada kaks osa:

a) **Alus** e. **subjekt** avaldab, kellest või millest lauses kõneldakse, kes või mis on tegija või olija. Näit. lauses *poiss loeb* kõneldakse poisist, poiss on siin tegija; seega on *poiss* selle lause alus. Lauses *tuleks minna* kõneldakse minemisest; seega on sõna *minna* selle lause alus. Lauses *tööd ei ole* kõneldakse tööst; seega on viimase lause alus sõna *tööd*.

b) **Õeldis** e. **predikaat** väljendab, mida teeb või mis on alus. Näit. lauses *poiss loeb* on aluseks *poiss*, ja sõna *loeb* avaldab, mis poiss teeb, — on seega õeldis. Lauses *tuleks minna* avaldab tegevust sõna *tuleks* ning on seega õeldis. Lauses *tööd ei ole* õeldakse töö kohta, et seda ei ole, seega on viimase lause õeldis *ei ole*.

Alus ja õeldis on lause pealiikmed. Lauset, kus on ainult alus ja õeldis, nimetatakse **laiendamata lihtlauseks**.

Märkus. On lauseid, kus esineb ainult õeldis. Näit.: *Müristab. Sajab.*

Laiend ja põhisõna.

66. Lauses *poisid jooksevad* on aluseks sõna *poisid* ja õeldiseks *jooksevad*. Kui laiendame selle lause, näit. õeldes: *väikesed punapõksed poisid jooksevad uiskudega mööda peegelsiledat jääd*, siis selles pikemas lauses on aluseks samuti *poisid* ja õeldiseks *jooksevad*. Kuid peale aluse ja õeldise on sel laiendatud lausel veel rida teisi sõnu, millest sõnad *väikesed punapõksed* täiendavad lähemalt alust *poisid* (missugused poisid? — väikesed punapõksed poisid) ja sõnad *uiskudega mööda peegelsiledat jääd* seletavad lähemalt õeldist *jooksevad* (kuidas jooksevad? — uiskudega; kus kohal jooksevad? — mööda peegelsiledat jääd). Kogu eeltoodud lausel võime

seega eraldada kaks osa: aluse ühes tema juurde kuuluvate sõnadega ehk nn. alusrühma (*väikesed punapõksed poisid*) ja öeldise ühes tema juurde kuuluvate sõnadega ehk nn. öeldisrühma (*jooksevad uiskudega mööda peegelsiledat jääd*).

Sõnu, mis täiendavad ning lähemalt seletavad lause pealiikmeid, alust ja öeldist, ehk — nagu seda teisiti öeldakse — mis alistuvad alusele ja öeldisele, nimetatakse **laiendeiks** (lause kõrvalliikmeiks) ja lauset, kus peale aluse ja öeldise on veel laiendeid — **laiendatud lihtlauseks**.

67. Laiend võib alistuda:

a) otse alusele või öeldisele. Näit. lauses *minu onu uppus meres* täiendab alust *onu* laiend *minu* (kelle onu? — minu) ja öeldist *uppus* laiend *meres* (kus uppus? — meres).

Piltlikult võime laiendi alistumist kujutada järgmise kavastisena:

<i>onu</i> (alus)	—————	<i>uppus</i> (öeldis)
↑		↑
<i>minu</i> (kelle onu?)		<i>meres</i> (kus uppus?)

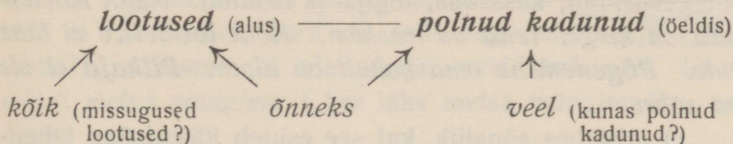
(Säärases kavastises näitab noole ots, missugusele sõnale mingi laiend alistub.)

b) mõnele teisele laiendile, näit. lauses: *kirjusse rätikusse mässitud tütarlaps istus kollase lambi juures*, mille võime eeltoodud lause eeskujul kavastada järgmiselt:

<i>tütarlaps</i> (alus)	—————	<i>istus</i> (öeldis)
↑		↑
<i>mässitud</i> (missugune tütarlaps?)		<i>lambi juures</i> (kus istus?)
↑		↑
<i>rätikusse</i> (kuhu mässitud?)		<i>kollase</i> (missuguse lambi?)
↑		
<i>kirjusse</i> (missugusesse rätikusse?)		

Nagu kavastisest näeme, on selles lauses alusel *tütarlaps* kolm laiendit, millest laiend *kirjusse* alistub laiendile *rätikusse* (missugusesse rätikusse? — kirjusse), see omakorda laiendile *mässitud* (kuhu mässitud? — rätikusse), ja alles viimane alistub otsekohe alusele *tütarlaps*. Sama lause öeldisrühmas alistub laiendile *lambi juures* laiend *kollase* (missuguse lambi juures? — kollase lambi juures).

c) kogu lausele, ehk teiste sõnadega: ühelhoobil niihästi alusele kui ka öeldisele. Näit. lauses: *õnneks polnud kõik lootused veel kadunud* —

— võib sõna *õnneks* kuuluda niihästi alusrühma (*õnneks kõik lootused*) kui ka öeldisrühma (*õnneks polnud kadunud veel*). Seega oleme õigustatud siin lugema sõna *õnneks* alistuvaks kogu lausele.

Sõna, millele laiend alistub, nimetatakse laiendi **põhisõnaks**. Näit. sõnarühmas *ilusal kevadel* on *kevadel* see põhisõna, millele alistub laiend *ilusal* (missugusel kevadel? — ilusal).

Märkus. Kui lauses põhisõna leidmine tekitab raskusi, on soovitatav põhisõnaks peetav sõna jätta välja; kui lause selgus niisugusel korral hävib, ongi väljajätav sõna põhisõna. Võtame näit. lause *vesi voolas kohisedes mööda jõesängi*. Kui näit. tekib kahtlus, kumb sõna on põhisõna, kas *voolas* või *kohisedes*, jõuame asjas selgusele, kui jätame katseks mõlemad sõnad kordamööda lausest välja. Jättes välja sõna *kohisedes* saame arusaadava lause *vesi voolas mööda jõesängi*. Kui aga jätame välja sõna *voolas*, jääb meile mõttetu sõnadeühend *vesi kohisedes mööda jõesängi*. Seega on kõnesolevas lauses põhisõna *voolas* (on ühtlasi öeldis), kuna sõna *kohisedes* on tema laiend (kuidas voolas? — kohisedes).

b. Alus.

68. Aluseks võib olla:

a) käändsõna nimetavas või osastavas käändes (järgnevais näiteis on alus trükitud jämendatud kirjaga). Näit.: *Uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki. Suur tükk ajab suu lõhki. Kes kannatab, see kaua elab. Mina oleksin teinud teisiti. „Kolm“ on arvsõna. Surevad nii rikkad kui vaesed. Mehi läks metsa. Laual on leiba.*

b) mõned pöörd sõna käändelised muuted: da-tegevusnimi, kesksõna, tegija- ja teonimi. Näit.: *Arvustada on kerge, teha on raskem. Kõik loodetav ei lähe täide. Põgenemine oma kohalt on alatu. Pilkaja ei ole hea sõber.*

c) mistahes sõnaliik, kui see esineb käändsõna tähenduses. Näit.: *„Kui“ on sidesõna. Metsast kostis äkiline „põmm“. „Oleks“ on paha mees. „Mh!“ oli vanamehe ainukeseks vastuseks.*

Nimetavas käändes olevat alust nimetatakse **täisalus** seks (totaalsubjektiks; näit. lauses *uni ei anna uuta kuube*), osastavas käändes olevat — **osaalus** seks (partiaalsubjektiks; näit. lauses *laual on leiba*).

69. On lauseid, kus alus iseseisva sõnana puudub, kuigi ta mõtteliselt esineb (on hõlpsasti juurdemõeldav). Näit.: *Võtsin kübara varnast ja läksin välja. Kui linna sõidad, astu minu poole sisse. Ärge unustage raamatuid!* Nimelt võib neid lauseid täiendada järgmiselt: *Mina võtsin kübara ja mina läksin välja. Kui sina linna sõidad, astu sina sisse. Teie ärge unustage raamatuid!*

Vastavais lühemais lauseis *võtsin kübara, läksin välja* jne. esineb alus pöörd sõna pöörde lõpus: *võtsin = mina võtsin, võtsid = sina võtsid, võtsime = meie võtsime* jne.

Märkus. Lausete hulka, mille alus pole nähtav, kuid on hõlpsasti juurdemõeldav, võib lugeda ka laused nagu *sajab, tuiskab, müristab* jne., sest neid võib täiendada järgmiselt: *vihma (lund, rahet) sajab, lund (liiva) tuiskab, kõu (pikne) müristab* jne. — Lauses nagu *välku lööb* (= välku sähvatab) võib aluseks lugeda sõna *välku* (vrd. lauseid nagu: *mürinat kuuldub, suitsu paistab* jne.). — Raskem on alust juurde mõelda lauseis nagu *ajab oksele, pööratab* jne., kuid sealgi on see vahel võimalik: *see rohi ajab oksele, hais pööratab südant* jne.

70. Lauses puudub alus:

a) kui öeldiseks on pöörd sõna vorm umbisikulises tegumoes. Näit. lauses *sulane saadeti koormaga ees* on tegevus öeldise kaudu avaldatud — saadeti —, kuid ei ole öeldud, kes on selle tegevuse tegija („kes saatis?“). Samuti ei ole tegijat avaldatud näit. lauses *mindi metsa mängima* („kes läks metsa mängima?“; öeldiseks on *mindi*).

b) kui öeldiseks on sisu poolest umbisikuline, olgugi kuju poolest isikuline pöörd sõna vorm. Näit.: *Suuskadega saab sõita ainult talvel. Külma ilmaga peab soojalt rõivastuma. Väana vits võsult, ära mine palgilt väänama.* Neis lauseis on öeldis kujult küll isikulises tegumoes (*saab, peab, vääna, ära mine*), kuid ta ei viita seejuures mitte kindlale isikule, kes midagi teeb (vrd. *tema saab, sina vääna* jne.), vaid tegija isik on jäänud avaldamata: näit. lause *suuskadega saab sõita talvel* tähendab sedasama mis lause *suuskadega saadakse sõita talvel* (kes saab, ei ole öeldud); samuti on lause *vääna vits võsult* sisuliselt võrdne lausega *vääna tagu vits võsult* (kes peab olema väänaja, ei ole öeldud). — Sääraseis lauseis on öeldis alati ainsuse 2. või 3. pöördes (*vääna, saab*).

Märkus. Rahvakeeles esineb ka aluseta lauseid, mil öeldis on mitmuse 3. pöördes, näit.: *Räägivad, et see rohi pidada aitama* (= räägitakse, et see rohi...). — Kirjakeeles sääraseid lauseid ei ole soovitatav tarvitada.

c. Öeldis.

Üldine esinemislaad.

71. Öeldiseks võib olla:

a) pöörd sõna pöördeline muude. Näit.: *Kalur tõrvas paati. Kas sa laulupeol käisid? Me lähikesime tänava meeleldi suvitama. Tulgu ta veel meile! Kirjanikul olevat uue teose käsikiri valmis.* (Öeldis on trükitud jämendatult.)

b) *da*-tegevusnimi, kui see esineb kaudse kõneviisi tähenduses (tähendab kuulujutulist tegevust). Näit.: *Rahva jutu järgi käia meie naabermajas tondid kummitamas. Kännuvere peremehel olla vakatäis kuldraha maa sees peidus. Kui sabatäht paistab, tulla varsti sõda.* Neis lauseis tähendab *da*-tegevusnimi umbes sedasama mis *vat*-tunnuseline kõneviis (*ta käia = ta käivat, ta olla = ta olevat, nad tulla = nad tulevat*; vt. 72).

Kui öeldiseks olev pöörd sõna on liitmuutes, kuuluvad öeldisse kõik liitmuute osad koos. Näit.: *Ükski iuimene ei ole seni pääsenud surmast* (öeldis on *ei ole pääsenud*). *Oleksime läinud meelsasti suvitama, kuid suvi oli vihmane. Noorus ei tule enam tagasi. Juhise selgitamiseks olgu mainitud veel mõningad näited. See kerjus olevat olnud noorpõlves rikas mees.*

Märkus. Sääraste liitöeldiste hulka tuleb lugeda ka *olla*-tegevusnime ja *nud-, tud*-kesksõna ühendid lauseis nagu selles metsas *olla olnud* palju hunte, vanasti *olla käidud* ristteedel nõidust tegemas, Kalevipoeg *olla käinud* põrgus sarvikuga võitlemas jne., kus öeldis (*olla olnud, olla käidud* jne.) on kaudse kõneviisi tähenduses. — Sääraseis ühendeis, samuti kaudse kõneviisi liitmuuteis sõnaga *olevat* (näit. *olevat olnud, olevat käidud* jne.), võib rahvapärases keeles jaatavas kõnes *olema*-pöörd sõna ka lausest välja jätta, ilma et lause mõte selle all kannataks. Näit. selle asemel et öelda: selles metsas *olla olnud vanasti palju hunte*, või: see kerjus *olevat olnud noorpõlves rikas mees*, võib öelda lihtsalt: selles metsas *olnud vanasti palju*

hunte, see kerjus **olnud** noorpõlves rikas mees, jne. Veel näiteid lauseist, kus esineb niisugune lühendatud öeldis:

Kord läinud (= olla läinud, olevat läinud) *mees metsa karujahile. Ses paigas lõõdud* muiste verine lahing. *Meie metsades asunud* vanasti rohkem loomi kui praegu. Jne.

72. Nagu eespool nägime (vt. 71 b), võib kaudse kõneviisi tähenduses öeldis esineda kahel kujul: *vat-tunnuselisena* (*kirjanikul olevat uue teose käsikiri valmis*) ja *da-tegevusnimenä* (*Kännuvere peremehel olla vakatäis kulda maa sees peidus*).

Neist tarvitatakse *da-tegevusnime* siis, kui tahetakse rõhutada, et see, mis lauses öeldakse, on kuulujutulist, väheusutavat laadi. Näit. lause *Kännuvere peremehel olla vakatäis kulda* tähendab: Liigub kuulujuttusid, et Kännuvere peremehel on vakatäis kulda, kuid ei ole kindel, kas see tõesti on nii. Samuti lause *kui sabatäht paistab, tulla varsti sõda* on sisuliselt sedasama mis lause: *rahva jutu järgi* pidada sabatähe ilmumisele järgnema sõda, kuid see rahva arvamus ei tarvitse sugugi olla tõsi, selles võib kahelda.

Seevastu *vat-tunnuseline* kaudne kõneviis annab ainult edasi seda, mis keegi on avaldanud, ilma et loeks seda eriti kaheldavaks, väheusutavaks. Seega tähendab näit. lause: *kirjanikul olevat uue teose käsikiri valmis*, lihtsalt: mulle ütles keegi (või lugesin kuskilt), et kirjanikul on uue teose käsikiri valmis (seejuures ei ole rõhutatud, et käsikirja valmisolek oleks eriti küsitav või kaheldav). Samuti: *haige Inglise kuninga tervis olevat paranemas* = avaldati teade, et haige Inglise kuninga tervis on paranemas.

73. Hüüdlauseis ja kiires, elavas jutustuses, samuti peal- ja allkirjades, aadressides jne. võib öeldis puududa, kuid ta on seejuures alati hõlpsasti juurdemõeldav. Näit.: *Oh häda! Oi õnnetust! Mees kiruma ja läks. Poisil alles töö tegemata. Eduard Wilde. „Mahtra sõda“.* Neid lauseid võib näit. täiendada järgmiselt: *Oh, küll on häda! Mees hakkas kiruma ja läks. Poisil on alles töö tegemata. Käesoleva raamatu on kirjutanud Eduard Wilde. Mahtra sõda on see, millest selles raamatus jutustatakse.*

Öeldise ühildumine alusega.

74. Lauses esineb tihti nähtus, et üks sõna on järjekindlasti samas muutes mis mingi teine sõna, muutub teise

sõnaga kooskäivalt. Näit. sõnarühmas *vaikne meri*, kus *meri* on põhisõna ja *vaikne* tema laiend (missugune meri? — *vaikne*), on sõna *vaikne* õige järjekindlasti samas käändes ja arvus mis tema põhisõna *meri*: *vaikne meri* (mõlemad ains. nimetavas), *vaikset merd* (mõlemad ains. osastavas), *vaikses meres*, *vaiksele merele*, *vaiksed mered*, *vaiksete merede*, *vaiksetele meredele* jne. Sama vahekord on tihti maksev näit. aluse ja öeldise kohta: kui mingis lauses aluse kuju muudame teiseks, siis vastavalt sellele tuleb muuta ka öeldise kuju; näit. lauses *mina kirjutan* on alus *mina* ainsuse 1. isikus ja öeldis (*kirjutan*) ains. 1. pöördes; kui aga aluse *mina* asemele võtame aluse *teie*, mis on mitm. 2. isikus, siis peame ka selle aluse juurde kuuluva öeldise asetama mitm. 2. pöördesse: *teie kirjutate*.

Nähtust, et lauses mingi sõna on teisega kooskäivalt samas muutes (käändes, pöördes, arvus), nimetatakse nende sõnade ühildumiseks (kongrueerumiseks).

75. Öeldis ühildub täisalusega arvus ja isikus (pöördes), s. o. öeldis on samas arvus ja isikus kui aluski. Näit.: *Mees läks metsa. Mehed läksid metsa. Mina lugesin sel ajal, kui sina kirjutasid. Vanemad mehed kuulavad pealt ja muigavad poisi juttu. Need varitsesid sind kui kass hiirt.*

76. Kui täisaluseid on lauses rohkem kui üks, on öeldis alati mitmuses. Näit.: *Peremees ja sulane läksid tülli. Kass ja koer olid suured sõbrad. Vanamees, naine ja lapsed ajasid vasikat taga. Mart ja Mari sosistasid kaua pimedas eeskojas.*

Kui aluseiks on liitsõnad, mil on ühine põhisõna, siis on öeldis ainsuses. Näit.: *Kõrtsist kajas jutu- ja naerusumin.*

77. Kui aluseid on lauses mitu ja igaüks ise isikut, on 1. isikul eesõigus öeldise pöördelõpu määramisel

2. ja 3. isiku ees ja 2. isikul 3. isiku ees. Näit.: *Mina ja sina oleme juba vanad sõbrad. Mina ja mu venõd läksime suplema. Sina ja su naaber olete küläs agaramaid peremehi.*

78. Kui aluseks on arvsõna, on öeldis harilikult ainsuses. Näit.: *Viimases kokkupõrkes langes kolm vaenlase sõdurit. Kaks meest tuli meile vastu. Paar aastat läks sest mööda.*

Kui aga aluseks olev arvsõna on lähemalt määratud mingisuguse laiendiga või on kõnes varemini esinenud, on öeldis mitmuses. Näit.: *Viimased kolm aastat läksid ruttu mööda. Näe, kaks meest tulevad jälle mööda teed* (s. o. need kaks meest, kellest varemalt kõnelesime). *Paar õpireisust osavõtjat, kes õigeaks ajaks jaama ei jõudnud, jäid maha.*

79. Kui aluseks on mingisugust määra, hulka, mõõtu tähendav sõna (*hulk, salk, toop, vakk, kast* jne.), on öeldis ainsuses. Näit.: *Kast puuvilja maksis 25 krooni. Salk meie küla poisse läks naaberkülla peole. Hulk inimesi rändas välja. Rühm sõdureid marssis mööda tänavat.*

80. Kui alus on osastavas käändes (kas ainsuses või mitmuses), on öeldis alati ainsuse 3. pöördes. Näit.: *Lund sadas läinud talvel palju. Mehi läks tööle. Kirikulisi tuli vastu. Juba enne ilmasõda rändas eestlasi välja. Laadal liikus inimesi edasi-tagasi.*

Märkus. Kui lauses on mitu osaalust, ka siis on öeldis alati ainsuses. Näit.: *Mehi, naise ja lapsi tungles kirikueelsel platsil.* — Erandiks on kaksikalused lauseis nagu: *Jürit-Marit läksid kirikusse, Matsi-Mihklit niitsid orus* (vrd. 94), mille puhul öeldis on mitmuses.

d. Öeldistäide.

Öeldistäite mõiste ja üldine esinemislaad.

81. Lauseis *öobik on laululind, töö sai tubli, ilm näib vihmane, hein kasvab ilus* jts. alistuvad laiendid *laululind, tubli, vihmane, ilus* jne. küll otsekohe öeldisele (*on, sai, näib* jne.), kuid nad seletavad öeldise kaudu ka lähemalt aluse (*öobik, töö, ilm* jne.) mõistet, näidates, kes, mis, missugune on alus või missuguseks saab alus (kes on öobik? — laululind; missugune töö saabus? — tubli, jne.). Kui seesuguse laiendi lausest välja jätame, jääb lause mõte tihti poolikuks, selgusetuks (näit. kui ütleme *öobik on*, tekib kohe küsimus, kes, mis ta on). Säärast laiendit nimetatakse **öeldistäiteks** (predikaaditäiteks e. predikatiiviks).

Öeldistäide alistub harilikult pöörd sõnale *olema* (*öobik on laululind*), sagedasti ka sõnadele *saama* või *näima* (*töö sai tubli* jne.), kuid peale nende igale pöörd sõnale, mis esineb nendega sarnases tähenduses: *paistma* (= näima; näit.: *asi paistab kahtlane*), *tunduma* (= näima, olema; näit.: *ilm tundub külm*), *kasvama* (= saada; näit.: *rukis kasvab ilus*) jne. Seejuures on öeldistäite põhisõna (*olema, saada* jne.) alati kas öeldiseks või öeldise lähemaks laiendiks; näit. lauses *meri näib olevat tormine* on kaks öeldistäidet: üks neist (*olevat*) alistub otsekohe öeldisele *näib* (mis näib? — olevat), kuna teine (*tormine*) alistub öeldise laiendile *olevat* (missugune olevat? — tormine).

Märkus. Ülal ütlesime, et öeldistäide näitab, kes, mis, missugune on alus või missuguseks saab alus. Kui lauses alus vormiliselt puudub, siis on ta mõtteliselt ikkagi kujuteldav (kuigi sõnana mitte hõlpsasti juurdemõeldav), ning öeldistäide seletab niisugusel korral selle kujuteldava aluse mõistet. Näit. lauses *oldi rõõmus* käib sõna *rõõmus* mingi kujuteldava olenditerühma kohta (näit. teatava seltskonna kohta), kellest öeldakse, et nad olid rõõmsad.

82. Öeldistäiteks võib olla :

a) käändsõna. Näit.: *Omad vitsad on valusad. Poiss oli igavene võrukael. Oleme ühe maja elanikke. Ülikondi oli mehel kaks. Mu vend on juba kord säärane.*

b) mõned pöördõna käändelised muuted: *da-tegevusnimi, kesksõna, tegija- ja teonimi. Näit.: Noor olla on kevadet rinna sees kanda ja kevade kohinat kuulda. (G. Suits.) Juba ta uus kuub on määritud. Meri näib lainetavat. Sokrates oli vanaaja kuulsamaid tõe eest võitlejaid. Teie praegune sõnavahetus on tühine jagelemine!*

Märkus. Ka teisi sõnaliike käändsõna tähenduses võib olla öeldistäiteks: *See mees on veidi oh-oh!*

83. Öeldistäide on harilikult nimetavas või osastavas käändes, kuid võib esineda ka omastavas, seestütlevas, ilma- ja kaasaütlevas käändes. Näit.: *Õun on hapu. See on võimatu. Eks inimesi ole igasuguseid. Lembitu oli eestlaste vapramaid vanemaid. See raamat on minu. Meie maja on puust. Vanasti olid eluhoonedki korstnata. Vanamees oli väga nõrga kuulmisega.*

Nimetavas käändes olevat öeldistäidet nimetatakse täisöeldistäiteks, osastavas käändes olevat — osaöeldistäiteks.

Märkus. Öeldistäidet, mis mitte ei ole nimetavas või osastavas käändes, on tihtipeale kaunis raske eraldada ning ära tunda teiste lause liikmete hulgas. Näit. lauses *maja on puust* on sõna *puust* küll öeldistäide, kuid lauses *nael on puus* ei ole sõna *puus* mitte öeldistäide; samuti ei tule lauses *vend on õpetajaks* sõna *õpetajaks* mitte lugeda öeldistäiteks, kuna seevastu lauses *vend on halli habemega* on sõna *habemega* küll öeldistäide. Siin tuleb vahetegemisel meeles pidada, et öeldistäide neis lauseis vastab küsimusele: missugune? (*maja on puust* — missugune on maja?) ja et teda niisugusel juhtumil saab hõlpsasti asetada aluse ette aluse laiendiks. Näit. lauseis *maja on puust* või *vend on halli habemega* võime sõnad *puust* ja *halli habemega* asetada aluste *maja* ja *vend* ette nii, et need alused muutuvad nende põhisõnadeks: *puust maja* (missugune maja?), *halli habemega vend* (missugune vend?).

Seevastu näit. lauseis *nael on puus* või *vend on õpetajaks* ei sobi sõnad *puus* või *õpetajaks* vastavatele alustele otsekoheseks laiendiks: me ei või öelda *puus nael* või *õpetajaks vend* selles mõttes, et need ütlused vastaksid küsimustele: missugune nael? missugune vend?

Õeldistäite ühildumine alusega.

84. Täisõeldistäide ühildub alusega arvu poolest. Näit.: *Õun on hapu. Mehed olid vihased* saamata jäänud *palga pärast. Säärased argpüksid ei ole kellegi sõdurid!*

Märkus. Kui aluseks on viisakussõna *Teie*, siis on õeldistäide ainsuses, öeldis ise aga — mitmuses. *Teie olite väga hea minu vastu. Teie olete siin majas peremees.* Erandiks on kõnekäänd *olge head!*, kus õeldistäide on mitmuses.

85. Kui lauses on mitu alust, siis on täisõeldistäide harilikult mitmuses. Näit.: *Juku, Elli ja Ants on linna III algkooli õpilased; Juku ja Elli on kaunis virgad õppima, kuid Ants on kahjuks õige laisk.*

86. Järgmisil juhtumel ei ühildu täisõeldistäide alusega:

a) Õeldistäide on ainsuses, kuigi alus on mitmuses, kui alus tähendab seda kogu, mille kohta öeldis midagi ütleb (kui alus on mõtte poolest ainsuses). Näit.: *Soomusronglased olid vabadussõja kuulsaim väeosa* (soomusronglased kokku olid see väeosa, mitte iga soomusronglane üksikult). *Sääsed ja parmud on suvel inimeste ja loomade nuhtlus.*

Eriti on õeldistäide ainsuses siis, kui ta väljendab arvu, hulka, mõõtu jne. (sel puhul on alus osastavas käändes). Näit.: *Mängust osavõtjaid oli kuus. Pealtvaatajaid oli paraadil määratu hulk. Marju oli vaevalt toop.*

b) Õeldistäide on mitmuses, kuigi alus on ainsuses, kui aluseks on arvu, hulka, mõõtu jne. väljendav sõna (kui alus on mõtte poolest mitmuses). Näit.: *Need*

kaks meest on väga viisakad. Suurem osa tegelasi on õige saamatud oma ülesande teostamisel. Esimene saadetis apelsine olid toored. Täna ostetud süld puid on kuivad.

Kui aga seejuures arvu, hulka, mõõtu jne. väljendav alus on mõtte poolest ainsuses, siis on ainsuses ka öeldistäide. Näit.: *Meeter kaski on kallim kui meeter kuuski* (mõtteline rõhk langeb sõnale meeter: mitte igasugune hulk kaski ei tarvitse iseendast olla kallimad kui meeter kuuski, vaid meeter kaski on kallim).

c) Sõnad *täis* ja *valmis* on öeldistäitena alati ainsuses, ka siis, kui alus on mitmuses. Näit.: *Kõik anumad olid vett täis. Kas saapad on valmis?*

87. Osaöeldistäide ei ühildu alati alusega. Näit.: *Napoleon oli uuema aja suurimaid maadevallutajaid* (alus — ainsuses, öeldistäide — mitmuses). *Need hobused on head tõugu* (alus — mitmuses, öeldistäide — ainsuses).

88. Kui alus puudub, s. o. kui öeldis on umbisikulises tegumoes, siis võib öeldistäide olla kas ainsuses või mitmuses. Näit.: *Oldi vihane. Oldi vihased. Ollakse mees! Ollakse mehed!*

e. Sihitis.

89. Lauseis *käsi peseb kätt* ja *Ants tahab õppida inseneriks* on sõna *kätt* laiendiks pöördsõnale *peseb* ja *õppida* pöördsõnale *tahab*, nagu näitab alljärgnev kavastis (vrd. samataolisi kavastisi lk. 54 ja 55):

käsi (alus) ————— *peseb* (pöördsõna — öeldis)
 ↑
kätt (mida peseb?)

Ants (alus) ————— *tahab* (pöörd sõna — üeldis)
 ↑
õppida (mida tahab?)
 ↑
inseneriks (milleks õppida?)

Laiendid *kätt* ja *õppida* näitavad, millele pöörd sõna tegevus on sihitud (peseb mida? — *kätt*; tahab mida? — *õppida*). Veel näiteid samasuguseist laiendeist: *Laadalt osteti uhke hobune* (mis osteti? — *hobune*). *Isa saatis poja linna kooli* (kelle saatis? — *poja*). *Maiustiste söömine hävitab hambaid* (mida hävitab? — *hambaid*). *Tehaseomanik lubas parandada tööliste palgaolusid* (mida lubas? — *parandada*; mida *parandada*? — *palgaolusid*).

Säärast pöörd sõna laiendit, millele pöörd sõna tegevus on otseselt sihitud ja mis on nimetavas, omastavas või osastavas käändes või *da*-tegevusnimes, nimetatakse **sihitiseks** ehk **objektiks**.

Nimetavas ja omastavas käändes olevat sihitist nimetatakse **täissihitiseks**, osastavas käändes olevat — **osa-sihitiseks**.

Omastavas käändes võib sihitis esineda ainult siis, kui ta on ainsuses; mitmuse omastavat sihitisena kunagi ei saa tarvitada.

Märkus 1. See nimetav või omastav kääne, mida tarvitatakse sihitisena, erineb tähenduslikult harilikust nimetavast või omastavast käändest; vrd.: *vend kutsub õe tупpa* (vend on siin tegija — lause alus), *vend kutsuti tупpa* (vend on siin tegevuse alune — sihitis), *see on venna raamat* (sõna *venna* näitab, kes on raamatu omanik — ei ole sihitis), *kutsusin venna tупpa* (vend on tegevuse alune — sõna *venna* on sihitis). Seesugust sihitisena tarvitavat nimetavat või omastavat käänat — kui teda soovitakse eraldada harilikust nimetavast või omastavast käändest — nimetatakse **sihitavaks** käändeks ehk **akusatiiviks**.

Märkus 2. Teatavad pöördsonad, näit. *tooma, saatma, hävitama, lubama, parandama, tegema, pesema, püüdma, kasvatama* jne. nõuavad, et nende kaasas oleks nimetatud see asi, olend, nähtus või tegevus, millele nende tegevus on sihitud, ehk — teiste sõnadega — nad nõuavad sihitist. Näit. kui ütleme: *onu toob*, siis see lause tundub meile puudulikuna, sest ei ole öeldud, mida onu toob; täielikuna tundub meile näit. lause: *onu toob häid asju* (*asju* — sihitis). Seesuguseid sihitist nõudvaid pöördsonu nimetatakse **sihilisteks** ehk **transitiivseteks**. Seevastu on olemas ka pöördsonu, mis mõtte täielikkuseks mingit sihitist ei nõua, näit. *jooksma* (kui ütleme näit. *poiss jookseb*, siis meil ei teki mingit küsimust, mida ta jookseb, vaid lause tundub iseendast küllalt täielikuna), *hüppama, seisma, lamama, muutuma, pöörlema, võitlema* jne. Sääraseid pöördsonu nimetatakse **sihituteks** ehk **intransitiivseteks**.

On ka pöördsonu, mis võivad olla niihästi sihilised kui ka sihitud, vastavalt lausele, kuhu me nad paigutame. Näit. sõna *vilistab* lauses *poiss vilistab oma armsamat lauluviisi* on sihiline (*lauluviisi* on sihitis); seevastu lauses *tuul vilistab akna taga* on pöördsona *vilistab* sihitu (lauses sihitis puudub).

Märkus 3. Tähele panna! Mitte ära vahetada sihitist alusega lauseis nagu: *poiss saadeti linna kooli, kiri oli juba viidud posti* või *tigedad koerad tuleb panna ketti*. Esimeses kahes lauses alust ei ole (ei ole öeldud, kes saatis poisi kooli, kes viis kirja posti); viimases lauses on aluseks sõna *panna* (mis tuleb? — panna tuleb); sõnad *poiss, kiri* ja *koerad* on sihitised (tegevus on neile sihitud).

90. Sihitiseks võib olla:

a) käändsõna. Näit.: *Anna pill hullu kätte, hull ajab pilli lõhki. Virka pole vaja tööle sundida. Kes v a a d a t a oskab, näeb maailmas mõndagi, mida teised tähele ei pane. Igaüks tahab, et teda usaldataks. Loterii võiduks lubati miljon senti.*

b) mõned pöördsona käändelised muuted: da-tegevusnimi, kesksõna, tegija- ja teonimi. Näit.: *Kes tahab teiste üle valitseda, peab kõigepealt oskama iseennast valitseda. Arst püüdis haige päästmiseks teha kõik, mis võimalik. Kaotatud ei ole alati kerge uuesti leida. Töö kiidab tegijat. Kas te ei armasta reisimist?*

Märkus. Sihitiseks olev *da*-tegevusnimi võib pöörd sõnana saada omakorda endale alistuva sihitise, nii et tekib sihitise sihitis. Näit. lauses *õde kavatseb õppida laulmist* on *õppida* sihitiseks pöörd sõnale *kavatseb* (mida kavatseb? — õppida) ja *laulmist* sihitiseks pöörd sõnale *õppida* (mida õppida? — laulmist); sõna *laulmist* on seega sihitise sihitis.

Ka võib *da*-tegevusnimi sihitisena koos mõne teise sihitisega alistuda ühisele põhisõnale. Näit. lauses *tädi palus meid sõita oma poole* on põhisõnal *palus* kaks sihitist (keda palus? — meid; mida palus? — sõita).

Nimetava ja osastava käände tarvitamine alusena, öeldistaitena ja sihitisena. Omastava käände esinemine sihitisena.

Täis- ja osaalus.

91. Täisalust tarvitatakse, kui alusega tahetakse väljendada asju, isikuid, tegevusi jne. täie koguna, tervikuna või kui kõneldakse teatavaist kindlaist, kõnesolnud asjust, isikuist jne. Vastasel korral, s. o. kui kõneldakse teatava asja ebamäärasest osast või üldse mingist määramatust asjast, isikust jne., tarvitatakse osaalust. Näit.: *Lehed langevad puult* (s. o. kõik lehed). *Lehti langeb puult* (s. o. ebamäärane osa lehti). *Piim on purgis* (s. o. see teatud hulk piima, millest oli juttu). *Piima on purgis* (s. o. määramatu hulk). *Raamat kukkus laualt maha*. *Midagi kukkus laualt maha* (ei ole lähemalt määratud, mis asi kukkus). *Meil on juba aeg minna*. *Meil on aega minna*. *Möödunud päevad ei tule tagasi*. *Läheb veel päevi, enne kui pärale jõuame*. *Vii- mased sõnad olid selgesti kuuldavad*. *Jutust kuuldus üksikuid sõnu*. *See uudis oli mulle juba tuttav*. *Kas uudist kuuldub?*

Märkus. Kui alusele võime juurde mõelda sõna „ainult“, s. o. kui tahame rõhutada, et on tegemist ainult selle või sellelaadilise asjaga, isikuga jne., mida tähendame alusega, siis tarvitame alati täisalust. Näit.: *Selles kapis on riided* (s. o. ainult riided, mitte muid asju).

Ülemisel riiulil on ilu- ja teaduslik kirjandus, alumisel — üldised käsiraamatud. Selles klaasis on soe vesi (rõhutatakse eriti, et ei ole külm vesi). Teises majatiivas elavad korralikud inimesed (s. o. seal korratuid ei ole).

92. Kui lause öeldiseks on pöörd sõna, millel on sihitis või mis nõuab sihitist (sihiline pöörd sõna), siis võidakse tarvitada ainult täisalusust. Näit.: *Poisid mängivad palli. Huvirändajad vaatlesid tähelepanuga vanu varemeid. Metallitehase töölised valasid parajasti suurt kella. Naised pesevad jõe ääres* (pesema on sihiline pöörd sõna, sest temale võime mõttes juurde lisada mingi sihitise: *pesevad pesu*).

Kui eelmiste lausete alustele tahame anda osaaluse mõtte, siis tuleb meil need laused ümber kujundada nii, et sihiline öeldis ei oleks takistav, näit.: *Poisse on palli mängimas* (öeldis on ei ole sihiline), või: *Osa poisse mängib palli* (või: *salk poisse mängib palli* jne.; niisugusel juhtumil ei ole sõna *poisse* enam alus, vaid selleks on vastav lisasõna *osa, salk* jne.).

93. Kui lause on eitav (või küsiv) ning kui öeldiseks on pöörd sõna *olema* (tähenduses 'olemas olema') või *näha* (*kuulda, tunda* jne.) *olema, vaja* (*tarvis*) *olema, vaja* (*tarvis*) *minema, saama* (midagi millestki) jne. või mõni muu pöörd sõna, mis esineb sarnases tähenduses, siis tuleb tarvitada osaalust. Näit.: *Meie talus koera ei ole* (s. o. ei ole olemas). *Kas teil on koera?* (selles küsimuses sisaldub varjatult ka eitav lause: *ega teil vist koera ole?*). *Sellel uksele pole lukkugi. Töö algamiseks pole enam mingit takistust. Naabripoissi polnud kuskil näha. Kas õhus on tunda äikest? Kas oli kuulda mingit krabinat? Sind ei ole meil tarvis. Kas teil teenijat on vaja? Ei sellest poisist saa täismeest. Kas laeva ei paista veel?* (*ei paista* esineb siin tähenduses 'ei ole näha'). *Ei ole leidunud ühtegi inimest, kes oleks roninud Himaalaja tippu* (*ei ole leidunud* tähendab siin 'ei ole olnud olemas').

Märkus. Kui öeldiseks on väljendid *vaja (tarvis) olema, vaja (tarvis) minema*, siis on ka jaatavas lauses alus harilikult osaalus: *Seda pliiatsit läheb mulle veel tarvis. Meelelahutust on inimesel vaja.*

94. Rahvapärased kaksikalused lauseis nagu: *Jürit-Marit läksid kirikusse, Matsi-Mihklit niitsid orus, õdet-venda läksid tülli* jne. on alati osastavas käändes (osaalused).

Täis- ja osaöeldistäide.

95. Omadussõnaline öeldistäide on kas nimetavas või osastavas käändes (täis- või osaöeldistäide), olenevalt sellest, missuguses käändes on alus (ühildub alusega, vrd. 84). Kui aluseks on *da*-tegevusnimi, on öeldistäide alati nimetavas käändes. Näit.: *Inimesed on üldiselt väga arenemisvõimelised. Inimesi on tarku ja rumalaid. Vastu voolu ujuda on raske.*

96. Nimisõnalist täisöeldistäidet tarvatakse, kui tahetakse lihtsalt öelda, kes või mis on alus. Näit.: *Kala on veeloom. See valge aine seal kõrgel mäe tipul on lumi. Niisuguse ettevõtte alustamine on lausa rumalus. Selle väikese rannaküla elanikud on kõik kalurid. Isa oli õpetaja, poeg on professor.*

97. Nimisõnalist osaöeldistäidet tarvatakse, kui tahetakse öelda, kelle või mille hulka kuulub alus, mis alasse või mis liiki kuulub alus, missugune on alus. Näit.: *Fr. R. Kreutzwald on meie ärkamisaja silmapaistvamaid kirjanikke* (s. o. kuulub nende hulka). *Need kraavikaevajad on Saaremaa mehi. See laud on veel neid väheseid asju, mis tulikahjust jäid puutumata. Kas te olete ühe kooli õpilasi? See keel, mida siin kõneldakse, on juba tublisti lõunaesti murre* (kuulub juba suurelt osalt lõunaesti murde alasse). *Üks osa krunti oli heinamaad, teine põldu. Pääsuke si on*

mitut **liiki**. Praegusaegsete daamide juuksesoeng on teist **moodi** kui aastat parkümmend tagasi. Miks sa oled nii veidrat **nägu**? Valgevereliste inimeste silmad on enamasti kas sinikat või hallikat **värvi**.

Täis- ja osasihitis.

98. Nagu täis- ja osaaluse tarvitamine (vt. 91) nii oleneb ka täis- või osasihitise tarvitamine esijoonest sellest, kas sihitis tähendab asjade, isikute jne. täit kogu, tervikut — niisugusel puhul tarvitatakse täissihitist — või nende asjade, isikute jne. eba mää r a s t o s a, m ä ä r a m a t u t h u l k a — viimasel juhtumil tuleb tarvitada osasihitist. Näit.: *Ematõi suhkru toosiga lauale* (s. o. kogu toosis oleva suhkru). *Palun, võtke omale suhkrut tee sisse* (mitte kogu suhkru, vaid niipalju sellest, kui vaja). *Vii need raamatud vennale!* (kõik need raamatud, mis anti). *Viisin vennale raamatuid* (raamatute hulk on lähemalt määramata). *Kas tuleb kord säärane aeg, mil rahvusvahelised tülid kõik lahendatakse ilma verevalamiseta?* Viimasel Rahvaste Liidu täiskogu koosolekul suudeti suurel määral lahendada rahvusvahelisi **tülisid**. Öösine torm murdis need **puud**, mis isa oli istutanud tiigi juurde. Küllap see öösine torm murdis **puid** ja hukutas **laevu**.

Märkus. Sihitiseks (või aluseks) tuleb lugeda ka ärisiltidel, ajalehekuulutustes jne. esinevad kaubanimetused nagu: *Nahka, naelu, jalanõusid, mitmesuguseid tööriistu, põllutööriistu ja teisi tarbeasju. A. Luhasoo talurahva-kauplus*. (Seda kaubapakkumislauseid võib näit. täiendada järgmiselt: *nahka, naelu ... müüb* või *soovitab A. Luhasoo ...* — niisugusel juhtumil on *nahka, naelu* jne. sihitised —, või: *nahka, naelu ... on müüa* [A. Luhasoo kaupluses] — sel juhtumil on *nahka, naelu* jne. alused.) Samuti tuleb sihitiseks või aluseks lugeda raamatuja ajalehepealkirjad nagu: *Pagulased* (täis lause oleks näit.: *Pagulased on see, millest jutustatakse käesolevas raamatus* — *pagulased* on alus). *Minu sõjamälestusi* (esitatakse käesolevas raamatus — *sõjamälestusi* on sihitis). *Tähtsaid sündmusi Indias* (ajaleheartikli pealkiri — *sündmusi* võib lugeda sihitiseks). *Joosep ja tema vennad*. *Kilde ja*

dokumente 1905. a. sündmustest. Jne. Seepärast alluvad need pealkirjad ja kaubanimetused samuti osa- ja täissihitise (või osa- ja täisaluse) reeglitele nagu kõik muudki sihitised või alused. Viga oleks järelikult näit. poesildile kirjutada: *nahk, naelad, jalanõud* jne., sest poes ei müüda ju kogu olemasolevat nahka, kõiki naelu jne. või mingil ettemääratud kindlal hulgal neid tarbeasju, vaid täiesti määramatul hulgal (ostja või müüja vaba valiku järgi). Samuti, kui näit. mingis raamatus ei kirjeldata samm-sammult kõiki sõjamälestusi, vaid mingsugune osa neist teatava valiku järgi, siis on kohasem panna raamatu pealkirjaks: *Sõjamälestusi* (mitte: *Sõjamälestused*).

99. Täis- või osasihitise tarvitamine ei olene aga mitte ainult sihitise enda sisust (vt. 98), vaid vähemalt samal määral sihitise kohta käiva tegevuse laadist: kui see tegevus on lõpuleviidud, tuleb tarvitada täissihitist, kui ta on kestev, jätkuv või korduv, tuleb tarvitada osasihitist. Näit.: *Peremees vedas enne vihma heinad küüni* (jõudis enne vihma vedamisega lõpule). *Peremees vedas vihma eel heinu küüni* (vedamine kestis parajasti — kuivõrd sellega lõpule jõuti, ei ole lähemalt määratud). *Ants, kas tegid töö valmis?* (lõpuleviidud tegevus). *Ants, tee hoolega tööd!* (kestev, korduv tegevus). *Vend leidis endale uue teenistuse.* *Vend otsib uut teenistust.* *Emas saatis poja juba kella kaheksaks kooli.* *Emas saadab hommikuti poega kooli.*

100. Vrd. lauseid: *ostan omale uut vihikut* ja *ostan omale uue vihiku*; esimeses lauses on tegevus praegu kestev, teise lause tegevus sünnib tulevikus. Nimelt saame pöörd sõna oleviku ning selle juurde kuuluva täissihitise abil väljendada tulevikku.

Kuna eesti keeles tuleviku jaoks erimuude puudub, siis tuleb tulevikku tähendada kaudselt, kas täissihitise abil, kus see võimalik, või sellekohaste aega märkivate sõnade abil (*homme, tuleval aastal, edaspidi, varsti, hiljem, tulevikus* jne.). Näit.: *Küll me otsime endile uue korteri* (täissihitis). *Järgmisel aastal ei asutata meie linnas*

enam ühtegi kooli. Tulge tagasi üle h o m m e ! Kas meie poisist saab muusikameest (tulevikku väljendab sõna saab). Oli, on ja jääb (jääb tähendab siin sisuliselt tulevikku). Ehk tuleb veel paremaidki päevi.

101. On pöörd sõnu, mis juba oma loomult tähendavad kestva, jätkuvat tegevust ning seega nõuavad harilikult osasihitist. Need on tundmust, tahtmust, meeltegevust, endaavaldust jms. väljendavad pöörd sõnad nagu: armastama, vihkama, kartma, austama, põlgama, kahetsema, igatsema, ihkama, himustama, tahtma, tundma, maitsma, kuulma, nägema, vaatama, nuusutama; ootama, lootma, katsuma, püüdma, kiitma, laitma, manitsema, noomima, vihastama, rõõmustama, ärritama jne. Näit.: Kas armastate oma maad ja rahvast? Laps kardab kukkumist. Kas kõik kurjategijad kahetsevad oma rasket süüd ja ihkavad uut elu? Tunnen imelikku lõhna. Kuulen pasunahäält. Kas näed seda meest seal trepi juures? Mida sa veel loodad? Katsume õnne! Poissi laideti tublisti tema rumala teo eest. Ants, miks sa ärritad koera?

Kuid need osasihitist nõudvad pöörd sõnad võivad lauses saada ka täissihitise, kui nende juurde kuulub lauses mingi sõna, mis väljendab, et pöörd sõna tegevus on lõpuleviidud. Näit.: Ootasin ära kõne lõpu (sõna ära tähendab siin, et ootamistegevus viidi lõpule; vrd.: ootasin kõne lõppu, kus tegevus on lõpule viimata, kestev). Sulane vihastas peremehe haigeks (vrd.: sulane vihastas peremeest). Laitsime tema ettevõtte maha (vrd.: laitsime tema ettevõtet). Armastasin teda, kuid ta põlgas minu ära (vrd.: ta põlgas mind).

Märkus. Pöörd sõnad nägema, kuulma, märkama, silmama, tähele panema, kui neid tarvitatakse täissihitisega, kaotavad oma hariliku kestva tegevuse varjundi ja omandavad ootamatu, ettenägematu tegevuse tähenduse. Näit.: Olin juba meelt heitmas, kui nägin (silmasin, märkasin) äkki pääsetee (vrd.: nägin pääseteed küll, kuid ei usaldanud riskida — nägin esineb siin kestva tegevuse varjundiga). Nägin

uue *taeva* ja uue *maa*. *Jutusuminas kuulsin oma venna hääle* (varem ei märganud, kuid nüüd torkas see kõrvu). *Panin tähele hoopis uue võimaluse*.

102. Eitavas lauses võidakse tarvitada ainult osasihitist. Näit.: *Ega mina toonud seda pliatsit siia* (vrd. jaatavas lauses: *mina tõin selle pliatsi siia*). *Ei isa saanud enam oma varastatud hobust kätte* (vrd.: *sai varastatud hobuse kätte*). *Ma ei tundnud Leenat äragi. Uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki*.

Eitava tähendusega on ka ma-tegevusnime ilma-ütlev kääne, mis seepärast nõuab samuti osasihitist. Näit.: *See rumal noormees lootis leiba saada ilma tööd tegemata ja vaeva nägemata. Ta tuli koju tagasi, leidmata endale teenistuskohta*.

Märkus. Kui eitav lause varjatult endas sisaldab jaatavat mõtet siis võib temas esineda ka täissihitis. Näit.: *Ma ei sulgenud mitte akna, vaid ukse* (= see asi, mis ma sulgesin [jaatav pöördsonavorm], ei olnud mitte aken, vaid uks; vrd.: *ma akent ei sulgenud*).

103. Tähele panna! On soovitav pidada meeles, et sihitis on harilikult osastavas käändes juba siis, kui on olemas ainult üks eelmainitud kolmest tingimusest: kas 1) sihitis väljendab ebamäärast osa, määramatut hulka, või 2) sihitise kohta käiv tegevus on kestav, korduv, või 3) lause on eitav. Näit.: *Laps armastab oma vanemaid* (kuigi selles lauses sihitis käib mõlema vanema kohta täiel määral, on ta ometi osastavas käändes, sest pöördsona *armastama* tegevus on kestav). *Öösine torm murdis puid ja hukutas laevu* (pöördsona tegevus on küll lõpuleviidud, kuid siiski on osasihitis, sest sihitis käib ainult osa puude ja laevade kohta). *Uni ei anna uut kuube* (kuigi tegevus käib kogu kuue kohta, on siiski osasihitis, sest lause on eitav). — Seevastu täissihitis esineb enamasti ainult siis, kui on olemas kõik kolm eelnimetatud tingimust koos: 1) sihitis väljendab täit kogu, tervikut, 2) sihi-

tise kohta käiv tegevus on lõpuleviidud ning 3) lause on jaatav. Näit.: *Öösine torm murdis kõik need puud, mis isa oli istutanud tiigi äärde* (ses lauses väljendab sihitis istutatud puude täit kogu, pöörd sõna *murdis* tegevus on lõpuleviidud ja lause on ühtlasi jaatav).

104. Isikulistel asesõnadel *meie*, *teie* on tarvitusel ainult osasihitise vorm *meid*, *teid*, olgugi et mõtte poolest neist sõnust tuleks sagedasti tarvitada ka täissihitist. Näit.: *Leidsime teid ometi üles!* (siin ootaks täissihitist, sest tegevus on lõpuleviidud; vrd.: *leidsime poisi ometi üles*). *Isa tõi meid hobusega koju.*

Täissihitise nimetavaline ja omastavaline kuju.

105. Nagu eespool nägime (vt. 89), võib täissihitise ainsuses esineda kahel kujul, nimetavas ja omastavas käändes (mitmuses ainult nimetavas käändes).

Ainsuse nimetava kujulist täissihitist tarvitatakse:

a) kui lause öeldis on käskivas kõneviisis. Näit.: *Anna mulle klaas teed!* (vrd.: *annad mulle klaasi teed*). *Jäta, poiss, see temp tegemata! Mängigem üks mäng! Saatke pakk mulle järele! Toogu ta mulle katkise asemele uus kruus! Lubage Telle kinkida sigaritoos! Lase poisil see töö valmis teha! Kohustuge mulle lõpule viima see ettevõte!*

b) kui lause öeldis on umbisikulises tegu-moes. Näit.: *Meestele kingiti vabadus* (vrd.: *kinkisime meestele vabaduse*). *Igal hommikul pühitakse hoov puh-taks. Poiss pandi juba noorena enda eest hoolitsema. See ülesanne peab lahendatama homme õhtuks. Mulle lubati osta jõuluks viiul. Ühingu loodetakvat ehitada tuleval aastal uus maja. Ametiasutistele esitati palve*

lubada tükeldada kõnesolev talukoht vähemateks kruntideks. Mind kohustati viima lõpule see *ettevõtte*. Neid tahetavat sundida uuesti üles ehitama see *kindlus*, mille nad lõhkusid sõja ajal.

c) kui sihitise põhisõnaks (vt. 67) on *da-tegevus-nimi*, mis on lause aluseks või aluse laiendiks. Näit.: *Tarvis on leida mingi võimalus pääseda sinna sisse* (sõna *leida* on alus). *Kiri tuleb täna ära saata* (saata — alus). *Mul õnnestus kaasa võtta* (alus) *hea teejuht*. *Minu ülesandeks on viia* (alus) *see ettevõtte õnnelikule lõpule*. *Meil on siiski lootus* (alus) *leida* (aluse laiend) *sellest seisukorrast mingi õnnelik pääsetee*. *Meestel oli kavatsus* (alus) *mets ümber piirata* (aluse laiend), *et kardetav kurjategija ei pääseks põgenema*.

Märkus. Kesk sõna laiendiks olev täissihitis on ainsuses alati omastava kujuline. Näit.: *Raamatu kaotanud õpilane kutsuti inspektori juurde*. Viige *jalgratta* varastanud hulgas politseisse!

106. Kõigil teistel juhtumel, mida eelmises paragrahvis pole loendatud, tuleb ainsuses tarvitada omastavakujulist täissihitist. Näit.: *Poiss jättis seekord selle tembu teemata*. *Mehed pühkisid igal hommikul hoovi puhtaks*. *Selle ülesande peame lahendama homme õhtuks*. *Lasksin poisil selle töö valmis teha*. *Kohustan teid viima lõpule meie ettevõtte*. *Esitasime ametiasulistele palve lubada tükeldada meie talukoha vähemateks kruntideks*. *Ta hellitas lootust leida täbarast seisukorrast mingi õnneliku pääsetee*.

Märkus. Kui lause õeldiseks on pöörd sõna *paluma*, siis võib lauses eelmistest reeglitest hoolimata esineda nimetavaline täissihitis, kui see pöörd sõna sisuliselt tähendab käsku. Näit.: *Palun sind kohe aken kinni panna!* (= pane kohe aken kinni). Vrd. järgnevat lauset, kus *paluma*-sõnal säärast käskivat varjundit ei ole: *Ma palusin sind ju akna kinni panna*.

107. Asesõnad *mina, sinä ja enese, enda* võivad esineda ainult omastavakujulise täissihitisena (vrd. *meie, teie* kohta, 104). Nimetavakujulise täissihitise asemel tarvitatakse neist osastavakujulisi vorme *mind, sind, end ~ ennast*. Näit.: *Päästa mind!* (vrd.: *sa päästsid minu*). *Kas sind vallandati teenistusest?* (vrd.: *nad vallandasid su teenistusest*). *Pese end puhtaks!* (vrd.: *kas pesid enda juba puhtaks?*).

Asesõnadel *tema, nemad* on nimetavalise täissihitise vorm olemas. Näit.: *Kutsu ta tupp!* *Nad pisteti pokri*.

Märkus. Omastavakujulise täissihitise *minu, mu, sinu, su* asemel on siiski lubatav tarvitada ka osastavakujulisi vorme *mind, sind*; näit.: *Sa päästsid mind. Nad vallandasid sind teenistusest*.

108. Arvsõnadel *kaks, kolm, neli* ja järgnevail suuremail, samuti arvsõnal *paar* ja mõõtu tähendavail sõnul *pool* ja *veerand* on tarvitusel ainult nimetavakujuline täissihitis. Näit.: *Politsei tabas kaks kardetavat murdvarast. Enamlased lasksid NN. linnas maha kümme rahulikku kodanikku. Piirivalve leidis merest sada kakskümmend viis liitrit välismaa piiritust. Võtsime paar meest kaasa ja läksime karujahile. Ostsin pool naela leiba ja veerand naela vorsti*.

Kõigil teistel arvu, hulka, mõõtu jne. tähendavail sõnul on esinemas niihästi nimetavaline kui ka omastavaline täissihitis, vastavalt eeltoodud juhistele (vt. 105 ja 106). Näit.: *Murdvarastest suutis politsei ühe tabada juba nüüd: teise tabavad nad loodetavasti ka varsti* (vrd.: *üks tabati varem, teine hiljem*). *Väike Mann leidis tee äärest hulga maasikaid* (vrd.: *leiti hulk maasikaid*). *Selle hirmsa kuumaga peaksime jooma pudeli limonaadi, ent kuna joogimüüjat lähedal pole, siis vaatame, ehk saame kuskilt klaasi külma vett* (vrd.: *joodi pudel limonaadi; too klaas vett*). *Isa tõi turult meetri puid*.

või neil on teine tähendus kui sihitisel (tegevus ei ole neile sihitud, vt. 111, märk.). Ka öeldistäiteks ei saa neid lugeda (vrd. 81). Säärast pöörd sõna laiendit, mis ei ole sihitis ega öeldistäide, samuti igasugust omadus- ja määrsõna laiendit nimetatakse määruseks e. adverbiaaliks.

Määrus võib tähendada: kohta (näit.: *terve perekond asus väikeses hurtsikus*; määrus on trükitud jämendatult), aega (*mehed jäid silmapilguks peatuma*), teoviisi (*hammer langes alasile kilks ja kolks*), seisukorda (*väljarrannanud elavat suures kehvuses*), põhjust (*suurest kuumusest hakkas pea ringi käima*), otstarvet (*selleks me sija sõitsimegi*), abinõu (*murvaras oli ukse avanud vaevõtmega*), kaas- või ilmaolu (*mees läks koeraga metsa, kuid tuli tagasi ilma koerata*), suhet (*naabritüdruk oli näo poolest kaunis kena*), võrdlust (*mustem kui süsi, valgem kui lumi*), hulka, mõõtu jne. (*see ühe sületäie suurune heinahämm oli meist umbes kolm meetrit eemal*), ainet või tulenemist millestki (*maju ehitatakse meie maal kõige harilikumalt puust või kivist; kivisüsi on tekkinud muistsest taimestikust*), tegemist või olemist kuskil (*näe, poisid on parajasti jões suplemas*), asja või olendit, millele tegevus on sihitud (*visalt võideldi vaenlase arvurikaste vägede vastu; töötegitajale antagu vääriline palk; meestel oli uni silmis*), kellena või millena või missugusena miski või keegi esineb või milleks ta saab (*Pihula Põllumeeste Seltsi esindajana võttis ülemaalisest kongressist osa hr. Paukvere; uuemal ajal püütakse kõik tööd teha võimalikult kergeks*), asja või olendit, kes midagi teeb (*kõik need ülesanded jäeti minu teha*), jne.

110. Määruseks võib olla:

a) määrsõna või mõni muu abisõna. Näit.: *Täna on tööpäev, homme pidupäev. Ehitustööline*

kukkus katuselt alla. Oma töö võime lõpetada nii siin kui seal. Poiss, tule koju, aga kohe! Lendur köidab end kõvasti kinni lennuki istme külge. Iga töö tuleb teha hoolsasti. Uks lendas prauhti äkki lahti.

b) käändsõna, kas üksinda või koos ees- või tagasõnaga. Näit.: *Kui toit oli toodud lauale, kutsuti lapsed õuest tuppä sööma. Koer istus söömise ajal laua all. Õun lõigati kolmeks ja jagati siis meie vahel. Kes esimesena päräle jõuab, võidab auhinna. Poisi silmad läksid suureks, kui ta säherdust imet nägi.*

c) pöörd sõna käändeline vorm. Näit.: *Pidin peaaegu oma saladuse välja lobisema, kuid viimasel silmapilgul jõudsin suu sulgeda. See rumal noormees lootis tööd tegemata elus läbi saada. Mehed tulid alles hommikul kalastamast. Paukudes kukkus üks vihase äramineja järel kinni. See asi on kerge öelda, kuid raske teha.*

d) lühendatud lause (lausete lühenduse kohta vt. 159). Näit.: *Töö lõpetanud, hakkasin kirja kirjutama* (see on lühendatud järgmisest lausest: *kui olin töö lõpetanud, hakkasin kirja kirjutama*; lühendatud lause *töö lõpetanud* võime veel lahutada kaheks eri lauseliikmeks: sõna *lõpetanud* on määrus, kuna sõna *töö* on sihitiseks pöörd sõnale *lõpetanud*). *Poiss seisis, jalad harkis ja väljakutsuv ilme näol. Isa kuuldes ta kunagi seda juttu ei rääkinud. Käib, hilp ees, tallukas taga.*

Ajamääruse tähtsamaist käändeist.

111. Kui määrus tähendab aega ning vastab küsimusele: kui kaua?, esineb ta kas nimetavas, omastavas või osastavas käändes, vastavalt sihitise reeglitele (vt. 98—108). Näit.: *Olime ühe päeva* (omast.) *maal*. *Elati terve päev* (nimet.) *maal*. *Me ei olnud maal ainustki päeva* (osast.). *Mu vend on juba*

kolmat päeva (osast.) *haige* (haigus kestab edasi, sellepärast osastav kääne, nagu osasihitiselgi, vt. 99). *Mu vend oli kolm* (nimet.) *päeva haige* (haigus on lõppenud, see-pärast nimetav kääne, vt. 108). *Käisime korra kalalgi tänavu suvel. Õnnetus ei kestnud sekunditki, kuid sellest hoolimata olid tema tagajärjed kohutavad. Oota mind üks silmapilk. Ootasingi silmapilgu. Sa ei oodanud mind ju viit minutitki.*

Märkus 1. Kuigi käesolevas paragrahvis käsitletud määrus väga sarnaneb sihitisega ning on isegi sihitise käändeis, ei tule teda ometigi segi ajada sihitisega. Peamine erinevus on see, et sihitis ühineb sihiliste pöörd sõnadega (vt. 89, märk. 2), kuna aja määrus — harilikult sihitutega (*olema, viibima, kestma* jne.). Kui aga ajamäärus vahel siiski liitub sihilise pöörd sõnaga, siis ei ole selle pöörd sõna tegevus sihitud mitte määrusele, vaid selle kõrval esinevale sihitisele (ükskõik kas see on lauses nähtaval või ainult juurdemõeldav); näit. lauses *ootasin vända kolm päeva* on sihilise pöörd sõna *ootama* tegevus sihitud vennale (sihitis), mitte kolmele päevale (määrus). Kõnesolevat määrust on tegelikult hõlpus ära tunda sellest, et ta, nagu öeldud, vastab küsimusele: *kui kaua?* (kui kaua ootasin? — kolm päeva).

Märkus 2. Sõna *kord* tähenduses 'ükskord, vanasti', samuti liitsõnad *ükskord, teinekord, igakord* on alati muutumatult ains. nimetavas käändes. Näit.: *Kord läks mees metsa karujahile. Kas see poiss ükskord ei käinud juba meil? Teinekord katsume asja teha paremini.*

Kui ajamäärus vastab küsimusele: *mitmendat korda?*, on ta alati ains. osastavas käändes. Näit.: *Tänavu käisime esimest korda Soomes. Murdvaras pääses vangimajast põgenema teist korda.*

112. Kui ajamäärus vastab küsimusele: *millal?*, on ta harilikult alalütlevas käändes. Näit.: *Möödunud aastal oli hea viljasaak. Tuleval kuul sõidab tädi meile külla. Käesoleval minutil pole mul aega, oodake üks silmapilk! Igal hommikul peseb vanamees end üleni külma veega. Jüripäeval oli vanasti palju kolimisi. Oktoobrikuu esimesel esmaspäeval algab Riigikogu uus istungjärk. Igal päeval leidis poiss endale uue ajaviite.*

Siiski kuude nimetused esinevad samale küsimusele vastates seesütlevas käändes. Näit.: *Eesti-Vene sõda lõppes tegelikult jaanuaris, kuid rahu-
leping sõlmiti alles veebruaris. Kas teil tehakse
heina heinakuus?* — Ainult kui kuunimetuse eel on
järgarv, tuleb tarvitada alalütlevat, näit.: *24. vee-
bruaril 1918 kuulutati välja Eesti vabariik.*

Kellaaega märgitakse alati ainsuse nimetava
käändega. Näit.: *Kiirrong sõidab Tartu kell kuus
nelikümmend viis. Kas tõusete hommikul kell kuus
või pool seitse?* — Ka aasta arv, kui selle järel puudub
sõna aasta või kui see sõna seisab arvu ees, väljendatakse
nimetava käändega: *Maailmasõda algas (aastal) tuhat
üheksasada neliteist* (vrd.: ... *algas tuhande üheksasaja
neljateistkümnendal aastal*).

Märkus. Sõna *igapäev*, kui ta esineb tähenduses 'alati, kest-
valt', on alati ains. nimetavas käändes: *Sa muud ei teegi, kui käid
igapäev külas.*

113. Küsimusele: kui kauaks? missuguseks
ajaks? vastav ajamäärus on saavas käändes. Näit.:
*Ajaleht telliti kolmeks kuuks. Võla tasumise tähtaeg
pikendati üheks aastaks. Põlluvili valmib sügiseks.
Sellest jätkub mulle eluajaks.*

Olevas ja saavas käändes esinev määrus.

114. Saavas käändes olev määrus, mis mitte ei
määra aega (vt. 113), sarnaneb paljudel juhtumel õige
suurel määral öeldistäitega, vrd.: *vennapoeg on sõduriks*
(määrus) ja *vennapoeg on sõdur* (öeldistäide), *poiss on
muutunud üsna tubliks* (määrus) ja *töö on saanud tubli*
(öeldistäide) jne. Tähtsam erinevus niisuguse määruse ja
öeldistäite vahel on muidugi see, et öeldistäide ei või
kunagi esineda saavas käändes. Kuid on olemas ka sisu-
line erinevus: saavas käändes olev määrus tähendab

enam ajutist olemist kellekski või millekski (*vennapoeg on sõduriks* — s. o. praegu, varsti ta seda enam ei tarvitse olla) või vastmuutunud olukorda (*poiss on muutunud üsna tubliks*, s. o. hiljuti ta nii tubli veel ei olnud), kuna öeldistäide väljendab enam püsivat olukorda (*vennapoeg on sõdur* — see on temal nagu elukutseks; *töö on saanud tubli* — ta on nüüd püsivalt tubli ja kogu töö tegemine on olnud tubli).

Ka olevas käändes olev määrus tähendab enamasti ajutist esinemist kellenagi või millenagi, näit.: *haigena ei maksa sul tööle tulla* (s. o. praegu sa oled haige, varsti võid olla terve).

115. Olevas käändes esinev määrus on harilikult samas arvus mis lause alus või sihitis. Näit.: *Paljud välismaalased (alus) külastasid läinud suvel turistidena meie maad* (alus ja määrus on mitmuses). *Üliõpilane Vareste (sihitis) kutsuti uurimisretkest osa võtma prof. Targaste abilisena* (sihitis ja määrus on ainsuses). *Külastuste nimed näisid mulle kaunis tutvavaina. Juuksed langesid tal punakate kiharatena kumeraile õlgadele.* — Ainult kui määrus käsitab koguna seda asjade või olendite hulka, mida väljendab alus või sihitis, on ta alati ainsuses: *Rohutirtsud tungisid tiheda parvena viljapõldudele* (s. o. rohutirtsud kokku moodustasid selle parve, mitte iga üksik rohutirts omaette).

Saavas käändes olev, öeldistäitega sarnanev määrus on harilikult ainsuses ka siis, kui lause alus või sihitis on mitmuses (eriti kui määruseks on omadussõna). Näit.: *Juuksed on vanaemal läinud juba üsna halliks. Meie ettepanekud kiideti heaks. Poisi silmad läksid suureks, kui ta seda imet nägi. Sõja ajal muutusid olud linnas väga raskeks. Õpilased Sihtla ja Elamo seati teistele eeskujuks. Kuriteod on heaks näiteks inimeste hoolimatuse ning tooruse kohta.* — Kui aga tahe-

takse rõhutada, et määrus käib iga aluses või sihitises väljendatud asja või olendi kohta üksikult, mitte ainult nende kõigi kohta kokku, siis on määrus mitmuses (eriti kui määruseks on nimisõna). Näit.: *Naabertalu noormehed on millegi pärast saanud minu vaenlasteks* (s. o. iga üksik noormees on saanud minu vaenlaseks). *Häälikud liigitatakse konsonantideks ja vokaalideks* (s. o. iga üksik häälik on kas konsonant või vokaal). *Olgem eestlased, kuid saagem ka eurooplasteks!* (igauks meist saagu eurooplasteks). (G. Suits.) *Meie ümbruskonna talud tuleb kõik tunnustada eeskujulikkudeks* (see käib iga talu kohta).

Tegijat tähendav määrus.

116. Nagu on märgitud juba paragrahvis 109, võib määrus ka tähendada olevust või asja, kes või mis mingi tegevuse esile kutsub, kes või mis on tegija. Seesuguseks määruseks võib olla:

a) käändsõna, harilikult ühenduses tagasõnaga *poolt*, väga harva ka tagasõnaga *läbi*. Näit.: *Sakslaste poolt lasti maailmasõjas põhja palju liitlaste laevu. Ametivõimude poolt võeti tarvitusele karmid abinõud kuritegevuse mahasurumiseks. Sõjakeemikute poolt leiutatud mürkgaasid võivad korraga hävitada tuhandeid inimelusi. Õnnetuste läbi on nii mõnigi inimene viidud meeleheittele.*

b) käändsõna omastavas käändes (ainult pöörd sõna käändeliste muudete eel). Näit.: *Emal tehtud leib maitses alati hästi. See võrukael jooksis ise minema ja jättis kõik asjad minu õiendada. Laiskade arvates oleval töö ainult rumalate teha.*

c) käändsõna alalütlevas käändes (ainult kui põhisõnaks on pöörd sõna *laskma* või *käskima*). Näit.: *Peremees laskis poisil koorma peale teha ja sõitis veskile. Ekskursantidel kästi leivakott kaasa võtta.*

d) käändsõna seestütlevas käändes. Näit.: *Vanasti arvati, et hullumeelsed inimesed on kurjast vaimust vaevatud. Tuba oli väga pime, sest ainuke aken oli varjatud vastasolevast seinast.*

Märkus. Seestütlevas käändes esineva tegijamääruse tarvita- misest on soovitav hoiduda ning selle asemel rakendada teisi tegija- määrusi. Näit. ülal, punktis d toodud laused võiks vastavalt sellele ümber kujundada järgmiselt: *Vanasti arvati, et hullumeelsed inimesed on vaevatud kurja vaimu poolt* (või: ... on kurja vaimu vaevatud). *Tuba oli väga pime, sest ainuke aken oli varjatud vastasoleva seina poolt.*

h. Täiend.

Täiendi mõiste ja üldine esinemislaad.

117. Lauseis *onu talu asetseb ilusas maakohas ja seitse rätsepat läksid Türgi sõtta* on sõna *onu* laiendiks nimisõnale *talu*, *ilusas* — nimisõnale *maakohas*, *rätsepat* — arvsõnale *seitse*, ja *Türgi* — nimisõnale *sõtta*, nagu selgub ka alljärgnevast kavastisest:

<i>talu</i> (alus)	—————	<i>asetseb</i> (õeldis)
↑		↑
<i>onu</i> (kelle talu?)		<i>maakohas</i> (kus asetseb?)
		↑
		<i>ilusas</i> (missuguses maakohas?)

<i>seitse</i> (alus)	—————	<i>läksid</i> (õeldis)
↑		↑
<i>rätsepat</i> (mida seitse?)		<i>sõtta</i> (kuhu läksid?)
		↑
		<i>Türgi</i> (missugusesse sõtta?)

Muid näiteid samataoliste laiendite kohta: *Tuleb soovitada parema kirjanduse lugemist* (sõna *parema* on laiendiks nimisõnale *kirjanduse*: missuguse kirjanduse? — *parema*; sõna *kirjanduse* on omakorda laiendiks teonimele *lugemist*: mille lugemist? — kirjanduse). *Sina, mu poiss, näid ju olevat üsna kergemeelne tuuletallaja* (*mu* on laiendiks nimisõnale *poiss*: kelle poiss? — *mu poiss*; *poiss* — laiendiks asesõnale *sina*: kes sina? — *poiss*; *kergemeelne* — tegijanimele *tuuletallaja*: missugune tuuletallaja? — *kergemeelne*).

Säärast lauseliiget, mis on laiendiks nimisõnale või mõnele muule sõnaliigile, mida tarvitatakse nimisõnana (ase- või arvsõnale, pöördõnade tegija- või teonimele), nimetatakse **täiendiks e. atribuudiks**.

Märkus. Täiendeiks tuleb lugeda ka liitsõnade täiendsõnad, mille põhisõnaks on nimisõna või mõni muu nimisõnana tarvitatav sõnaliik, näit.: *tuuletallaja* (*tuule* on täiendiks tegijanimele *tallaja*: mille tallaja? — *tuule*), *kuldsõrmus* (missugune sõrmus? — *kuld-*), *vallamaja* (missugune maja? — *valla-*), *elahoone* (missugune hoone? — *elu-*), *suurlinn*, *madalmaa*, *purskkaev*, *asukoht*, *vikerkaar*, *ehitusmaterjal* jne.

118. Täiendiks võib olla:

a) käändsõna, kas üksinda või koos ees- või tagasõnaga. Näit.: *Suur tükk ajab suu lõhki. Lõbus oli pealt vaadata noorte mängu. Metsatukast kostis ööbiku laul. Kelle jalg tatsutab, selle suu matsutab. Vagu lambaid mahub palju ühte lauta. Palusin esimest vastujuhtuvat inimest mulle juhatada teed. Välimuse järgi otsustamine võib osutuda ekslikuks. Üle kraavi hüppamisel nikastas poiss jala.*

b) pöördõna käändelised muuted. Näit.: *Sel lapsel on halb komme alati vastu rääkida. Maja põlema minek jäi kõigile nägematuks. Ei maksa hädaldada iga mööduva raskuse pärast. Tädipoeg töötab vannutatud advokaadina. Haukuja koer ei hammusta.*

Töötegemise alguseks oli määratud hommikune koiduaeg.

c) määrsõna või mõni muu abisõna. Näit.: *Pärani udest ja akendest hoovas sisse värsked õhk. Poiss vahtis ammuli sui, kuis suur põrisev lind lendas üle küla. Ka tema, mu parim sõber, ei uskunud mu juttu (sõna ka on täiendiks sõnale tema).*

Omadussõnaline täiend.

119. Omadussõnaliseks loetakse täiendit, milleks on kas omadussõna (näit.: *uus hoone, tubli mees*) või mõni muu sõnaliik, mida tarvitatakse omadussõna tähenduses (nimi-, ase- või arvsõna, või pöörsõna käändeline vorm, kui need vastavad küsimusele: missugune?; näit.: *koer poiss, säherdune põikpea, kolmas päev, möödunud aeg, põlenud maja, oodatav külaline, alatud töö, haukujad koer* jne.).

120. Omadussõnaline täiend ühildub käändes ning arvus oma põhisõnaga, välja arvatud nud-, tud- kesksõna, mis täiendina jääb muutumatult ains. nimetavasse käändesse. Näit.: *Talu lähedal oli tihe kuusemets. Talu asetses tiheda kuusemetsa läheduses. Talu lähedal oli tihedat kuusemetsa. Selles tihedas kuusemetsas asus muuseas ka jäneseid. Meie pidime mitu korda läbi minema sellest tihedast kuusemetsast. Tihedad kuusemetsad kasvavad niiskemais maakohis. Tihedaid kuusemetsi leidub meie maal kaunis rohkesti. Jne. (Teisi näiteid:) *Esimesel võimalusel katsume endale leida uue korteri. Niisugusele koerale poisile ei maksa üldse kinkida jõuluks midagi. Oodatavad külalised saavad homme õhtul. Kõigile haukujatele koertele ei maksa pöörata tähelepanu. (Näiteid nud-, tud-kesksõna kohta:) *Põlenud hoone varemetest kerkis veel vähest suitsu. Vabadussõjas langenud sõdureile püstitatud mälestus-***

märke leidub meil peaaegu igas kihelkonnas. *Pidime tuldud teed jälle tagasi minema. Kõnesolev raamat ilmum mõõdunud aastal uues, parandatud trükkis.*

Olevas, kaasa- ning ilmaütlevas ja rajavas käändes ühildub täiend põhisõnaga ainult osaliselt (nagu selgus juba vormiõpetusest: vt. mitme sõna kooskäänamise kohta käivat peatükki¹): ta on küll samas arvus kui põhisõna, kuid esineb seejuures muutumatult omastavas käändes. Näit.: *Julge mehena asus Karjastu kõhklematult kardetavale teekonnale. Suurte parvedena tungisid rohutirtsud maale. Raske tööga oli asunik endale soost loonud õitsva talukoha. Paljaste suurte sõnadega ei tehta suuri tegusid. Need argpüksid andusid alla ilma suurema võitluseta. Ilma tublide abilisteta jääks mõnigi töö tegemata. Ta lubas võidelda viimse hingetõmbuseni. Kogu rohi kuni jõeäärsete pajudeni oli loomade poolt maha sõtkutud.*

Märkus 1. Olevas käändes esinev täiend võib siiski ka käändes ühilduda oma peasõnaga, kui seda nõuab mõtteselgus, näit.: *kehvana mõisamoona ka pojana suutis Rein vaid vaevaliselt elust läbi lüüa* (vrd.: *kehva mõisamoona ka pojana...*, kus sõna *kehva* on laiendiks sõnale *mõisamoona*).

Märkus 2. Omadussõnalise täiendina esinevat kesksõna ja tegijanime (*haukuv koer* — *haukuja koer*, *kõnelev mees* — *kõneleja mees* jne.) ei tohi tarvituses ajada segi: neil on kummalgi eri tähendus. Väljendid nagu *haukuv koer*, *kõnelev mees* tähendavad käesoleval silmapilgul esinevat tegevust (*haukuv koer* = kes praegu haugub, *kõnelev mees* = kes praegu kõneleb), kuna vastavad tegijanimed *haukuja*, *kõneleja* jne. väljendavad püsivamat, kellelegi iseloomulikku tegevust (*haukuja koer* = kes armastab palju haukuda, *kõneleja mees* = kes on vilunud kõnelema, jne.).

Märkus 3. Nagu on juba mainitud tuletusõpetuses (vt. 47), jäävad liitsõnade täiendsõnad üldiselt põhisõnaga ühildumata ning esinevad muutumatult ains. nimetavas käändes: *noormees*, *noormehe*, *noormeest...*, *eriküsimus*, *eriküsimuse*, *eriküsimust...*,

¹ Vrd. E. Muuk, Lühike eesti keeleõpetus I, § 72.

täismees, täismehe, täismeest..., jne. — Sõnad *kogu* ja *eri* ei ühildu põhisõnaga ka siis, kui nad temast lahku kirjutatakse: *kogu asi, kogu asja, kogu`asja, kogu asjas* jne., *eri laused, eri lausete, eri lauseid* jne.

Sõna *oma* ühildub oma põhisõnaga ainult siis, kui ta on lause-rõhuline (vt. asesõnade peatükki vormiõpetuses¹).

Märkus 4. Sisulisest küljest tuleb omadussõnaliseks täiendiks lugeda ka rahvust, maad jne. väljendavad üldnimed nagu *eesti (keel), soome (kirjandus), saksa (rahvus), itaalia (kunst)* jne., samuti vastavad pärisnimed nagu *Vene (riik), Rootsi (pealinn), Norra (kuningriik), Narva (jõgi), Tartu (linn), Simuna (kihelkond)* jne., sest nad vastavad küsimusele: missugune? (missugune keel? — eesti keel; missugune linn? — Tartu linn), mitte küsimusele: kelle? mille? (vrd. 121). Seesugused täiendid ei ühildu oma põhisõnaga: *eesti keel, eesti keele, eesti keelt, eesti keelde* jne., *Tartu linn, Tartu linna, Tartu`linna, Tartu linnas* jne. — Vormi poolest tuleb kõnesolevad täiendid lugeda nimisõnalisteks, sest tegelikult nad ei ole muud midagi kui teatavate (suurelt osalt praegu nimetavas käändes enam mitte esinevate) nimisõnade omastavad käänded (*eesti* — omast. sõnast *eest*, *saksa* — sõnast *saks*, *Rootsi* — sõnast *Roots* jne.).

Märkus 5. Kui ühel põhisõnal on mitu täiendit ja need on ainsuses, siis esineb põhisõna ise ka ainsuses, mitte mitmuses: *Tartu ja Tallinna linn* (mitte: *linnad*), *kuld- ja vasksõrmus, linane ja takune riie, eesti ja vene keel* jne. Käesoleva juhise alla ei kuulu mitte ainult omadussõnalised täiendid, vaid ka lisand (vt. 125): *Jaan ja Ella Liivamägi* (mitte: *Liivamäed*), *kuningas ning preester Taavet* jne.

Vrd. aga seevastu: *eesti ja soome murded* (mitte: *murre*), sest neid murdeid on nii eestis kui soomes mitu, mitte üksainus kummaski (vrd.: *eesti ja soome keel*).

Märkus 6. Kui omadussõnalise täiendi põhisõna on kas *i-* või *de-*mitmuses, siis on soovitav vastavalt ka täiendit tarvitada kas *i-* või *de-*mitmuses, näit.: *julgeile sõdureile* (mõlemad *i-*mitmuses), *rasketel ahelatega* (mõlemad *de-*mitmuses), *paljudest võimalustest, nägusatest inimestest, nälgivail kunstnikel* jne. Kui aga *i-*mitmuses saab tarvitada ainult ühte kummaski, täiendit või põhisõna, ning kui *i-*mitmuse tarvitamisest ei taheta loobuda, võib ka üks neist olla *i-*mitmuses ja teine *de-*mitmuses: *ilusail neiudel* (täiend *i-*mitmuses, põhisõna *de-*mitmuses), *paljudel kirjanikel* (täiend *de-*mitmuses, põhisõna *i-*mitmuses),

¹ Vrd. E. M u u k, Lühike eesti keeleõpetus I, § 110 d.

läikivais piiritusnõudes, tublidele sõdureile jne. — Nagu on juba mainitud vormiõpetuses, võib olevas, kaasa- ning ilmaütlevas ja rajavas käändes täiend esineda ainult *de*-mitmuses (luuletuskeeles ka viisiütleva kujulisena).

Nimisõnaline täiend omastavas ja osastavas käändes.

121. Nimisõnalisteks loetakse täiendit, milleks on kas nimisõna (näit.: *venna raamat, hulk mehi*) või mõni muu sõnaliik, mida tarvitatakse nimisõnana (omadus-, ase- või arvsõna, või pöörsõna käändeline muude, kui need vastavad küsimusele: kes? mis? kelle? mille? keda? mida? jne.; näit.: *vaese varandus, minu elu, tuhandete viletsus, tuleva ennustamine, hukkamise algus, võitlejate väsimus* jne.).

Nimisõnaline täiend on harilikult omastavas või osastavas käändes (*minu elu, salk mehi*), kuid võib esineda ka teisis käändeis: *nokaga müts, puust voodi, tööta tööline, rätsep* Õhk jne.

122. Omastavas käändes olev nimisõnaline täiend on alati oma põhisõna eel ega ühildu kunagi viimasega. Näit.: *Nüüdsel autode võidukäigu ajajärgul loobub nii mõnigi mees voorimehe ametist. Võlgade maksmine ei ole alati nii kerge kui võlgade tegemine. Miljonite pärimine oleks igapähe meelt mööda. Kõne lõpul peegeldus kuulajate nägudel vaimustus.*

123. Kui osastavas käändes olev nimisõnaline täiend esineb oma põhisõna eel, ei ühildu ta viimasega. Näit.: *Need on hoopis teist laadi asjad. Kas teie küllas angelni tõugu karja ei kasvatatagi? Preili on, nagu näha, endale ostnud uut moodi kübara.* — Säärasel osastavalisel täiendil on endal ka alati veel mingi täiend (*teist laadi, uut moodi, punast värvi* jne.).

124. Osastavas käändes olev täiend võib esineda ka oma põhisõna järel; põhisõnaks on sel juhtumil harilikult arvu, hulka, mõõtu jne. tähendav sõna nimetavas või osastavas käändes. Näit.: *Seitse rätsepat läks Türgi sõtta. Hobusele ei antud sületäit heinugi.*

Kui arvu, hulka, mõõtu jne. tähendav põhisõna ei ole nimetavas ega osastavas käändes, siis ei ole temale järgnev täiendki osastavas käändes, vaid ühildub põhisõnaga käände poolest kõigis käändeis, välja arvatud olev, kaasa- ning ilmaütlev ja rajav (kus põhisõna on omastavas käändes). Vrd. näit.: (*Kümme kalurit oli sõitnud hommikul merele.*) *Kümne kaluri paat leiti purunenuna rannast. (Kadunud kümme kalurit otsitakse veel praegugi.) Kümnest kalurist ei ole seni veel leitud ühtegi. Neile kümnele kalurile on vist juhtunud mingi õnnetus. Kümned kalurid panevad oma elu kaalule sügiseste tormide ajal. Jne. (Samuti:) (Rühm sõdureid marssis mööda tänavat.) Rühma sõdurite hulgas ei nähtunud ühtegi vanemat meest. Kõigest rühma sõduritega asuti pealetungile. Liitri marjade eest maksti viiskümmend senti. Mõni inimene ei arva end üldse elada võivat ilma napsi viinata. Klaasitäies vees ujus mitu putukat.*

Ainult siis, kui arvu, hulka, mõõtu jne. tähendav põhisõna on sihitiseks, ei ühildu järgnev täiend temaga üldse (on alati osastavas käändes). Näit.: *Isa ostis meetri puid. Andsime hobusele sületäie heinu. Laulupeol nägime hulga tuttavaid.*

Lisand ja üte.

125. Sagedasti ütleb nimisõnaline täiend teiste sõnadega sedasama mis põhisõnagi. Näit. lauses: *Napoleon, kuulus maadevallutaja, suri vangina*

üksikul saarel, väljendab täiend *kuulus maadevallutaja* sisuliselt sedasama mis põhisõna *Napoleon'gi*; ta ainult seletab põhisõna mõistet (vrd. näit. ühendit *venna raamat*, kus täiend *venna* ei väljenda sisuliselt mitte sedasama mõistet mis põhisõna *raamat*). Seesugust teiste sõnadega ümberütlevat täiendit nimetatakse **lisandiks** e. **appositsooniks**. Teisi näiteid lisandi kohta: *Mis mina, vana inimene, enam pidudele lähen! Mis ta narr võttis selle töö oma teha! Suvituslinna Pärnut külastab igal aastal rohkesti välismaalasi. Riigikoguliige Ubasoo sõitis valimiste puhuks maale kõnesid pidama. Isa mõistliku mehena ei võtnud üldse osa säärasest kahtlasest ettevõttest.*

Lisandit, mis on täiendiks asesõnadele *sina* või *teie*, nimetatakse **ütteks**. Näit.: *Mis sa nutad, lillekene, nupud sul täis pisaraid! Kas sa rasket hingevalu, hellake, ka tunda said?* (L. Koidula.) *Palun teid, mu härrad, astuda kõrvaltuppa.* Ütte põhisõna *sina* või *teie* puudub lauses harilikult; sel juhtumil on ta aga hõlpsasti juurdemõeldav; näit.: *Poiss, ära tee rumalusi!* (täielikum lause oleks: *sina, poiss, ära tee rumalusi!*). *Oskar, lähme koju! Sõdurid, elagu teie kustumatu kangelasvaim!*

126. Lisand, mis ei esine olevas käändes (vt. 128), ühildub üldiselt oma põhisõnaga käändes ja arvus. Näit.: *Suvituslinn Pärnu asub Riia lahe ääres. Suvituslinna Pärnu asend on üsna soodus laevasõidule. Kas olete käinud külastamas suvituslinna Pärnut? Suvituslinnas Pärnus on püstitatud ausammas meie tuntud luuletajale Koidulale. Suvituslinnal Pärnul on üsna korralik sadam.* Jne. (Samuti:) *Napoleonil, kuulsal maadevallutajal, ei õnnestunud lõplikult teostada oma allaheitmiskavatsusi. Kr. J. Petersonilt, esimeselt nooreestlaselt, on säilinud vähe töid. Mehel, vaesekeesel, ei olnud sentigi taskus.*

Siiski, kui põhisõna on nimetavas käändes, võib täiend olla osastavas käändes (vastavalt osaöeldistäite reeglile, vt. 97). Näit.: *Einstein, meie aja kuulsamaid õpetlasi, elab Saksamaal.* — Ka olevas, kaasa- ning ilmaütlevas ja rajavas käändes jääb lisand harilikult ühildumata (samuti nagu teisedki täiendiliigid, vrd. 120 ja 124): *Tema, vaesekesega, üldse keegi ei rääkinud. Vaenlase väed jõudsid peaaegu pealinna Tallinnani.* Ainult kui lisand koostub rohkem kui ühest sõnast ning asetseb põhisõna järel, ühildub ta viimasega ka neis käändeis: *Vaenlase väed jõudsid peaaegu Tallinnani, vabariigi pealinnani.*

127. Eelmises paragrahvis toodud üldjuhiseist on järgmised erandid:

a) Kui põhisõnaks on isikunimi ja tema eel olev lisand väljendab aunime, elukutset, sugulust vms. ning kui sel lisandil endal ei ole mingit täiendit, siis see lisand ühildub põhisõnaga ainult mitmuses, mitte ainsuses (ainsuses on ta muutumatult nimetavas käändes). Näit.: *Härra Sangale saabus postilt kolm kirja. Härradel Sangadel on linnas suur äri. Kas oled õde Maalilt saanud teateid? Õeksed Kirsimäed olid kõik kolm suvitamas Narva-Jõesuus. Härradele professoritele sooviti õnnelikku reisu. Kingsepp Tihasel oli suur pere. Minister Rabasood tuntakse laialdaselt. Professor Heinastele sooviti õnne sünnipäeva puhul. Ametnik Reinsoolt nõuti aruannet. Kodanik Kurjastele tehti protokoll. Kas õpetaja Raugastet pole veel saadetud pensionile? — Kui aga nii-sugusel lisandil on omakorda mingi täiend, siis ta ühildub ka ainsuses. Näit.: *Kas oled kadunud õelt Maalilt saanud mingisuguseid teateid. Kehval kingsepal Tihasel on suur pere. Tuntud professorile Heinastele sooviti õnne sünnipäeva puhul.**

*Siseministeeriumi ametnikult Reinsoolt nõuti aru-
annet. Vana õpetajat Raugastet pole veel saadetud
pensionile.*

Ainult ne-lõpulised lisandid ühilduvad igal juhtumil oma põhisõnaga. Näit.: *Töölisel Heinlaiul oli juhtunud täna hommikul õnnetus. Õpilasele Lutsule anti kooli lõpetamisel hea tunnistus.*

Märkus. Viisakussõnad *härna, proua ja preili* võivad jääda ühildumata ka siis, kui nende juurde kuulub veel mingi täiend, samuti jäävad ühildumata ühendid nagu *härna professor, härna minister, härna doktor, härna riigivanem* jts.: *austatud härna Luhasoole, lugupeetud proua Tihasele, härna professor Viljanenilt, härna riigivanem Sooverelt, härna doktor Piiristele* jne.

Ärinimesed nagu *Vennad Lepp, Vennad Rumm & Co.* jts. on lisand *vennad* harilikult muutumatult mitmuse nimetava kujul, olgu põhisõna mis käändes tahes: *Vennad Lepp, Vennad Leppade, Vennad Leppasid, Vennad Leppadele, Vennad Rumm & Co'le* jne.

b) Kui põhisõnaks on perekonna- või hüüd-
nimi ja lisandiks on tema eel olev eesnimi, ei
ühildu see lisand oma põhisõnaga (on muutumatult
ains. nimetavas käändes). Näit.: *Anton Tammsaare
nimi on tuntud igale eesti kirjanduse harrastajale.
Meie suurel riigimehel Jaan Poskal õnnestus sõl-
mida soodus rahuleping Venemaaga. Rootsi ku-
ninga Karl Kaheteistkümnenda* (harilikult kirjuta-
takse: *Karl XII*) *väed löid Peeter Suure vägesid
Narva lahingus. Vene tsaari Ivan Julma tegudest
kõneldakse õudseid lugusid.* — Ka siis, kui perekonna-
nime asemel tarvitatakse ristinime, jääb viimase eel
olev eesnimi alati muutumatult ains. nimetavasse käändesse;
näit.: *Vanemal vennal Karl Augustil juhtus para-
jasti olevat halb tuju.*

Märkus. Erandiks on ühendid nagu *Jeesusele Kristusele, Issandalt Jumalalt*, mis ühilduvad kõigis käändeis.

c) Kui põhisõnaks ei ole isikunimi, vaid
mõni muu pärisnimi, siis muutub tema eel olev

lisand korrapäraselt, kuna pärisnimi ise püsib muutumatuks ains. nimetavas käändes. Näit.: *Kõnesolev raamat anti kirjastada kirjastusühingule „Rahvaraamat“.* **Ookeaniaurikul** „Bremen“ õnnestus lüüa ookeanisõidu kiirusrekordi. **Romaani** „Tõde ja õigus“ kohta on ilmunud kiitev arvustus. **Ajakirja** „Eesti Keel“ toimetus asub Tartus. *Kõnesoleva uudise lugesin ajalehest „Päevaleht“.* — Sama juhis on maksev ka muude pärisnimetaoliste sõnade ja nende lisandite kohta: **Häälikut** *t esineb eesti keeles kaunis sagedasti.* **Sõnas** „kana“ *on neli tähte.* **Lause** „poiss sõitis linna“ *alus on sõna „poiss“.* **Paragrahvis** kümme (harilikult kirjutatakse: §-s 10 e. § 10) *on vastavad asutised üksikasjaliselt loendatud.* **Leheküljelt** kakskümmend viis (harilikult kirjutatakse: lk. 25) *leidsin huvitava lause.*

Märkus. Kui pärisnimi on niivõrd igapäevane ning tuntud, et teda harilikult tarvitatakse ilma igasuguse lisandita, siis seesugune pärisnimi koos lisandiga harilikult ühildub. Näit.: **Pealinnas Tallinnas** *asuvad tähtsamad valitsusasutised* (harilikult öeldakse ilma lisandita: *Tallinnas asuvad tähtsamad valitsusasutised*). **Idapiirijärvest Peipsist** *püütakse kõige rohkem tinte.* Niisuguste erandite hulka kuuluvad kõige harilikumalt mitmesugused kohanimed.

d) Vahel asetatakse pärisnimi lisandina oma üldnime ette ning ühendatakse viimasega liitsõnaks. Sel juhtumil püsib pärisnimi muutumatuks ains. nimetavas käändes. Näit.: **Kustas-poisile saadeti ka tervisi.** **Sõitsime vanas „Ford“-autos.** Samuti: **t-häälikut esineb võrdlemisi sagedasti.** **„Kana“-sõnas on neli tähte.**

Seesuguseis ühendeis tarvitatava sidekriipsu kohta vt. 61 b.

e) Üte ühildub oma põhisõnaga ainult arvus (esineb muutumatuks nimetavas käändes). Näit.: **Sina, mu poeg, ole alati hoolas ning korralik! Sind, mu poeg,**

ma just ootasingi. Ma soovitan sulle, mu **poeg**, loobuda niisugustest kavatsustest. Palun teid, austatud **kuulajad**, panna tähele järgnevaid asjaolusid. Teile, austatud **kuulajad**, on kõnesolev lugu vististi juba tuttav. — Kui põhisõnaks on viisakussõna *Teie*, on üte muidugi ainsuses: *Teie, mu härra*, ma sellest tahtsingi kõnelda.

128. Erisuguse liigi lisandite hulgas moodustab lisand olevas käändes. Seesugune lisand ühildub oma põhisõnaga ainult arvus (esineb muutumatuks olevas käändes). Näit.: *Onu vanema inimesena ei võtnud osa noorte lõbust. Onule vanema inimesena ei pakkunud huvi võtta osa noorte lõbust. Noormeestel sõduritena ei olnud erilist muret homse päeva pärast. Hr. Jõgisoost seltskonnategelasena peetakse palju lugu. Mis rahvas arvab Randmaast politikamehena?*

Oleva käände asemel võib seesuguse lisandina esineda ka eessõna *kui* ühenduses käändsõnaga. Säärane *kui*-lisand ühildub oma põhisõnaga ka käändes. Näit.: *Hr. Jõgisoost kui seltskonnategelasest peetakse palju lugu. Noormeestel kui sõduritel polnud erilist muret homse päeva pärast.* — Soovitav on hoiduda lisandist eessõnaga *kui* ning selle asemel, kus võimalik, tarvitada lisandit olevas käändes.

Märkus. Olevas käändes olevat lisandit on teinekord kaunis raske eraldada samas käändes olevast määrusest (vt. 115). Sel juhtumil tuleb pidada silmas, kas olevas käändes esinev lauseliige on lähemal nimi- või pöördõnale. Näit. lauses *onu vanema mehena ei võtnud osa noorte lõbust* tuleb ühend *vanema mehena* lugeda kõige lähemaks nimiõnale *onu* (= onu, kes on vanem mees, ei võtnud osa noorte lõbust): *vanema mehena* on järelikult lisand. Seevastu lauses *onu tuli rõõmsana koju* on sõna *rõõmsana* ilmsesti kõige lähemal pöördõnale *tuli* (missuguses seisukorras tuli? — rõõmsana) — on järelikult määrus. Kui aga siiski tekib kahtlusi, kummaks küsimusalune sõna lugeda, kas lisandiks või määruseks, võib tema paigutada määruste liiki.

129. Kui lisand seisab oma põhisõna järel, eraldatakse ta muust lausest komadega. Kui ta on seejuures omastavas käändes, pannakse koma üksnes lisandi ette, mitte järele. Näit.: *Prof. Einstein, tuntud õpetlane, elab Saksamaal. Lydia Koidula, meie ärkamisaja suurima luuletaja haud asub Kroonlinnas. Laps, väetike, ei jõudnud teistele järele. Eks poiss, rumal, läinudki küsima.* — Isikulise asesõna lisandit komadega ei eraldata; näit.: *Mis ta narr võttis selle töö enda teha.* — Olevas käändes esinevat lisandit harilikult komadega ei eraldata: *Raudsoo julge mehena võttis kardeta va ülesande enda peale.* Oleva käände puhul lisandina tarvitatakse komasid ainult siis, kui seda mõtteselguse pärast peetakse eriliselt tarvilikuks.

Põhisõna eel olevat lisandit komadega ei eraldata. Näit.: *Kuningas Karl XII võitis oma sõduritega Narva lahingu.*

Üte eraldatakse komadega igal juhtumil. Näit.: *Kuule, Ants, ole hea mees ja aita mul kott selga! Kus sa käisid, sokuke? Veskil käisin, härrake.*

Märkus. Kirja algul oleva ütte lõpule pannakse harilikult punkt. Näit.: *Austatud proua. Väga lugupeetud härra Karjasto.* Kui aga üttele tahetakse anda eriline tundevarjund (näit. kui kirjutatakse eriti armsale inimesele), tarvitatakse punkti asemel hüüumärki: *Mu armas, armas poeg! Mu kalleim sõber!*

Määrusega sarnanev täiend.

130. Lauses linnast tulles sõitsime suure kiirusega, alistub sõna linnast pöörd sõnale tulles (kust tulles? — linnast) — on seega määrus. Kui aga pöörd sõna tulles asendame nimisõnaga, näit.: *linnast tulekul sõitsime suure kiirusega*, siis ei ole sõna linnast enam määrus, vaid täiend, sest ta alistub nimisõnale tulekul. Just samuti on lauses täna on hea supelda sõna supelda määrus (alistub omadus-

sõnale *hea*), kuna lauses *täna on hea ilm supelda* sõna *supelda* on täiend (alistub nimisõnale *ilm*). Eeltoodud näiteist selgub, et paljudel juhtumel on täiend vormilisest küljest täiesti sarnane määrusega: erineb viimasest ainult selle poolest, et ta ei alistu pöörd-, omadus- ega määr-sõnale, vaid nimisõnana tarvitataavale sõnaliigile.

Määrusega sarnanev täiend võib samuti nagu mää-ruski tähendada: kohta (näit.: *metsas viibimisel juhtus meile äpardus*), aega (*öösiiti töölolek on väga kurnav*), teoviisi (*joobnu liikumine taaruvail sammel nõudis hulga pingutust ja vaeva*), seisukorda (*sasis ning salkus juuksed langesid korratult unisele näole*), põhjust (*iga tühja asja pärast vihale ärritumine ei tasu vaeva*), otstarvet (*seadusi ja määrusi kodanikkude julgeoleku kaitseks tuleb anda igal õiguslikul riigil*), abinõu, kaasa- ja ilmaolu (*niisugune sae ja kirvega töötamine koos naabripoisiga kestis meil kolm nädalat; tööta töölistele anti toetust*), suhet (*välimuse järgi otsus-tamine võib osutada ekslikuks*), ainet (*koolijuhatajale kin-giti hõbedast paberossitoos*), tegemist või olemist kuskil (*teoorjade raskeks kohuseks oli mõisapõllul tööil käimine*), asja või olendit, millele või kellele mingi tegevus on sihitud (*üks taani kirjanik on avaldanud julu eskimote elust; teistelt inimestelt laenamine on ainult hädaabinõu*), kellena või millena keegi või miski esineb või kelleks-milleks ta saab (*orjana töötamine ei taha kellelegi meeldida; meistriks saamine nõuab püsivat harjutust*), kelle või mille poolt mingi tegevus on esile kutsutud (*röövmõrtsuka arreterimine politsei poolt kutsus kodanikkudes esile kergendusohke*).

M ä r k u s. Ka sihitisega sarnanevat täiendit leidub üsna sagedasti. Näit.: *töö lõpetamine nõudis pingutust* (vrd.: *enne kui töö suudeti lõpetada, nähti palju vaeva*, kus sõna *töö* on sihitis), *igatsus koju tulla muutus ikka tugevamaks* (vrd.: *ta igatses koju tulla*, kus *tulla* on sihitis). Seesuguseid täiendeid on osalt käsitletud juba eespool, ühenduses nimisõnaliste täienditega omastavas käändes.

i. Lauselaiend.

131. Juba eespool (vrd. 67 c) näitasime, et mingi laiend võib lauses alistuda kogu lausele, s. o. ta ei alistu täielikult ei alusele ega öeldisele ega ühelegi muule lause liikmele, vaid teda võidakse lugeda kuuluvaks kõigi nende juurde võrdselt. Säärast laiendit nimetatakse lauselaiendiks.

132. Lauselaiendiks võivad olla:

a) määrsõnad nagu *kahjuks*, *õnneks*, *viimaks*, *paraku*, *muidugi*, *nähtavasti*, *mäletatavasti*, *arvatavasti* jne. või nende taolised lühendatud laused nagu *võib olla*, *kes teab*, *muidugi mõista*, *endast mõista*, *kahju küll* jne., kui nende määrsõnade ja lauselühendite asemele võidakse mõelda samasuguse tähendusega iseseisvaid lauseid (s. o. pealauseid, vt. 149). Näit.: *Kahjuks me ei saanud õigel ajal* (täielik iseseisev lause oleks: *oli meile kahjuks, et me ei saanud õigel ajal*). *Viimaks me ei saabugi õigel ajal* (= *viimaks on asi nii, et me ei saabugi õigel ajal*). *Arvatavasti leiame mingi pääsetee* (= *on arvatav, et leiame mingi pääsetee*). *Endast mõista ei ole meil sealt midagi loota* (= *on ju endast mõista, et meil sealt ei ole midagi loota*). *Kahju küll ei suuda ma teid kuidagi aidata* (= *on küll kahju, kuid ma ei suuda teid kuidagi aidata*).

b) sidesõnad, mis ühendavad terveid lauseid. Näit.: *Juhtus nii, et vihma sadas ja päike paistis* (siin on ühendatud kolm lauset: *juhtus nii*, *vihma sadas*, *päike paistis*). *Regi nagiseb ning lumi ragiseb. Kui isa oli koju jõudnud, asusime õhtust sööma. Maailmasõja ajal tuli Lätist Eestisse palju põgenikke, sest lahingud olid ulatunud juba Väina jõeni*.

k. Väljajäteline lause.

133. Öeldise käsitlusel nägime (vt. 73), et elavas kõnes ja mõnel muulgi juhtumil öeldis lausest sagedasti

välja jäetakse. Samuti on võimalik aluse ärajätmine (vt. 69). Kui öeldis või alus või nendega koos mõni muu lauseliige puudub, kuid on hõlpsasti juurdemõeldav, siis nimetatakse säärast lauset **väljajätteliseks** e. **elliptiliseks** (väljajättelisiks ei või järelikult lugeda lauseid, mil alus täiesti puudub ega ole hõlpsasti juurdemõeldavgi, vrd. 70). Näit.: *Hüvasti!* (täielik lause oleks: *ela hüvasti!* või: *elage hüvasti!*) *Tere!* (lühenenud lausest: *ole terve!* või: *olge terve!*). *Mees plagama, nii et tolm taga* (= *mees pani plagama, nii et tolm kerkis taga*). *Mis teie pool uudist?* (= *mis on teie pool uudist*). *Hõi, voorimees!* (= *hõi, tulge siia, voorimees!*, või: *hõi, kuulge, voorimees!*).

Väljajätteliste lausete hulka kuuluvad kõige harilikumalt: peal- ja allkirjad (*Eesti keeleõpetus. Mahtra sõda. Suurima lugupidamisega A. Karjanurm.*), aadressid (*V. a. prl. Vikerkaar, Nõmme tän. 6, Tartu.*), ärisiltide pealkirjad, reklaam (*Toiduainete-kauplus. Parim seep — „Kreoola“.*), vanasõnad ja kõnekäänud (*Vaga vesi, sügav põhi. Kits kärneriks.*), hüüd-, käsk-, soov- ja küsilauseid (*Head aega! Vait! Siia! Mis nüüd?*) jne.

Kui öeldis on käskivas kõneviisis, jäetakse alus harilikult alati lausest välja: *Tulge tagasi!* (= *tulge teie tagasi!*).

134. Kui tahetakse näidata, et lause keskelt mingi sõna on välja jäetud, pannakse selle sõna asemele harilikult mõttekriips. Näit.: *Sõjaaeg — koleduste aeg. Parim ostukoht — paberikauplus „Kirila“.*

Märkus. Vahel tarvitatakse mõttekriipsu asemel ka komat, näit.: *Noorusaeg, külviaeg.* Soovitavam on mõttekriips: *Noorusaeg — külviaeg.* Koma on kohane tarvitada siis, kui ta lahutab mitu iseseisvat väljajättelist lauset, näit.: *Oma tuba, oma luba* (täielikum lause oleks: *kui on oma tuba, siis on oma luba*). *Vaga vesi, sügav põhi.*

1. Näpunäiteid lauseliigenduseks.

135. Lauseliikmete äratundmine ning eraldamine üks teisest ehk nn. lause liigendamine (võib öelda ka: lause eritlemine e. analüüsimine) hõlbustab õige tunduvalt, kui silmas pidada teatavaid juhtmõtteid. Kõigepealt ei ole soovitatav lauseliigendust alata ükskõik mis otsast, vaid esiti tuleb ära määrata öeldis, selle järel alus ja alles siis muud lauseliikmed; kui lauses öeldist ei ole, on ta alati hõlpsasti juurdemõeldav. Öeldistäite, sihitise, määruse ja täiendi äratundmiseks ning eraldamiseks tuleb kõigepealt kindlaks teha, mis sugusele sõnaliigile ning lauseliikmele mingi laiend alistub: öeldis-täide alistub öeldisele (viimase kaudu alusele) ning vastab küsimusele: kes, mis või mis sugune on alus või mis suguseks saab alus?; sihitis — pöörd-sõnale ning on alati nimetavas, omastavas või osastavas käändes või *da*-tegevusnimes, näidates, kellele või millele tegevus on sihitud; määrus — pöörd-, omadus- või määr-sõnale, kusjuures tuleb selgeks teha, kui ta alistub pöörd-sõnale, kas ta ei ole sihitis või öeldistäide; täiend — nimisõnaliselt tarvitata-vale sõnaliigile. Liigenduse üksikküsimuste lahendusel tuleb silmas pidada järgmisi eespool toodud juhiseid: 67 märk., 71, 81, 83 märk., 89, märk. 3, 109, 111 märk. 1, 117, 128 märk., 131.

Näiteid lausete liigendamise kohta:

Olgu meil lause: *Soojadel suveõhtutel armastad nad koos jalutada õhtupäikese käes särava mere randa mööda*. Kuna öeldiseks on kas pöörd-sõna pöördeline muude või *da*-tegevusnimi kaudse kõneviisi tähenduses, siis võiksid eelmises lauses öeldistena küsimusse tulla pöörd-sõnad *armastad* ja *jalutada*; et aga *jalutada* ei esine siin kaudse kõneviisi tähenduses (= *jalutavat*), siis jääb öeldiseks sõna *armastad*. Küsimine: kes *armastad*? Vastus: *nad*. Järelikult on sõna *nad* alus. Nüüd vaatame, mis sugused laiendid alistuvad öeldisele *armastad*. Et *armastama* on sihiline pöörd-sõna, siis küsimine: mida *armastad*? Vastus: *jalutada*. Nii siis on *jalutada* sihitis. Sõna *jalutada* (pöörd-sõna) lähemateks laienditeks on *suveõhtutel* (millal *jalutada*?), *koos* (kuidas *jalutada*?) ja *randa mööda* (kus *jalutada*?; tähele panna: nimisõna kuulub tema kõrval oleva ees- või tagasõnaga kokku: küsimusele kus? ei vasta mitte üksinda sõna *randa*, vaid *randa mööda*). Kuna sõnad *suveõhtutel*, *koos* ja *randa mööda* alistuvad pöörd-sõnale ning seejuures ei ole sihitisi, siis peavad *nad* järelikult olema määrused (*suveõhtutel* määrab aega, *koos* — teoviisi, *randa mööda* — kohta). Jäävad veel liigendada sõnad *soojadel* ja *õhtupäikese käes särava mere*. Sõna *soojadel* kuulub nimisõna *suveõhtutel* juurde (mis-

sugustel suveõhtutel? — soojadel) — on järelikult täiend. Sõna *mere* on laiendiks nimisõnale *randa* (mille *randa*? — *mere randa*) — on seega samuti täiend. Ning täiendiks tuleb lugeda ka sõna *särava*, sest ta alistub nimisõnale *mere* (missuguse *mere*? — *särava*). Järelejäänud sõnaühend *õhtupäikese käes* (nimisõna + tagasõna) on laiendiks pöördõnavormile *särava* (millest *särava*? — *õhtupäikese käes särava*); ning kuna ta ei saa olla sihitis ega öeldistäide, siis on ta järelikult määrus (määrab põhjust).

Teine näide: *Oldi vihased saamata jäänud palga pärast*. Selles lauses on üksainus pöördeline vorm: *oldi*; viimane on seega öeldis. Et *oldi* on umbisikulises tegumoes, siis lauses alust ei ole (ega saa teda juurde mõeldagi). Öeldise *oldi* lähemaks laiendiks on *vihased* (missugused *oldi*? — *vihased*); kuna *vihased* on nimetavas käändes, alistub pöördõnale *olema* ning vastab küsimusele: missugune?, siis saab ta olla ainult öeldistäide. Omadussõnale *vihased* on laiendiks *palga pärast* (mispärast *vihased*? — *palga pärast*); viimane on järelikult määrus (määrab põhjust). Ülejäänud sõnaühend *saamata jäänud* alistub nimisõnale *palga* (missuguse *palga*? — *saamata jäänud palga*) — on järelikult täiend, kusjuures ühendi *saamata jäänud* võime liigendada veel järgmiselt: *jäänud* on täiendiks sõnale *palga*, kuna *saamata* on määruseks kesksõnale *jäänud* (ilma milleta *jäänud*? — *saamata jäänud*; määrab ilmaolu).

Kolmas näide: *Tervist!* Kõnesolevas väljajäätelises lauses öeldist ei ole. Öeldiseks võiksime juurde mõelda sõna *soovin* (või *soovime*) — *tervist soovin* (või *soovime*) *sinule* (või *teile*). *Tervist* on niisugusel juhtumil sihitis (mida *soovin* või *soovime*? — *tervist*).

Märkus: Üks pöördõnavorm, *da*-tegevusnimi, võib olla kõigiks lauseliikmeiks: aluseks, öeldiseks, öeldistäiteks, sihitiseks, määruseks, täiendiks ja lauselaiendiks. Näit.: *Meie ülesandeks on tööd teha* (alus). *Nad teha tööd hommikust õhtuni ja õhtust hommikuni* (öeldis). *Töö on teha* (öeldistäide). *Kas armastate tööd teha?* (sihitis). *Töö on raske teha* (määrus). *Minu kavatsus tööd teha ei taha hästi õnnestuda* (täiend). *Muidugi mõista on laisale töötegemine kaunis raske* (mõista on lauselaiend).

II. Liitlause.

a. Liitlause liigid.

Liitlause mõiste.

136. Eespool käsitlesime nn. lihtlauseid, mil oli ainult üks öeldis ning üks alus ja milles peale aluse ja öeldise võis esineda veel mitmesuguseid laiendeid. Harilikult ei tarvitata aga keeles ainuüksi lihtlauseid omaette, vaid kui need on mõtteliselt üksteisele lähedad, siis liidetakse nad omavahel rühmadeks. Näit.: *Viha võtab vilja väljalt, kadedus kalad merest* (siin on ühendatud kaks lauset: *viha võtab vilja väljalt* ja *kadedus võtab kalad merest*, kusjuures teises lauses on välja jäetud öeldis *võtab*; neil lauseil on kummalgi oma alus, oma öeldis — kuigi öeldiseks on kummalgi üks ning sama sõna — ja omad laiendid). *Anna pill hullu kätte, hull ajab pilli lõhki. Kes kannatab, see kaua elab. Kui päike tõuseb, läheme jälle rändama.* Jne. Sääraseid lauserühmi nimetatakse **liitlauseiks**.

Liitlauseil on harilikult ikka kas mitu öeldist või mitu alust ja mitmekordselt enamasti ka teisi lauseliikmeid.

Koondlause.

137. Kui liitlauseks ühendame laused, mil on mingi liige ühine, näit.: *mehi oli heina tegemas* ja *naisi oli heina tegemas* (neil lauseil on ühine öeldis, määrus ja sihitis), *koerad urisesid* ja *koerad haukusid* (ühine alus), *see oli päikesepaistelisel hommikul* ja *see oli kevadisel hommikul* (ühine alus, öeldis ja määrus), jne., siis nende ühendamisel jätame ühised lauseliikmed harilikult korramata: *mehi ja naisi oli heina tegemas, koerad urisesid ja haukusid, see oli päikesepaistelisel kevadisel hommikul* jne. Niisugusel lausete ühendamisel saadud liit-

lauseid nimetame **koondlauseiks**; neil on kas ühe öeldise kohta mitu alust, ühe aluse kohta mitu öeldist, ühe põhisõna kohta mitu laiendit või ühe laiendi kohta mitu põhisõna.

Veel näiteid koondlauseste kohta: *Kas kõigis eestlaste kodudes valitseb eesti keel ja meel?* (kaks alust). *See oli, on ja jääb nii* (kolm öeldist). *Inimesi on rikkaid ja vaeseid, tarku ja rumalaid* (neli öeldistäidet). *Väike, kuueaastane vend oskab juba lugeda ja kirjutada* (kaks täiendit ja kaks sihitist). *Kas on teil hõlpsam töötada õhtuti või hommikuti?* (kaks määrust). *See poiss ei armasta tööd teha ei kodu ega koolis* (kaks määrust).

Nagu näiteist näha, ühendatakse koondlause sama-liigilised liikmed kas sidesõnadega (*ja, või, ega* jne.) või asetatakse lihtsalt ilma mingi siduva vahelülita üksteise kõrvale (*päikesepaistelisel kevadisel hommikul; väike, kuueaastane vend*).

138. Koondlause üheliigilised liikmed, mis asetsevad kõrvuti, ilma et nad oleksid ühendatud sidesõnadega, eraldatakse üksteisest komadega järgmiste reeglite päraselt:

a) Kui üheliigilisiks lauseliikmeiks on alused, öeldised või öeldistäited, siis tarvitatakse komat igal juhtumil. Näit.: *Ohvitserid, sõdurid, eraisikud* — kõik olid segaduses kaotanud pea. *Murul tantsiti, mängiti, joosti, hullati ja pikutati pöösa all. Tuul oli külm, vinge, läbitungiv.*

b) Kui üheliigilisiks lauseliikmeiks on sihitised, määrused või täiendid, eraldatakse nad komadega ainult siis, kui nad tähendavad üht ning sama liiki asju, tegevusi, olukordi, omadusi jne. Näit.: *Arst käskis rahulikult lamada, puhata, hoiduda igasugustest ärritustest* (sihitised *lamada, puhata, hoiduda* tähendavad kõik olekut mingis seisukorras; vrd.: *arst*

käskis haiget lamada, kus kõrvutiolevaid sihitisi *haiget* ja *lamada* ei eraldata komadega, sest *haige* tähendab isikut, *lamada* — seisukorda). *Käisime talu põldudel, aias, lautades, aitades, kuurides ja saime majapidamisest väga hea mulje* (määrused *põldudel, aias, lautades, aitades, kuurides* tähendavad kõik kohta; vrd.: *käisime hommikul põldudel*, kus määrusi *hommikul* ja *põldudel* ei eraldata komadega, sest *hommikul* tähendab aega, *põldudel* — kohta). *Puusepp töötas kirve, sae, puuride ja peitlitega* (määrused *kirve, sae, puuride* tähendavad kõik tööriistu). *Mu vend loeb eesti-, saksa-, inglise- ja prantsusekeelseid raamatuid* (täiendid *eesti-, saksa- ja inglisekeelseid* tähendavad kõik keelt, milles raamat kirjutatud; vrd.: *vend luges suurt toredakõitelist inglisekeelset raamatut*, kus esimene täiend tähendab suurust, teine köitmisviisi ja kolmas keelt; komasid niisugusel juhtumil vaja ei ole).

Märkus. Eriliigilisi lauseliikmeid üksteisest komadega ei eraldata (s. o. alust öeldisest, alust sihitisest, alust määrusest, öeldist sihitisest jne., üldse: laiendit põhisonast). Isegi mitmest sõnast koostuvaid lauselaiendeid (vt. 132) nagu *võib olla, kes teab, endast mõista* jt. komadega ei eraldata; näit.: *ta tuleb võib olla varsti koju, mees on kes teab meie vaenlane, endast mõista peame loobuma oma kavatsusest* jne. Samuti ei tule tarvitada ühtegi komat näit. järgmises lauses: *Peame lastes arendama tahet ja oskust korralikku tööd teha* (mitte: ... *oskust, korralikku tööd teha*).

Kui komadega eraldatavail lauseliikmeil on omal veel mingeid laiendeid, siis need laiendid eraldatakse muust lausest koos põhisonaga (laiendit ennast põhisonast ei eraldata). Näit.: *Käisime lokkavail viljapõldudel, haljendavail aasadel, hästi korraldatud aedades ja ruumikais majapidamishooneis* (vrd. sama lauset ilma täienditeta: *käisime viljapõldudel, aasadel, aedades ja majapidamishooneis*). *Arst käskis töötada päeval, magada öösi, varem üles tõusta hommikul ja varem magama minna õhtul*.

139. Kui üheliigilised lauseliikmed on ühendatud sidesõnadega *ja, ning, ega, ehk, või, kui ka, nii- (hästi) — kui (ka)*, siis komat nende eraldamiseks ei tarvitata. Näit.: *Vangidele anti vaid leiba ja vett*.

Tööta järjekindlalt **ning** hoolsalt! Ei kulda **ega** hõbedat leita me maal. Täiend **ehk** atribuut alistub nimisõnale. Kas mina **või** sina — üks meist peab alguse tegema. Kaebaja ise **kui ka** tema volinik olid ilmunud kohtusse. Nii üks **kui** teine olid jäänud ilmumata.

Kõigi teiste siduvate või seletavate sõnade ette, mis ühendavad samaliigilisi lauseliikmeid, pannakse koma. Näit.: *Me ei sõida täna, **vaid** homme. Ma teda ennast ei näinud, **küll aga** tema venda. Enne mõttele, **siis** ütle. Mees oli **osalt** kurb, **osalt** rõõmus selle asja pärast. Ta on väga kõdikuv inimene: otsustab **kord** nii, **kord** naa. Eestlased ja soomlased, **samuti** teised soome sugu rahvad on pidanud raskesti võitlema oma olemasolu eest slaavlaste ja germaanlastega. Peopesa, **eriti** sõrmeotsade nahk on väga tundlik. Mina mõtlen, **järelikult** olen olemas.* (Descartes.)

Märkus. Kui viimastes näidetes esinevate siduvate või seletavate sõnade ees on sidesõnad *ja, ning, ega, ehk, või*, siis komat nende ees ei tarvitata. Näit.: *Tema ja **samuti** teised tema kaaslased jätsid meie hoiatuse tähele panemata. Mina mõtlen **ning järelikult** olen olemas.*

140. Kui üheliigilised lauseliikmed on antud loenduse (üleslugemise) kujul, siis nende ette pannakse kaksikpunkt (koolon): *Läänemere-soome rahvaste hulka kuuluvad: **soomlased, eestlased, liivlased, karjala-aunuslased, vepslased ja vadjalased.** Järvamaal on kolm linna: **Paide, Türi ja Tapa.** — Kui seejuures loendatud mõisted on jaotatud rühmadesse (alajaotistesse), eraldatakse need rühmad üksteisest punkt-komaga (semikooloniga), näit.: *Soome-ugri rahvaste hulka kuuluvad: ungarlased, vogulid, ostjakid (ugrilaste rühm); laplased; komid e. sürjalased ja votjakid (permlaste rühm); marid e. tšeremissid ja mordvalased (volgasoomlaste rühm); soomlased, eestlased, liivlased, karjala-**

aunuslased, vepslased ja vadjalased (läänemeresoomlaste rühm).

Kui loendavate lauseliikmete järel on sõnad **kõik**, **ei miski**, **ei midagi**, **see** (*selle, seda* jne.), **need** (*nende, neid* jne.), **siin**, **seal** jne., mis eespool loendatud asjad nagu kokku võtavad või neid kordavad, siis pannakse loendavate sõnade järele koma või mõttekriips. Näit.: *Ohvitserid, sõdurid, eraisikud, kõik olid segaduses kaotanud pea.* Või: *Ohvitserid, sõdurid, eraisikud — kõik olid segaduses kaotanud pea.* Samuti: *Töötada, lugeda, kirjutada — midagi ta ei osanud.* *Eestlased, soomlased ja ungarlased, need on soome sugu rahvastest seni ainukesed, kes on endale saavutanud iseseisvuse.* *Põllul ja metsas — seal ta armastab töötada.*

Lauserind.

141. Liidetavad laused, mida ei saa koondada § 137 toodud näidete eeskujul (sest et neil ei ole sellevõrra ühiseid lauseliikmeid), asetatakse lihtsalt kõrvuti — kas ilma igasuguse siduva sõnata või nad ühendatakse sidesõnadega *ja, ning, ega, või, kuid, ent, vaid, sest, seepärast* jne. (vt. selle kohta alltoodud näiteid). Kui need liidetavad laused on seejuures niivõrd iseseisvad, et ühe lause võime jätta ära, ilma et teiste ühendatavate lausete mõte selle all tunduvalt kannataks, siis nad moodustavad liitlause, mida nimetatakse **lauserinnaks** (liitmisviisi ennast nimetatakse rinnastamiseks, s. o. rinnu, kõrvuti asetamiseks). Näit.: *Anna pill hullu kätte, hull ajab pilli lõhki* (selle lauserinna kahest lausest võime ära jätta niihästi esimese kui ka teise, sest mõlemad laused on üksindagi küllalt selged). *Pada sõimab katelt, ühed mustad mõlemad* (teisest lausest on välja jäetud öeldis *on*). *Uhkus ajab upakile, kangus käima käpakil* (teisest lausest on välja jäetud öeldis *ajab*). *Vihma sadas ja päike paistis. Ema kloppis patju ning sulgi lendas*

õue mööda. Kas sõidad ära kauemaks ajaks või tuled varsti tagasi? Tagasituleku aega ma praegu veel kindlasti ei tea, aga kirjutan sulle sellest varsti. See härra on väga täpne ning hoolas; seepärast ei jää ta kunagi hiljaks.

142. Lauserinda kuuluvad lühemad laused, mis mitte ei ole ühendatud sidesõnadega, eraldatakse üksteisest kõige harilikumalt komaaga. Näit.: *Pada sõimab katelt, ühed mustad mõlemad. Palju kära, vähe villu. Päike paistis, taevas sinetas ja lõokesed lõõritasid muretult.*

Pikemad laused, eriti kui need laused ise on kokku liidetud mitmest lausest, eraldatakse lauserinnas üksteisest harilikult punkt komaaga (semikooloniga). Näit.: *Soomlased on julged, visa tahtejõuga ning harjunud võitlema kareda loodusega; kõige selle tõttu on nad sõjas vaenlastele väga tugevateks vastasteks. Kel kukkur, sel kohus; kel vägi, sel võimus.*

Märkus. Üldse oleneb koma või punkt koma tarvitamine üsna suurel määral keeletarvitaja heaksarvamisest, sellest, kas ta tahab, et laused oleksid eraldatud suurema või vähema häälamispausiga. Näit.: *Isa läks tööle, poeg jäi koju* (väike paus koma kohal). *Isa läks tööle; poeg jäi koju* (suurem paus). Ka punktiga võidakse niisugusel juhtumil eraldada: *Isa läks tööle. Poeg jäi koju.* (Veel suurem paus kui eespool.) — Suurema või vähema pausi tegemine oleneb muidugi suurel määral ka lausete sisust: kui nad on sisult üksteisele lähemad, tarvitatakse komat või punkt koma, kui mitte, siis — punkti.

143. Kui lauserinda kuuluvad laused on ühendatud sidesõnadega *ja, ning, ega, ehk, või*, siis harilikult mingit kirjavahemärki nende lausete eraldamiseks ei tarvitata. Näit.: *Vanaisa jutustas ja lapsed kuulasid innukalt. Juht pani mootori käima ning auto hakkas liikuma. Ei vedur võtnud vedu ega rong hakanud liikuma. Omadussõnaline täiend ühildub*

oma põhisõnaga ehk, teiste sõnadega, ta on alati samas käändes ning arvus kui põhisõnagi. Kas jäid hiljaks või oli sul mõni muu takistus?

Käesolev juhis ei ole maksev, kui sidesõnadega *ja, ning, ehk, või* algav lause alustab uue mõtte, mis eelmisega vähem on seotud, või ühendatavad laused on pikad või koosnevad ise mitmest lausest (sidesõna eel on niisugusel juhtumil väike hääldamispaus). Sel korral pannakse nende sidesõnade ette harilikult koma. Näit.: *Suur paks pilv kerkis taevasse, ja just siis kibedal tööajal läks ühel heinalisel rehavaras katki* (rehavarre katkiminek ei ole mõtteliselt kuigi tihedalt seotud pilve kerkimisega). *Et sa homme õhtul tahad ära sõita, seda ma teadsin juba isegi, ning seepärast ma sult küsisingi, kas sul aega oleks homme veel kord minu poole tulla* (sidesõna ning ühendab siin pikemaid liitlauseid). *Ta lubas küll meile tulla, kuid ta vist ei soovinud, või kes teab oli tal niivõrd vähe aega, et ta ei saanud* (sidesõna või ühendab pikemaid liitlauseid).

Eriti tuleb tarvitada komat: 1) sõna *ja* ees, kui see tähendab peaaegu sedasama mis *ent, aga, kuid*: *oli juba möödunud peaaegu kümme tundi, ja mehi polnud ikka veel näha tagasi tulevat* (= ent mehi polnud ikka veel näha tagasi tulevat); 2) sõna *ega* ees, kui see tähendab 'kindlasti, vist' või 'kuid ega': *mis sa muidu ootad, ega ta niikuinii tule* (= ta vist kindlasti niikuinii ei tule); *isa ei olnud küll kuigi rikas, ega poegki väga jõukas ole*; 3) sõna *ehk* ees, mis tähendab 'vahest': *katsume veel, ehk õnnestub*; 4) sõna *või* ees, mis tähendab 'vastasel korral, muidu': *sa tuled homme siia, või sa ei tule üldse enam!*

Märkus 1. Muidugi esineb käesolevas paragrahvis loendatud sidesõnade ees koma ka siis, kui sidesõna järgneb mingile lauseosale, mis niikuinii tuleb eraldada muust lausest komadega; näit.: *Tulge siia, poisid, ja vaadake, mis ma leidsin* (sidesõna ja ees olev sõna *poisid* on üte ning eraldatakse seepärast muust lausest komadega).

Märkus 2. Sõnade *ning* ja *ja* vahel on väike tähenduslik erinevus: *ning* tähendab 'ja ühtlasi', 'ja seega', 'ja järelikult' — seob seega tihedamalt kui *ja*; näit.: *töötas hoolikalt ning suure püsivusega* (= ja ühtlasi suure püsivusega), *kuul tungis paremast rinnapoolest sisse ja seljast välja ning purustas kopsu* (= ja järelikult purustas kopsu).

Veel rohkem erinevad sisuliselt *ehk* ja *või*. *Ehk* ühendab samatähenduselisi mõisteid või lauseid, *või* — vastandliku, erineva sisuga mõisteid või lauseid. Näit.: *Aeronautika ehk lennuasjandus on arenenud suure kiirusega. Täiend alistub ehk, teiste sõnadega, on laiendiks nimisõnale. Kas tulin vara või hilja? Need tööriistad tehakse harilikult rauast või terasest.* — Ka peaaegu samasisuliste mõistete vahel võib esineda *või*, kui ta tähendab 'või õigemini': *tema vend või poolvend käis siin.*

144. Kõigi teiste sidesõnade ette, mis eelmises paragrahvis on jäänud mainimata ja mis ühendavad rinnastatud lauseid, pannakse harilikult koma. Säärasteks sidesõnadeks on: *aga, kuid, ent, vaid, sest, seepärast, järelikult* jne. Näit.: *Meie töö ei ole seni küll andnud mingisuguseid tagajärgi, aga me loodame siiski veel, et see ei jää täiesti asjatuks. Kutsusin sõpru kaasa, kuid nad ei tulnud. Küll ruttasime jaamaminekuga, ent rong oli juba ära läinud. Ei sinust saa kunagi tegijat, vaid ikka peavad teised tegema! Kõik inimesed on surelikud; ka sina oled inimene, järelikult oled surelik.*

Koma asemel võib kõnesolevate sidesõnade ees tarvitada ka punkt-koma, samul juhtumeil kui ilma sidesõnadeta lausete vahel (vt. 142; punkt-koma asemel võib olla ka punkt, vt. 142 märk.). Ainult sidesõna *vaid* ees on enamasti alati koma.

Märkus. Kui sidesõna *aga* ei esine lause algul, *vaid* keskel, siis tema ees mingit kirjavahemärki ei ole; näit.: *nemad aga jäid tulemata.*

145. Koma ja punkt-koma asemele pannakse rinnastatud lausete vahele kaksikpunkt, kui järgnev lause seletab või lähemalt määrab eelmise lause mõtet. Näit.: *Äpardustel ja ebaõnnestustel*

mistel on vähemalt üks hea külg: nad õpetavad inimese ettevaatlikumaks ning ettenägelikumaks. Ei meie naabripoisist saa head töömeest: ta on seks liiga laisk ning hooletu. 15. sajandi lõpul leidis aset inimkonna ajaloos tähtis sündmus: Kolumbus avastas Ameerika.

146. Kui järgnevas rinnastatud lauses on jäetud välja mingi lauseosa, mis eelmises lauses juba esines, võib puuduva lauseosa asemele selguse otstarbel panna mõttekriipsu, eriti kui see lauseosa on pikem, s. o. koosneb mitmest sõnast. Näit.: *Isa lootis linnast leida paremat teenistust, ema — parema elukorteri* (välja on jäetud sõnad *lootis leida*).

Kui järgnevas lauses on välja jäetud ainult ühesõnaline öeldis, harilikult mõttekriipsu ei tarvitata. Näit.: *Isa läks tööle, poeg kooli. Viha võtab vilja väljalt, kadedus kalad merest.*

147. Vahel on rinnastatud laused liidetud säärast, et üks lause on kiilutud teise lause vahele, nii et ta katkestab teise lause mõttekäigu. Näit.: *See proua võitis, mõtelge ometi, viimasel miljoniteloteriil esimese võidu* (lause *mõtelge ometi* on vahele kiilutud). *Teie onu tuleb, ma usun küll, vist juba homme tagasi. „Kui koju tulen“, ütles isa lastele, „toon teile linnast midagi kaasa.“* Niiviisi mõtte täienduseks või seletuseks teise lausesse kiilutud vahelauseid nimetatakse **kiillauseiks**.

Väga sagedasti esinevad kiillaused väljajättelisel kujul (vt. 133), nii et tuleb vahel kõnelda isegi kiilsõnust, mitte -lauseist. Näit.: *Niiviisi, arusaadav, midagi ei leita* (täielikum lause oleks: *niiviisi, see on ju arusaadav, midagi ei leita*). *Astuge palun tuppä. Keegi härra, nimelt hr. Viluver, käis sind otsimas. Täishäälikud, näiteks (lühendatult näit.) a, e, o, on kõlavamad kui kaashäälikud* (viimases lauses on kiillause lühendatult näit. paigu-

tatud teise kiillause näiteks *a, e, o* sisse — kiillause kiillauses!).

148. Kiillause eraldatakse muust lausest kas komadega, mõttekriipsudega või sulgudega.

Komadega eraldatakse kiillaused, mida ei taheta väga silmatorkavalt lahutada muust lausest, eriti just lähemad kiillaused ja üksikud kiillsõnad. Näit.: *Nõidadel olevat olnud, nii usuti vanasti, kurjäsünnitav pilk. Tema tuleb, vaat' kus vemmäl, nüüd alles koju! Homme, loodan, on ilus ilm.* — Kui muu lause väljaspool kiillauset on jutumärkides, siis võidakse kiillause eraldamiseks tarvitada ainult komasid, mitte mõttekriipse ega sulgusid. Näit.: „*Pidage meeles*“, ütles õpetaja, „*et kiillause tuleb alati mingi kirjavahemärgiga eraldada muust lausest!*“

Mõttekriipse tarvitatakse, kui soovitakse kiillauset selgemalt, silmatorkavamalt eraldada, eriti pikemate kiillausete puhul, kuid ka lähemate lahutamisel, kui neid soovitakse teravamalt esile tõsta. Näit.: *Kreutzwald on — nii vähemalt selgub neist andmeist, mis on ilmsiks tulnud uuemate uurimiste tagajärjel — suure osa oma teoseist tõlkinud saksa keelest. See juhtus — pidage silmas! — just samal päeval, kui meie naaber salapäraselt surma sai.*

Sulgudega eraldatakse kõiksugu seletavad ning täiendavad märkused, mis lause muu osa sisuga vähem kokku kuuluvad. Näit.: *Antiikvas (s. o. ladina kirjas) trükitud raamatud ja ajakirjad on meil ikka rohkem hakanud levima. Descartes (loe: dekárt) oli prantsuse mõttetark. Lennul üle Atlandi ookeani (selle lennutee pikkus on tuhandeid kilomeetreid) on paljud tublid lendurid kaotanud oma elu.* — Vahel tarvitatakse sulgusid ka samas tähenduses kui mõttekriipse.

Märkus. Ühesõnalisi kiillauseid *palun* ega *olge head* (~ *olge heaks*) ei tarvitse harilikult komadega eraldada: *Kirjutagē palun mulle varsti. Tulge olge head siia!* — Ainult kui nad on eriliselt rõhutatud, esile tõstetud, tuleb panna koma: *Just nii, palun, astuge siia poole!*

Paljudel juhtumel on lühemad kiillaused muutunud kas lauselaiendeiks või määrusiks. Niisuguste hulka kuuluvad näit.: *endast mõista, võib olla, nii öelda, kes teab, tont teab, Jumal teab, ühe sõnaga, näiteks, muidugi, järelikult, üldse* jts. (vrd. 132). Loomulikult ei tarvitse neid muust lausest eraldada komadega, kui just ei soovita neid eriliselt rõhutada või esile tõsta. Näit.: *Jõuame võib olla homme tagasi* (*võib olla* on lauselaiend; täielikum, lühenemata lause oleks: *Jõuame — see võib nii olla — homme tagasi*). *Poiss oli käinud tont teab kus* (*tont teab* on määrus, sest ta alistub määrsõnale *kus*). *Minu vend näiteks kunagi ilma piibuta kuhugi ei läinud* (*näiteks* on lauselaiend). — Mitmesõnalisi lauselaiendeid ja määrusi nagu *võib olla, kes teab* jne. on lubatav ühendada ka sidekriipsudega, et neid selgemini eraldada kiillauseist, näit.: *võib-olla, nii-öelda, kes-teab, tont-teab, endast-mõista* jne.

Lausepõim.

149. Lauserinnas, nagu nägime, asetsevad laused üksteise kõrval võrdlemisi iseseisvalt: kui ühe lause ära jätame, ei kannata teiste lausete mõte selle all kuigi tunduvalt. Sagedasti on aga liitlaused nii tihedasti kokku põimitud mitmest lausest, et üks lause ei ole hästi mõeldav ilma teiseta. Näit.: *Me ootasime, kuni poiss tagasi tuli*. Selle liitlause järgnev lause, *kuni poiss tagasi tuli*, on üksiseisvalt pooliku, mõttetu sisuga; täieliku, lõpetatud mõtte omandab ta alles siis, kui talle juurde lisame esimese lause: *me ootasime, kuni poiss tagasi tuli*. Seejuures paneme tähele, et ka teine lause täiendab esimese mõtet: ta näitab kui kaua oodati, just samuti nagu lauses *me ootasime poisi tagasitulekuni* sõna *tagasitulekuni* näitab, kui kaua oodati; nagu lauseliige *tagasitulekuni* alistub pöörd sõnale *ootasin*, niisamuti ka lause *kuni poiss tagasi tuli* alistub samale pöörd sõnale *ootasin* (kui kaua ootasin? — kuni poiss tagasi tuli). Säärast lauset, mis alistub teisele lausele ning mille

mõte täielik on üksnes teise lause kõrval, nimetatakse **kõrvallauseks**, ja seda teist lauset, millele ta alistub ning mida ta täiendab, — **pealauseks**. Liitlauset, mis koosneb peaning kõrvallauseist, nimetatakse **lausepõimiks**.

Veel näiteid: *Ma ei tea, kuhu ta sõidab* (kõrvallause on: *kuhu ta sõidab*; alistub pealause sõnale *ei tea*: mida ei tea? — kuhu ta sõidab). *Ei see koer jänest püüa, kes vägisi metsa viiakse* (kõrvallause *kes vägisi metsa viiakse* alistub sõnale *koer*: missugune koer? — kes vägisi metsa viiakse). *Kes kannatab, see kaua elab* (kõrvallause *kes kannatab* alistub sõnale *elab*: kes elab kaua? — see, kes kannatab).

Kõrvallause võib alistuda ka teisele kõrvallausele. Näit.: *Perenaine ütles tüdrukule, et ta koju tuleks enne, kui päike looja läheb* (kõrvallause *et ta koju tuleks enne* alistub pealause sõnale *ütles*; seda kõrvallauset täiendab teine kõrvallause *kui päike looja läheb*: viimane alistub sõnale *tuleks*: millal koju tuleks? — enne kui päike looja läheb). Keerulisem näide: *Kui Kustas linna läheb, siis ütle talle, et ta niidumasinale, mis eile katki läks, uue vikati ostaks* (pealausele *siis ütle talle* alistub kaks kõrvallauset: *kui Kustas linna läheb* [vastab küsimusele: millal ütle?]) ja *et ta niidumasinale uue vikati ostaks* [mis ütle?]; viimasele kõrvallausele alistub kolmas kõrvallause: *mis eile katki läks* [missugusele niidumasinale?]).

Märkus. Nagu juba ülaltoodud näiteist võib järeldada, tuleb kahtluse korral, kas antud lause on kõrval- või pealause, alati küsida: 1) kas kahtlusealune lause omab üksiseisvalt täielikku, lõpetatud mõtet (kui mitte, siis on ta kõrvallause), ja 2) kas kõnesolev lause alistub mõnele sõnale kõrvalolevas lauses (kui jah, siis on ta kõrvallause).

150. Kuna kõrvallause alistub mingile sõnale teises lauses just samuti, nagu mingi lauseliige alistub oma põhisõnale, siis võidakse kõrvallauseid samuti liigitada nagu üksikuid lauseliikmeidki. Eraldatakse järgmised kõrvallause-liigid:

a) **aluslaused**, mis on teise lause öeldisele aluseks. Näit.: *Kes teisele augu kaevab, see ise sisse langeb* (kes langeb sisse? — kes teisele augu kaevab; vrd. lauset: *teisele augu kaevaja langeb ise sisse*, kus sõna *kaevaja* on alus). *Kes koera ei sööda, söötab varast* (kes söötab varast? — kes koera ei sööda).

b) **öeldistäidelaused**, mis samuti nagu harilik öeldistäide vastavad küsimusele: kes, mis, missugune on alus?, ning alistuvad pöördsõnale *olema*. Näit.: *See ongi, mis mind piinab* (mis see on? — see, mis mind piinab; vrd.: *see ongi minu piinaja*, kus sõna *piinaja* on öeldistäide). *Tema oligi see, kes uppuja päästis* (kes tema oli? — see, kes uppuja päästis; vrd.: *tema oligi uppuja päästja*).

c) **sihitislaused**, mis vastavad küsimusele: keda? mida? mis?, ning alistuvad teise lause pöördsõnale samuti nagu harilik sihitiski. Näit.: *Madli tuletas meelde, kuidas ta maast madalast oli pidanud võõraste juures teenima* (kõrvallause vastab küsimusele: mida tuletas meelde?; vrd.: *tuletas meelde oma teenistusaega*, kus sõna *teenistusaega* on sihitis). *Küll me jooksime, sest kartsime, et jääme hiljaks* (mida kartsime?; vrd.: *kartsime hiljaksjäämist*).

d) **määruslaused**, mis alistuvad pöördsõnale samuti nagu sihitislausedki, kuid mis ei vasta küsimusele: keda? mida? mis?, vaid väljendab kohta, aega, teoviisi, põhjust, otstarvet, võrdlust, tingimust, mõõndust (samuti nagu harilik määruski). Näit.: *Sinna, kus jõgi käänu teeb, ehitame endile maja* (kuhu ehitame? — sinna, kus jõgi käänu teeb; määrab kohta; vrd.: *maja ehitame jõe käänule*, kus sõna *käänule* on kohamäärus). *Ootasime, kuni poiss tagasi tuli* (kui kaua ootasime?; määrab aega). *Tee iga töö nii, et seda poleks vaja muuta ega parandada* (kuidas tee?; määrab teo-

viisi). *Me karjusime küll kõvasti, kuid vanamees ei kuulnud vähematki, sest et ta kurt oli* (miks ta ei kuulnud?; määrab põhjust). *Paljud vanemad töötavad ennastsalgavalt, et nende lastele oleks kindlustatud parem tulevik* (milleks töötavad?; määrab otstarvet). *Küll see tüdruk räägib, nagu lind laulab!* (väljendab võrdlust). *Mis sa rahaga teeksid, kui miljonäriks saaksid?* (mis juhtumil, mis tingimusel teeksid?; määrab tingimust). *Kärbsed on tülikad loomad, kuigi nad on väikesed* (väljendab mõõndust).

e) **täiendlaused**, mis alistuvad teise lause nimisõnale või nimisõnana tarvitataavale sõnaliigile (välja arvatud asesõna *see*, mille juurde kuuluvad laused on kas alus- või öeldistäidelaused, vt. ülal a ja b all). Näit.: *Inimesed, kes palju kannatanud, oskavad aru saada ka teiste kannatustest* (missugused inimesed? — kes palju kannatanud; vrd.: *palju kannatanud inimesed*, kus sõna *kannatanud* on täiend). *Tema, kes seda meest hästi tunneb, ütleb mulle, kui võrd võin teda usaldada* (täiendlause *kes seda meest hästi tunneb* alistub asesõnale *tema*).

151. Pealaused kõrvallauseist, samuti ka kõrvallaused omavahel eraldatakse komadega. Näit.: *Kui Kustas linna läheb, siis ütle talle, et ta uue vikati ostaks niidumasinale, mis eile katki läks.*

Ainult kui kõrvallaused, mis alistuvad ühisele pealausele, omavahel on ühendatud sidesõnadega **ja, ning, või**, siis nende vahele komat ei panda. Näit.: *Ma ei teadnud, kas ta tuleb ja millal ta tuleb. Kas arvasid, et ma ei taha tulla või et mul pole võimalust tulla?*

152. Kui kõrvallaused algavad ühenditega nagu *sest et, seks et, kui et, ilma et, nii et, nõnda et, seepärast et, selle tõttu et, sellest hoolimata et, selle peale vaatamata*

et, et kui, et nagu, nii kui, nõnda kui, niikaua kui, niipea kui, mis sisuliselt moodustavad nagu ühtlased sidesõnad (kuigi nad koosnevad mitmest sõnast), siis pannakse koma nende ühendatud sidesõnade ette, mitte vahele. Näit.: Läksin sinna paha aimamata, ilma et oleksin vähimatki teadnud nende meeste kavatsustest. Koer jooksis, nii et keel rippus suust välja. Jõudsimme siiski õigel ajal rongile, sellest hoolimata et tee peal juhtus meil mitu äpardust. Isa ütles, et kui see mees peaks veel kord tulema meid tülitama, siis ta teatab sellest politseile. Meie väed jätkasid kohe pealetungi, niipea kui abiväed olid kohale jõudnud.

Märkus. Käesolev juhise ei ole maksev, kui nende ühendatud sidesõnade esimesele osale langeb tugev lauserõhk; sel juhtumil pannakse koma viimase ühendosa ette. Näit.: Nii mõnigi töö tundub meile raskena ainult sée pärast, et me seda vastumeelselt teeme. Jõudsimme eesmärgile kõigest sellest hoolimata, et tegite meile takistusi. Asi kujunes peaaegu nii, et kord pidime päris loobuma oma kavatsusest.

153. Tähele panna! Sõna *kui, nagu, nii kui* ette pannakse koma ainult siis, kui nad alustavad kõrvallauset; vastasel korral, kui nad on võrdlusmääruse ees, komat nende ette ei panda. Näit.: *Raud läheb pehmemaks, kui teda kuumendatakse (kui teda kuumendatakse on kõrvallause).* *Raud on pehmem kui teras (kui teras on võrdlusmäärus).* *Suur laev hüples lainetel, nagu oleks ta olnud pähklikooreke (nagu alustab kõrvallauset).* *Laev hüples nagu pähklikooreke (nagu kuulub määrusesse).* Samuti: *Laev hüples lainetel, nii kui oleks ta olnud pähklikooreke (vrd.: hüples nii kui pähklikooreke).*

Märkus. Kõrvallause eraldatakse komadega ka siis, kui ta on elliptiline (kui öeldis on välja jäetud). Näit.: *Tule, kui võimalik, juba homme (täielikum lause oleks: Tule, kui see on võimalik, juba homme).*

Lausestik.

154. Näiteid lausestikust: *Nii kui vahuse jõe müri-sevad lained, mis kalju pealt langevad oru sisse; nii kui taeva pikne mustade pilvede all hirmsasti kärgatab: nõnda on jooksmas laulu ilus, tuline oja.* (Kr. J. Peterson.) *Viibi Karksi linnamäel, tema vägevate varemete rusude vahel, kas pühapäeva hommikul, kui siit väikese valge kiriku tornist kellahääl pühalikult alla lainetab, edasi virvendab, kuni ta kaugusesse kaob, kui kirikulised vaga südamega kiriku poole tõttavad või kui lahkuv õhtune päike mäge, tema varemeid, kirikut ja sind ennast oma kullasse matab: ikka sulab süda sinu sees, ikka täidavad ilutsemised sinu hinge.* (A. Kitzberg.)

Lausestik e. periood koosneb tervest reast pea- ning kõrvallauseist, mis võib rühmitada kahte ossa: esimeses osas (eelmisis näiteis kuni kaksikpunktini) arendatakse teatud mõtet, teises osas (eelmisis näiteis see osa, mis järgneb kaksikpunktile) väljendatakse see mõte lõplikult või öeldakse järeldus, mis tuleb teha sellest mõttest. Lausestikke tarvitatakse pidulikumas, tunderikkamas stiilis (väljendusviisis). Eesti uuemas kirjanduses leidub lausestikke väga vähe.

155. Nagu selgub eelmises paragrahvis toodud näiteist, eraldatakse lausestiku esimene osa teisest kaksikpunktiga. Kui esimene, arendav osa koosneb reast kõrvallauseist, mis algavad ühe ning sama side- või ase- sõnaga (vt. eelmisis näiteis: *nii kui vahuse jõe...*; *nii kui taeva pikne...*), siis need kõrvallaused eraldatakse üks- teisest punktikomaga (kui nad on lühemad, võib neid eraldada ka komaga).

b. Otsene ja kaudne kõne.

156. Lause, mis sõna-sõnalt annab edasi kellegi ütluse, on **otseses kõnes**, näit.: *Ema ütles: „Vend tuleb homme tagasi.“* Kui lause väljendab kellegi ütluse kolmanda isiku jutustusena, mitte sõna-sõnalt edasi andes, mis öeldi, siis on see lause **kaudses kõnes**; näit.: *Ema ütles, et vend tuleb homme tagasi.*

157. Vrd. otsese ja kaudse kõne vahekorda järgmisis näiteis:

Otsene kõne:

Peremees ütles sulasele: „Hobune on alles koplis; see tuleks koju tuua.“ (Esimesel otsese kõne lausel, *hobune on alles koplis*, on öeldis kindla kõneviisi olevikus, teisel lausel, *see tuleks koju tuua*, tingiva kõneviisi olevikus.)

Peremees ütles sulasele: „Hobuse viisin koplisse.“ (Kindla kõneviisi lihtminevik.)

Peremees küsis sulaselt: „Kas hobune on viidud koplisse?“ (Kindla kõneviisi täisminevik.)

Peremees ütles sulasele: „Hobune oli juba enne lõunat viidud koplisse.“ (Kindla kõneviisi enneminevik.)

Kaudne kõne:

Peremees ütles sulasele, et hobune alles koplis ja et see tuleks koju tuua. (Esimesel kõrvallausel on öeldis kindla kõneviisi olevikus, teisel — tingiva kõneviisi olevikus.)

Peremees ütles sulasele, et ta on hobuse viinud koplisse. (Kindla kõneviisi täisminevik.)

Peremees küsis sulaselt, kas hobune on viidud koplisse. (Kindla kõneviisi täisminevik.)

Peremees ütles sulasele, et hobune oli juba enne lõunat viidud koplisse. (Kindla kõneviisi enneminevik.)

Peremees ütles sulasele: „Kui sa oleksid toonud hobuse koplust ära, siis meil nüüd poleks enam vaja aega raisata.“ (Esimeses otsese kõne lauses — tingiva kõneviisi minevik, teises — tingiva kõneviisi olevik.)

Peremees ütles sulasele, et kui viimane oleks toonud hobuse koplust ära, siis neil nüüd poleks vaja enam aega raisata. (Esimeses kõrvallauses — tingiva kõneviisi minevik, teises — tingiva kõneviisi olevik.)

Peremees ütles sulasele: „Too hobune koplust ära!“ (Käskiva kõneviisi olevik.)

Peremees ütles sulasele, et see toogu hobune koplust ära (või: ... *et see tooks hobuse koplust ära*). (Käskiva või tingiva kõneviisi olevik.)

Peremees ütles sulasele: „Kruusimäe vanamehe tervis olevat jälle parem; eile käinud tohter teda vaatamas.“ (Esimeses otsese kõne lauses — kaudse kõneviisi olevik, teises — kaudse kõneviisi minevik.)

Peremees ütles sulasele, et Kruusimäe vanamehe tervis olevat jälle parem ja et eile käinud tohter teda vaatamas. (Esimeses kõrvallauses — kaudse kõneviisi olevik, teises — kaudse kõneviisi minevik.)

Nagu ülaltoodud näiteist näha, on kaudses kõnes paused üldiselt samas kõneviisis ning ajas kui otseseski. Ainult kui otsene kõne on lihtminevikus, siis vastav kaudne kõne on täisminevikus. Käskiva kõneviisi kaudne kõne võib olla kas käskivas või tingivas kõneviisis.

Kui kaudset kõnet ei väljendata kõrvallausega, nagu eelmises näites, vaid pealausega, siis on temas kindla kõneviisi asemel kaudne kõneviis. Näit.:

Otsene kõne:

Kaudne kõne:

Ta ütles mulle: „Hobune on alles koplis.“ (Kindla kõneviisi olevik.)

Hobune — nii ütles ta mulle — olevat alles koplis. (Kaudse kõneviisi olevik.)

158. Otsene kõne on alati jutumärkides (vt. eelmises paragrahvis toodud näiteid).

Lause, mis väljendab, kellelt otsese kõne sõnad on kuulnud, eraldatakse otsesest kõnest järgmiselt:

a) kui ta on otsese kõne ees, siis kaksikpunktiga, näit.: *Isa ütles pojale: „Loodan, et tuled homme minuga tööle.“*

b) kui ta on otsese kõne keskel, siis komadega (vrd. 148), näit.: *„Loodan,“ ütles isa, „et tuled homme minuga tööle.“*

c) kui ta on otsese kõne järel, siis kas komaga, kui otsene kõne on jutustava sisuga, või hüüu- või küsimärgiga, kui see on hüüatav või küsiv. Näit.: *„Loodan, et tuled homme tööle,“ ütles isa. „Kohe jalamaid tuled tööle!“ hüüdis isa. „Kas tuled homme tööle?“ küsis isa.*

Otsene kõne algab harilikult suure algustähega.

159. Tähele panna! Kui küsimus on kaudses kõnes (s. o. kõrvallauses), siis tema järele küsimärki ei panda. Näit.: *Ta küsis mult, mis sa teed* (vrd. iseseisvat lauset: *Mis sa teed?*). *Ma ei tea ju sugugi, kuhu sa lähed* (vrd.: *Kuhu sa lähed?*). — Ainult kui kaudse kõne juurde kuuluv pealause on küsiv, tuleb lause lõppu panna küsimärk. Näit.: *Kas sa tead, kuhu sa lähed?* (pealause *kas sa tead* on küsiv).

c. Lausete lühendamine.

160. Eespool kõnelesime juba ühest lausete lühendamise viisist: see oli lühendamine väljajätte teel (vt. 133). Käesolevas peatume kõrvallausete lühendusel, mis toimub sel teel, et kõrvallause asemele pannakse vastava tähendusega lauseliige. Näit. lause: *ootasime, kuni poiss tagasi tuli* (ajamääruslause), võime lühendada järgmiselt: *ootasime poisi tagasitulekuni* (ajamäärus).

161. Näiteid üksikute kõrvallauseliikide lühendusest:

a) Aluslauseid:

Lühendamata lause:

Lühendatud lause:

Kes hiljaks jääb, see ilma jääb. *Hiljaksjääja ilma jääb.*

b) Öeldistäidelaused:

Tema oligi see, kes uppuja päästis. *Tema oligi uppuja päästja.*

c) Sihitislauseid:

Mu sõber ütles, et ta vend varsti tagasi tuleb. *Mu sõber ütles oma venna varsti tagasi tulevat.*

Kartsime, et maja hakkab põlema. *Kartsime maja põlema hakkavat.*

Kuulsime, kuidas paukude ragin kajas läbi metsa. *Kuulsime paukude raginat kajavat läbi metsa.*

Nägin, kuidas mehed lahingust tagasi tulid. *Nägin meeste tagasitulekut lahingust.*

Sihitislauseile, mis algavad sõnaga *et* (vahel ka sõnaga *kuidas*), on eelmisis näiteis toodud lühendusviis

väga iseloomulik ning sagedasti esinev: sihitislause kindla kõneviisi asemele pannakse lühendatud lauses kaudne kõneviis (*ütles, et tuleb — ütles tulevat*), kuna sihitislause alus on lühendatud lauses mingis sihitise käändes, vastavalt sihitise reegleile (vt. 98—108) (*ütles, et vend tuleb — ütles venna tulevat — täissihitis, sest et lõpuleviidav tegevus; kuulsime, kuidas ragin kajas — kuulsime raginat kajavat — osasihitis, sest et kestev tegevus; jne.*). — Ühes osas sihitislauseis võib pöörsõna asemele panna ka vastava tähendusega nimisõna (*nägin, kuidas tagasi tulid — nägin tagasitulekut*).

d) Määruslaused:

1) Kohamääruslaused:

*Sinna, kus jõgi käänu Jõe käänule ehitame end-
teeb, ehitame endile maja. dile maja.*

2) Ajamääruslaused:

*Kui metsa läksin, leid- Metsa minnes leidsin
sin teelt hobuseraua. teelt hobuseraua.*

*Kui olin hobuseraua Hobuseraua üles tõst-
üles tõstnud ning nud ning taskusse
taskusse pistnud, pistnud, läksin edasi.
läksin edasi.*

*Kui päike tõusis, asu- Päikese tõustes asusid
sid mehed tööle. mehed tööle.*

*Kui majaehitus oli Majaehitus lõpule
lõpule viidud, hakkas pere- viidud, hakkas pere-
mees kõrvalhooneid püsti- mees kõrvalhooneid püsti-
tama. Või: Peale maja- tama. Või: Peale maja-
ehituse lõpuleviimist hakkas peremees kõrval-
hooneid püstitama.*

Kui maja ehitati, juhtus ühele töölisele õnnetus. *Maja ehitamisel juhtus ühele töölisele õnnetus.*

Võõras mees läks ära, kui mina ei näinud. *Võõras mees läks ära minu nägemata.*

Väga harilik on, et ajamääruslauseid lühendatakse *des*-tegevusnime või *nud-*, *tud*-kesksõna abil (*metsa minnes*; *majaehitus lõpule viidud*). Tuleb meeles pidada, et *des*-tegevusnime abil võidakse lühendada ainult neid lauseid, mil pea- ja kõrvallause tegevus on üheaegne (*metsa minnes leidsin* = samal ajal, kui metsa läksin, leidsin; *päikese tõustes asusime tööle* = sel ajal, kui päike tõusis, asusime tööle); vastasel korral, s. o. kui kõrvallause tegevus sünnib enne pealause tegevust, võidakse lühendamisel tarvitada ainult *nud-*, *tud*-kesksõna (*hobuseraua üles tõstnud, läksin* = enne tõstsin hobuseraua, siis läksin; *majaehitus lõpule viidud, hakkas...* = enne viidi lõpule majaehitus, siis hakati...). Teiseks tuleb tähele panna, et kui pea- ja kõrvallausel on üks ning sama alus, siis on lühendatud lausel üksainus alus (*kui mina läksin, siis mina leidsin* — *minnes mina leidsin*) ja kui pea- ja kõrvallausel on kummalgi oma alus, siis tuleb mõlemad alused üle kanda ka lühendatud lausesse (*kui päike tõusis, siis mehed asusid tööle* — *päikese tõustes mehed asusid tööle*¹; tähele panna: lühendatud lausesse üle kantud alus, mis kuulub *des*-tegevusnime juurde, on o m a s t a v a s k ä ä n d e s : *päikese tõustes...*). Kui ajamääruslauseid kirjeldatud viisil lühendada ei soovita või ei saa,

¹ Vigane oleks näiteks lause: *Linnale liginedes hakkasid kirikutornid paistma*, sest see tähendaks, et kui kirikutornid linnale liginesid, siis nad hakkasid paistma. Õigem oleks näit.: *Meie liginedes linnale hakkasid kirikutornid paistma*, või: *Kui liginesime linnale, hakkasid kirikutornid paistma*.

siis tuleb tarvitada teisi lühendusviise (sagedasti võib seks kasutada teonime: *kui majaehitus oli lõpule viidud, hakkas...* — *peale majaehituse lõpuleviimist hakkas...*; *kui maja ehitati, juhtus...* — *maja ehitamisel juhtus*) või hoopis loobuda lühendamisest.

3) Viisimääruslaused:

<i>Peremees tuli tuppa, kus juures tal oli kirves kaenlas ja piip suus.</i>	<i>Peremees tuli tuppa, kirves kaenlas ja piip suus.</i>
---	--

4) Põhjus-määruslaused:

<i>Mees vangistati, sest et ta oli korda saanud kuriteo.</i>	<i>Mees vangistati kuriteo kordasaatmise pärast.</i>
<i>Et mu vend soome keelt oskas, oli ta turistidele juhiks.</i>	<i>Soome keelt osates oli mu vend turistidele juhiks.</i>

5) Otstarbe-määruslaused:

<i>Perenaine andis kerjusele raha, et see leiba ostaks.</i>	<i>Perenaine andis kerjusele raha leiba osta (või: ... leivaostuks).</i>
---	--

6) Võrdluslaused:

<i>Laev hüples, nii kui pähklikooreke hüpleb lainetel.</i>	<i>Laev hüples lainetel nagu pähklikooreke.</i>
--	---

7) Tingimuslaused:

<i>Kui kokku lepime, maksan sulle raha kohe välja.</i>	<i>Kokkuleppe korral maksan sulle raha kohe välja.</i>
--	--

8) Mõõnduslaused :

Ostsin selle raamatu, kuigi ta oli kallis. *Ostsin selle raamatu tema kallidusest hoolimata.*

e) Täiendlaused :

Aktus peeti saalis, mis oli ehitud lillede ja vanikutega. *Aktus peeti lillede ja vanikutega ehitud saalis.*

Tähele panna! Mitte kõiki kõrvallauseid pole võimalik ega soovitatavgi lühendada: lühendada tohib ainult siis, kui lause selgus selle all ei kannata.

162. Lühendatud lauseosi muust lausest harilikult kirjavahemärkidega ei eraldata (vt. näiteid eelmises paragrahvis), sest nad ei erine oluliselt millegi poolest harilikest lauseliikmeist. — Erandina sellest üldjuhise-st eraldatakse komadega :

a) lühendatud laused, mil mingi sõna on nimetavas käändes, samuti laused, mil üks sõna on osastavas käändes ja teised juurdekuuluvad sõnad on kas käänd- või abisõnu. Näit.: *Majaehitus lõpule viidud, hakati kõrvalhooneid püstitama. Peremees tuli tuppa, kirves kaenlas ja piip suus. Tüdruk seisis akna all, lilli peos ja naerusädemeid silmis.* — Siia kuuluvad ka laused nagu: *Metsa jõudnud, hakkasin marju otsima*, sest siin tuleb juurde mõelda nimetav *mina* (üldse kõik ajamääruslaused, mis on lühendatud *nud-*, *tud-*kesksõna abil, eraldatakse komadega).

b) pikemad laused, mis on lühendatud *des-* või *mata-*tegevusnime abil ning kus komat selguse pärast peetakse tarvilikuks. Näit.: *Vähemad partisan-salgad olid vaenlaste vägedega alalises kokkupuutes, püü-*

des hoiduda otsustavast lahingust suuremate väesalkadega ning tülitades vaenlast igal võimalikul juhtumil. Tehes katset põgeneda vanglast, leidis ta õnnetu otsa. Nende viletsas korteris ei olnud isegi laudu ega toole, kõnelemata muust mööblist, mida muidu leidub igas majas. Töölised, ilma minu otsa vaatamata ning sõnagi lausumata, jätkasid oma tööd. — Lühemaid des- või mata-lühendeid, mis oluliselt ega välimuselt millegi poolest ei erine harilikust määrusest, eraldada ei tarvitse. Näit.: Päikese tõustes läksid mehed tööle. Metsa minnes leidsin hobuseraua. Mees oli ära läinud ilma minu teadmata.

d. Sõnade järjekorrast lauses.

163. Alus seisab lauses harilikult enne öeldist (niihästi pea- kui kõrvallauses). Näit.: *Poisid tulid palli mängimast. Küll need mehed teavad, mis nad teevad. Ema kirjutas tädile, et ta tuleks varsti meid külastama.*

Teised lauseliikmed on enamasti kõige lähemal oma põhisoonele, kusjuures siiski nende paigutuses jääb keeletarvitajale kaunis suur vabadus, olenevalt stiilist (väljendusviisist), lauserõhust (vrd. 165) jms. Näit.: *Raskete kividega koormatud veoauto liikus kolinal üle vana, poolpehkinud puusilla, pannes sillatalad vabisema rõhuva raskuse all.* Näide eelmise lause teisendatud järjekorrast: *Veoauto, koormatud raskete kividega, liikus kolinal üle vana, poolpehkinud puusilla, pannes vabisema sillatalad rõhuva raskuse all* (või: ... pannes rõhuva raskuse all vabisema sillatalad).

164. Erandina eelmises paragrahvis toodud üldjuhisest seisab öeldis harilikult enne alust:

a) kui öeldise laiend on lause algul. Näit.: *Silla alt leidsid töölised vanema mehe laiba. Pilukil silmadega vaatas poiss äraminejaile järele. Eile oli ilm ilus.*

Vadistades ja kilgates jooksid tüdrukukesed mööda heinamaad. Marju tõid metsaskäijad koju rohkesti.

b) pealauses, mille ees on mingi määruslause. Näit.: *Kui sügis tuleb, lendavad kured lõunamaale. Kuni elanikud ära olid, tegid vargad korteris puhta töö. Et mehel raha vähe oli, siis pidi ettevõtte jääma teostamata. Kuigi ilm oli ilus ja linnud laulsid, oli Antsu tuju siiski halb.* — Öeldis on enne alust vahel ka siis, kui lause algul on mõni muu kõrvallause. Näit.: *Et mehel polnud sentigi taskus ja et ta hiljuti oli vanglast vabanenud, seda teadsid järgmisel päeval kõik aleviku elanikud.*

c) enamasti ka soovlauseis, mis ei alga sõnaga kui. Näit.: *Tuleks ta ometi pea! Võtku neid pagan!*

d) vahel lauserõhu mõjul. Näit.: *Väsitab päris säherdune töö! Higistas mees küll kogu päeva, kuid ikkagi hakkama ei saanud.*

Liitöeldise korral on käesolev reegel maksev ainult osaliselt: öeldise pöördeline muude on aluse eel, kuna käändeline järgneb alusele. Näit.: *Hommikul olevat mees leitud surnuna. Marju olid metsaskäijad toonud koju rohkesti. Kui päike looja läks, ei olnud mehed jõudnud veel tööga lõpule.*

Märkus. Käesolevas paragrahvis toodud juhisest on võimalik paljudel kordadel teha ka kõrvalekaldumisi, olenevalt keeletarvitaja äranägemisest, lauserõhust jne. Eriti on see maksev juhtumeil, kui aluseks on asesõna. Näit.: *Silla alt me leidsime surnud mehe laiba. Kui ta homme ei tule, siis ma lähen vaatama, mis tal viga.*

165. Sõna, mis on tugevasti lauserõhuline, pannakse sagedasti lause algule või lõppu. Näit.: *Täna ta ütleb nii, homme teisiti. Kindlasti me tuleme. Ta ei ole meil käinud mitte kordagi. Ükslugu ta jääb hiljaks.*

166. Omadussõnaline täiend on oma põhisõna eel. Näit.: *Raske veoauto liikus kolisedes mööda sillutatud tänavat. Suur tükk ajab suu lõhki. Haukuja koer ei hammusta. Põgenenud vang tabati.* — Siiski, kui täiendiks on *nud-, tud-*kesksõna, mil omal on laiendeid, siis võib selle täiendi kogu oma laienditega paigutada ka põhisõna järele. Näit.: *Veoauto, koormatud raskete kividega, liikus kolinal üle silla* (tähele panna: säärane täiend tuleb samuti nagu lisandki eraldada komadega!). *Riigikogu kinnitas Eesti-Taani vahelise kokkuleppe, sõlmitud Kopenhaagenis juunis 1930.*

Nimisõnaline täiend on järjekindlasti oma põhisõna eel ainult siis, kui ta on omastavas käändes; teisel juhtumel on ta kord põhisõna eel, kord järel. Näit.: *Sõdurite näod olid väsinud ning nukrad. Viin võtab peast meeste meele. Salkkond kalureid sõudis randa. Meil on vaja usku elusse. Hädasse sattumine on kibe kanda. Pealinnas Tallinnas, tööstuslikus ning kaubanduslikus keskkohas, makstakse võrreldes elanikkude arvuga kõige rohkem tulumaksu.*

Tegevusnimi on täiendina alati oma põhisõna järel. Näit.: *Peab olema julgust peale hakata. Kunst kirjutada on kaunis vana. Tal oli lootust võita.*

Märkus. Luuletuskeeles võib omadussõnaline ja omastavaline täiend olla ka põhisõna järel. Näit.: *Leidsin neiu ilusa. Noppisin marja magusa. See oli tegu tugeva mehe.*

Kui omadussõnaline täiend on hüüdnimeks, asetseb ta ka harilikus kirjakeeles oma põhisõna järel: *Peeter Suur* (vrd.: *suur Peeter*), *Karl Kaheteistkümnnes* jne. — Tähele panna: ei öelda mitte: *lehekülg esimene, paragrahv kolmas, number kümnes* jne., vaid: *esimene lehekülg või lehekülg üks, kolmas paragrahv või paragrahv kolm, kümnes number või number kümme* jne.

167. Pöördõna pöördelist muudet ei panda harilikult kõrvallause lõppu, vaid, kui võimalik,

rohkem ettepoole. Näit.: *Kuulsin, et nad olid juba tagasi tulnud* (mitte: ... *et nad juba tagasi tulnud olid*). *Vend kirjutas, et ta on katsunud leida endale uut teenistust, kuid tagajärjetult. Kui mehed jõudsid sillani, nägid nad, et see oli lõhutud.*

Näiteid kõrvallausete kohta, kus pöördeline muude on lause lõpus: *Kui ta käis, siis ta tundis jalas valu* (käis-sõna pole üldse võimalik ettepoole paigutada). *Teadsime küll, et ta meil käinud oli, kuid mis ta tahtis, sellest polnud meil aimugi* (sõna oli on lauserõhuline).

168. Soovitav on paigutada võimalikult kõrvallause lähedale need sõnad, millele kõrvallause alistub. Näit.: *Käisime kadunud sõrmust otsimas mitmes kohas, kus me kadumise ajal olime peatunud, kuid asjata* (mitte: *käisime mitmes kohas otsimas kadunud sõrmust, kus...*). *Mehed jõudsid töölt koju alles siis, kui päike oli juba looja läinud* (mitte: *mehed jõudsid alles siis töölt koju, kui...*). *Nägime metsa all kõndivat naise, kel olid suured marjakorvid käes* (mitte: *nägime naise metsa all kõndivat, kel...*).

e. Kirjavahemärkide tarvitamise ülevaade.

P u n k t.

169. Punkt on:

- a) jutustavate e. väitvate lausete järel (vt. 64).
- b) harilikult peal- ja allkirjade järel.
- c) järgarvude järel (vt. arvsõnade peatükki vormiõpetuses¹).

¹ Vrd. E. Muuk, Lühike eesti keeleõpetus I, § 111 märk.

d) lühendite järel, näit.:

<i>a.</i> = aastal	<i>nn.</i> = niinimetatud
<i>aadr.</i> = aadress	<i>nr.</i> = number
<i>dir.</i> = direktor	<i>näit.</i> = näiteks
<i>dr.</i> = doktor	<i>o./ü.</i> = osaühing
<i>e.</i> = ehk	<i>p. Kr.</i> = pärast Kristust
<i>e. Kr.</i> = enne Kristust	<i>p. l.</i> = peale lõunat
<i>e. l.</i> = enne lõunat	<i>p. o.</i> = peab olema
<i>hr.</i> = härra	<i>pr.</i> = proua
<i>jj.</i> = ja järgmised	<i>prl.</i> = preili
<i>jm.</i> = ja muud	<i>prof.</i> = professor
<i>jms.</i> = ja muud sarnast	<i>rkl.</i> = riigikoguliige
<i>jne.</i> = ja nii edasi	<i>s. a.</i> = sel aastal
<i>jt.</i> = ja teised	<i>skp.</i> = selle kuu päeval
<i>jts.</i> = ja teised sarnased	<i>s. o.</i> = see on
<i>kand.</i> = kandidaat	<i>s. t.</i> = see tähendab
<i>kl.</i> = kell	<i>surn.</i> = surnud
<i>lk.</i> = lehekülg	<i>sünd.</i> = sündinud
<i>lüh.</i> = lühendatult	<i>tel.</i> = telefon
<i>m. a.</i> = mineval aastal	<i>vrd.</i> = võrdle
<i>mag.</i> = magister	<i>vt.</i> = vaata
<i>märk.</i> = märkus	<i>üliõp.</i> = üliõpilane

Märkus. Meetermõõtude lühendite järele punkti ei panda, näit.: *l* = liiter, *m* = meeter, *m*² = ruutmeeter, *m*³ = kuupmeeter, *km* = kilomeeter, *sm* = sentimeeter, *mm* = millimeeter jne.

H ü ü u m ä r k.

170. Seda märki tarvitatakse:

a) hüüd-, käsk- ja soovlausete järel (vt. 64), samuti üksikute hüüatussõnade järel, näit.: *Oh! Ah! Nonoh! Hass! Säh! Vaeh!*

b) vahel ka kirja eesotsas oleva ütte järel (vt. 129 märk.).

c) lausete järel, mis lugejais peavad imestust äratama. Näit.: *Ühelainsal õhtul mängis ta maha silmi pilgutamata*

100.000 krooni! — Kui seejuures tahetakse eriti tähelepanu juhtida ühele sõnale lause keskel, siis pannakse hüüumärk vastava sõna järel sulgudesse, näit.: *Üheainsa õhtuga raiskas ta 100.000 (!) krooni.*

K ü s i m ä r k.

171. Küsimärk esineb:

a) küsilause järel (vt. 64), nimelt kui küsimus on pealause (vt. 159).

b) lause keskel üksikute sõnade järel sulgudes, kui vastava sõna mõte tundub arusaamatu, uskumatu või see tuleb lugeda veaks, näit.: *Üheainsa õhtuga olevat ta raisanud 100.000 (?) krooni. Õpilane vastas, et Saksamaal leidub tuldpurskavaid mägesid (?) ja suuri jõgesid.*

P u n k t k o m a (s e m i k o o l o n).

172. Seda kirjavahemärki tarvitatakse:

a) lauserinnas pealause vahel (vt. 142).

b) lausestikus ühe ning sama side- või asesõnaga algavate pikemate kõrvallause vahel (vt. 155).

c) loenduses alajaotiste vahel (vt. 140).

K a k s i k p u n k t (k o o l o n).

173. Kaksikpunkt on:

a) loenduse ees (vt. 140).

b) lauserinnas lause ees, mis eelmise lause mõtet seletab või lähemalt määrab (vt. 145).

c) otsese kõne ees (vt. 158).

d) lausestikus esimese, mõtet-arendava osa järel (vt. 155).

K o m a.

174. Komat tarvitatakse :

a) ütete ja põhisõna järel seisva lisandi eraldamiseks (vt. 129), samuti põhisõna järel seisva omadussõnalise täiendi eraldamiseks (vt. 166).

b) koondlauses üheliigiliste lauseliikmete eraldamiseks (vt. 138, 139).

c) lauserinnas pealausete eraldamiseks (vt. 142, 143).

d) kiillausete ja -sõnade eraldamiseks (vt. 148).

e) lausepõimimise pea- ja kõrvallausete eraldamiseks (vt. 151).

f) mõningate lühendatud lause liikide eraldamiseks (vt. 162).

g) määrsõnade *jah* ja *ei* ja hüüdsõnade eraldamiseks lause algul järgmisil juhtumel: 1) kui *jah* ja *ei* järel on lause, millega jaatust või eitust kinnitatakse, näit.: *Jah, me käisime linnas. Ei, ma pole teda näinud.* (Kui *jah* tähendab 'küll', pole komat vaja: *Jah käisime* [= käisime küll].); 2) kui hüüdsõna järel on väike hääldamispaus, näit.: *Oh, küll see kassipoeg oli naljakas! Tohoh, mis see siis tähendab?* (Vrd.: *Ah tühja! Tohoo sõge! Oh inimene!* Neis väljendeis hääldamispausi hüüdsõna järel ei ole.) — Kui hüüdsõna on eriti tugevasti rõhutatud, nii et ta moodustab nagu iseseisva hüüatuslause, mille järel on veidi pikem paus, pannakse koma asemele hüüumärk (vrd. 170 a), näit.: *Oh! No mis ma teen! Uih! Kuidas sa häbematu julged!*

Tähele panna! Kui seda nõuab lause selgus, võib komat tarvitada ka seal, kus see eelmistes juhistes pole ette nähtud. Seejuures tuleb siiski hoiatada liigsete komade eest: komat tarvitatagu eelmisist juhiseist kõrvalekalduvalt ikkagi ainult seal, kus lause ilma komata tõesti on ebaselge.

Mõttekriips.

175. Mõttekriipsu tarvitatakse:

a) vahelejäetud sõna asemel (vt. 134, 146).

b) kiillauseste eraldamiseks (vt. 148).

c) vahel ka mistahes lauseosa eraldamiseks, kui seda soovitakse eriti esile tõsta, näit.: *Ma lähen — tingimata! — juba homme minema.*

d) ootamata ning üllatava mõtte või sõna ees, näit.: *„Tohoo, see on ju hunt!“ mõtles Madis, tõmbas kähku püssi õlalt, sihtis ja pidi juba vajutama päästikule, kuid jäi siis veel terasemalt silmitsema: see oli — Raigla Juhani Polla, suur hundikoer.*

e) poolelijääva sõna või mõtte järel või üldse katkeliste lauseosade ja lausete vahel, näit.: *Poiss tuli joostes ja lõõtsutades ning sai suure vaevaga sõnad suust: „Me — meie maja põleb — välk lõi sisse — terve maja kohe tuld täis — teatage — ma lähen — jooksen — otsin isa üles —!“* — Kui sääraseis lauseis tahetakse märkida pikemat pausi, pannakse mitu mõttekriipsu järjestikku, näit.: *Viis minutit põnevad ootust — — — nüüd, nüüd hakkas üks tasahilju avanema...*

f) lause järel, kui ei taheta järgneva lausega alustada uut rida, eriti kahekõnedes eri isikute kõnelemiste vahel, näit.: *„Kas homme kalale tuled?“ — „Ei tule.“ — „Miks siis mitte?“ — „Pole aega.“* (Kui iga kõnelemine alustatakse uue reaga, pole mõttekriipsu vaja.)

Mõttepunktid.

176. Nagu mõttekriipsu nii ka mõttepunkte tarvitatakse:

a) vahelejäänud sõnade või tähtede asemel, näit.: *Enam-lased panid T.... linnas toime massilise tapmise. Kuhu ta siis läheb!*

b) ootamata ning üllatava sõna ees, näit.: *Ta on muidu üsna kena mees, äga natuke ... oh-oh!*

c) katkeliste lausete ja lauseosade vahel, näit.: *Ssst! ... kuule! ... kopp-kopp-kopp! ... Koputatakse jälle ...*

J u t u m ä r g i d.

177. Jutumärkidesse suletakse:

a) otsene kõne (vt. 158).

b) teise kirjaniku teosest sõna-sõnalt võetud väljendid (tsitaadid e. osundid), näit.: *Koidula laulud olid „ennekuulmatud südamehelid eesti raamatulises väärsikeeles, sulavamalt ja armsamalt keeritatud kui kellegi eelkäija lauludes“, nagu kirjutab G. Suits Koidula „Kogutud luuletuste“ ees-sõnas.*

c) ütlused, millele tahetakse anda pilkeline varjund, näit.: *Kui ta oli plehkuminekul terve nahaga pääsenud, siis ta hakkas meie ees oma „julgusega“ hoopema.*

d) kirjutiste, raamatute, ajalehtede jne. pealkirjad, firmade, laevade jne. nimed, jms.; näit.: *Eduard Wilde romaan „Külmale maale“. Kõnesoleva uudise lugesin „Päevalehest“. O./ü. „Kalastus“ töötab hea eduga. Ookeaniaurik „Mauretania“ peatus Tallinna reidil.*

e) sõnad või laused, mida ei anta mitte nende harilikus tähenduses, vaid grammatiliste vormidena, näit.: *Omadussõna „hea“ keskvärre on „parem“. „Poiss jookseb“ on lihtlause.*

S u l u d (k l a m b r i d).

178. Sulgudega eraldatakse kõiksugu seletavad vahemärkused ja sõnad, vahel ka kiillaused (vt. 148).

M ä r k u s s u l u d.

179. Märkussulgudena tarvitatakse: ¹⁾, ²⁾, ³⁾, ⁴⁾ jne. või *) **, †), ††). Nad juhatavad lehekülje all-äärel olevate joonealuste märkuste juurde. — On võimalik ka sulud ära jätta ning alamärkuste juurde juhatamiseks tarvitada ainult väikesi numbreid ülal rea kohal: ¹, ², ³, ⁴ jne.

S i d e k r i i p s.

180. Seda märki tarvitatakse:

a) poolelijäävate sõnade lõpul, kui sõna on silbitatud või muul viisil osadeks jaotatud, näit.: *kir-ju-ta-mi-ne*; sõna „kirjutamine“ põhitüvi on „kirjuta-“ (või „kirju-“, kui liide „-ta-“ ära jätta).

b) liitsõnade osade asemel, mis jäetakse kordamata (vt. 61 a).

c) liitsõnade ja muude sõnaühendite osade eraldamiseks (vt. 60, 61 b, märk.).

V õ r d s u s m ä r k.

181. Võrdsusmärki tarvitatakse, kui soovitakse näidata, et mingi sõna või väljend on teisega ühetähenduse-line või üheväärne; näit.: *See mees oli vintis (= purjus)*. *Lühendatult näiteks = näit.*

Ü l a k o m a (a p o s t r o o f).

182. Seda märki tarvitatakse:

a) väljajäetud tähe märkimiseks, näit.: *vaat'* (= vaata), *va'* (= vana).

b) pärisnimede käänamisel (vt. pärisnimede käänamise peatükki vormiõpetuses ¹⁾).

¹ Vrd. E. Muuk, Lühike eesti keeleõpetus I, § 103.

Kõrvuti olevate kirjavahemärkide järjekorrast.

183. Kõige harilikumalt tarvitatakse teiste vahemärkidega kõrvuti jutumärke ja mõttekriipsu. Üldreeglik on, et kui jutumärgid või mõttekriips käivad ainult eelmise lause osa kohta, siis kirjutatakse nad kõrvaloleva vahemärgi ette; vastasel korral, s. o. kui jutumärke või mõttekriipsu tarvitatakse kogu eelmise lause lahutamiseks järgnevast, asetatakse nad kõrvaloleva vahemärgi järele. Näit.: *Missugusesse käändkonda kuulub sõna „koer“?* (jutumärgid on küsimärgi ees, sest jutumärkidega on eelnevas lauses eraldatud ainult sõna „koer“). *„Missugusesse käändkonda kuulub see sõna?“* küsis õpetaja (jutumärgid käivad kogu eelmise lause kohta: on seepärast küsimärgi järel). *„Missugusesse käändkonda kuulub sõna „koer“?“* küsis õpetaja („koer“-sõna jutumärgid on küsimärgi ees, kogu lause jutumärgid küsimärgi järel). *Küllap ta teadis — miks ei pidanud ta seda teadma? —, et sa homme kavatsed ära sõita* (mõttekriipsudega on eraldatud eelmise lause osa; küsimärk, mis käib sama lauseosa kohta, on mõttekriipsu ees, koma, mis käib kogu eelmise lause kohta, on mõttekriipsu järel). *Kas tead, kes eile meil käis, — onu!* (mõttekriips eraldab kogu eelneva lause sõnast onu: on seepärast koma järel).

Kui komadega on eraldatud otsesesse kõnesse kuuluv kiillause, asetatakse harilikult esimene koma jutumärkide järele ja teine järgnevate jutumärkide ette, näit.: *„Loodan“, ütles isa, „et tuled homme minuga tööle.“*

Lisa.

Kordamisharjutusi.

§§ 3—9.

1. Tõmba järgnevas harjutuses kriips alla tegijat või isikut tähendavaile liiteile:

Vanahärra võttis külalise röömuga vastu. (E. Wilde.)
Peremees pidi tunnistama, et uus ametnik mitte ainult kõigiti oma kohust ei täida, vaid et rohkemgi teeb. (E. Wilde.)
Esimese viina valmimise aegu pidasid saarlased igal aastal lõikuspäha. (F. Tuglas.)
Ratsanikkude metallriided särasid, jõhvtutid lehvisid õhus. (F. Tuglas.)
Pisike karvanäss pani käratsema kui põrguline. (E. Wilde.)
Õpetustegevus põhjeneb õpilase isetegevusel. (R. Kangro-Pool.)
Maret teadis poja olevat lihtsõduri, kuid ometi paistis kõik, mis teda ümbritses, üliloomulikult suur. (F. Tuglas.)
Noormees oli võõrsil tutvunud ühe mustasilmalise poolatariga. Kui auto pidurid pole korras, võib kergesti juhtuda õnnetus. Ja nõnda algas siis muhulaste teekond suurele Taaralinna laulupeole. (E. Wilde.)
Ratsutajanna juuksed lehvisid tuule käes ja palged õhetasid.
Ahasveerus on kodanik, kelle eest ülemus jumalat võib tänada. (M. Metsanurk.)

Näidis: Vanahärra võttis külalise röömuga vastu.

Märkus. Nii käesolevas kui ka järgnevais harjutusis peetagu silmas liidete kuju muutumist sõna muutmisel. Näit. liide *-line* käändub järgmiselt: nimetav *-line* (*külaline*), omast. *-lise* (*külalise*), osast. *-lis-* (*külalis/t* — *t* on käändelõpp), sisseütli. *-lisse* e. *-lise-* (*külalisse* e.

külalise/sse), mitm. omast. *-lis-* (*külalis/te* — *te* on mitm. tunnus), mitm. osast. *-lisi* (*külalisi*) jne. Käänatagu ja pööratagu üksikuid käänd- ja pöördsonaliiteid ning tuletatagu seejuures meelde vormiõpetuses omandatud teadmisi sõnade muutmise kohta (liiteid ei tule muuta üksikult, vaid alati koos mingi sõnaga, milles nad esinevad)!

2. Tuleta liite **-lane** abil nimisõnu järgnevaist koha- ja üldnimedest:

Aafrika, ajalugu, Riia, Hiiu, Vene, Hispaania, Haapsalu, Ameerika, ratsavägi, edu, Rootsi, Narva, kirik, õpp, Valga, Hiina, kirjanduslugu, rahvaerakond, Pariis, Petseri, Itaalia, Norra, paavst, Viiburi, Aasia, Paistu, Helsingi, Harku, Kreeka, Viin, kuningriik, vägi, Tapa, tömp, naisõigus, Ungari, Rakvere, mägi, Viljandi, Karksi, mets, Lapi, pagu [pao].

Näidis: aafriklane, ajaloolane, riiglane, hiidlane...

§§ 10—18.

3. Tõmba järgnevas harjutuses tegevust (tegevuse üksikjuhtumit, ühekordset tegemist või olemist jne.) tähendavaile käändsõnaliitele alla üks kriips ja tegevusega ühenduses olevat asja (tegevuse saadust, vahendit jne.) tähendavaile liitele kaks kriipsu (seejuures pole vaja vahet teha ühelt poolt kokkupandud liidete nagu -stus, -ndus, -ldus, -tis, -stis jne. ja teiselt poolt lihtliidete nagu -us, -u, -e, -ng jne. vahel).

Samal hetkel tungis südantlõhestav karjatus ta suust. (E. Wilde.) Ja seda hernehirmutist tahad Rakveresse viia omale naiseks? (E. Wilde.) Talle oli küllalt armastusest, mis ta pojale võis ohverdada. (F. Tuglas.) Laevatäis pidulisi pani pahinal naerma. (E. Wilde.) See oli nagu mustavahulise mere järelejätmatu lainetus. (F. Tuglas.) Konnakrookse kajas savipillina üle saare. (F. Tuglas.) Ehitiste kohal näisid lainevat tuleleegid, värvitud ning külmad. (F. Tuglas.) „Mihuke pidu!“ mõtles Kurdis täis imetlust. (F. Tuglas.) Seal läks ja laulis vastu merele ta armastatu. (F. Tuglas.) Mul oli

raha kaasas ühe korraliku olengu jaoks. (H. Raudsepp.) Noormehed lahkuvad väikese kumardusega. (O. Luts.) Nagu tuulepuhang oleks pühkinud üle hulkade. (F. Tuglas.) Äkki katkes see nägemus. (A. Jakobson.) Ainult üks oli kõigile ühine: viha, ärritus, neede. (F. Tuglas.) Vallatlev kassipoeg oli tõmmanud lauakatte põrandale. Eesti lepingud välisriikidega on avaldatud trükis. Kuulab ta tasast vastuvaidlevat sosinat. (F. Tuglas.) Siunati naaberriigi elu-olu ja kuulutati talle peatset kadu. Lugesin parajasti Dante „Uue elu“ tõlget, kui sõber tuli uudisega. Ajalehetoimetus avaldas üleskutse, et toodaks vabatahtlikke annetisi kannatanud tulehädaliste heaks.

Näidis: Samal hetkel tungis südantlõhestav karjatus ta suust. Ja seda hernehirmutist tahad Rakveresse viia omale naiseks?

§§ 19—26.

4. Tõmba tegevust tähendavaile **-us**-liiteile (-us, -tus, -stus jne.) alla üks kriips ja omadust või seisukorda tähendavaile **-us**-liiteile (-us, -sus, -lus, -likkus jne.) kaks kriipsu:

Uhkus ajab upakile, kangus käima käpakil. Kohus jättis kaebuse tähele panemata. Katsusin õrnust ja lahkust häälesse koondada, kui vastasin. (M. Metsanurk.) A. Kalda kogutud teosed ilmuvad Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel. Kuid nüüd tuli ta ometi naabrile appi ta õnnetuses. (F. Tuglas.) Üle kõige valitses surmavaikus. (F. Tuglas.) Jaan läks kolmandast koolist suuremat õigust ja haridust otsima. (E. Bornhöhe.) Üks paigake siin ilmas on, kus varjul truudus, arm ja õnn. (L. Koidula.) Hallide, mitte suurte silmade pilgus ikka sama segu pilget, inimlikkust ja kaaskannatust, iseäranis just kahte viimast. (Aino Kallas.) Silmadesse oli aga tekkinud imelik sära ja mahedus. (A. Kivikas.) Kuid ta tuli vigasena ja vaevasena, kelle ees käis õuduse vabin ning

taga armetu viletsus. (F. Tuglas.) Tuuline avarus piiras maailma. (F. Tuglas.) See oli nagu mingi tuim sisemine pakitus, mis haaras äkki ema Luuguse. (A. Jakobson.) Igaüks püüab paremuse poole, kuid oma moodi. Poiss luges ahnelt raamatut, milles kirjeldati põhjanabasõitjate juhtumusi ja seiklusi.

Näidis: Uhkus ajab upakile, kangus käima käpakil. Kohus jättis kaebuse tähele panemata.

5. Tuleta liite **-us** abil nimisõnu järgnevaist käänd-, pöörd- ja abisõnust:

kohmakas, truudus, kaebama, parem, väiklane, vahva, tormiline, lootma, roomlane, piiratud, tundlik, kohane, nõukas, pagan, põlgama, kaubitsema, vana, heitlema, mõõdetav, küll, hea, sisemine, kummardlema, kõvem, väheldane, germaanlane, sarnane, mõõduandev, vaga, tähtis, hoolas, valmis, õiglane, kaetud, hingama, läila, tarvis, meeletu, kogukas, leidma, võpahtama, tuntud, nõtke, painduv, kummaline, slaavlane, armas, välimine, arg, tubli, tõmbama, visklema, reaalne, viljatu, tõmmukas, püüdlik, hoolimatu, eluline, käituma (-us liita ma-tegevusnimele), vanaldane, kallid, olenematu, õiglane, kestma, ümber, veider, kole, iseärane, jõudus.

Näidis: kohmakus, truudus, kaebus, paremus, väiklus...

6. Kirjuta järgnevais lauseis mõttekriipsu asemele kas **-ne** (-se, -st jne.), **-line** (-lise, -list jne.) või **-lik** (-liku, -likku jne.), nagu on nõutav:

See oli nagu mustavahu— mere järelejätmatu lainetus. (F. Tuglas.) Nähes ta õnne— tagasitulekut oleks ta võinud surra. (F. Tuglas.) Kuid ta tuli viga—na ja vaeva—na, kelle ees käis õuduse vabin ning taga armetu viletsus. (F. Tuglas.) Meie esimene kokkusaamine oli täiesti juhus—. (F. Tuglas.) „Kes on see laulja ja sarvepuhuja?“ küsisin

ühelt paljajalg—lt ja -päi—lt poisilt. (Juh. Liiv.) Ruume eraldasid tammi—d sammastikud. (F. Tuglas.) Natuke maad Kilplast voolas väike jõejake mööda ja jõekese kaldal kasvas üks kõrge, laiaoksa— pähklipuu. (F. R. Kreutzwald.) Inimeste rühmad seisid õues kui värvi—d põõsad. (F. Tuglas.) Inimesed saarel olid heataht—d ja allaheit—d. (F. Tuglas.) Pottsepa näpp oli savi—, leiburil olid rusikad taina—d ja sepp hoidis veel puna— rauda tangide vahel. (F. Tuglas.) Muinasjutu— pidukäik laienes ja pikenes lõpmatuseni. (F. Tuglas.) Peale söödavate seente kasvab meil ka mürgi—. Põuase suve tõttu olid vesi—ki maakohad kuivad. Ettevõtte pakub ainult näi— soodustusi. Kahetiiva— avatud klaasuks paremal käel läks otseteed verandale ja sealt aeda. (E. Wilde.) Direktor astus kolm rutu— sammu talle ligemale. (E. Wilde.) Vekslid on asjatund— leidja käes täies väärtuses. (E. Wilde.) Ma tulin isik—lt selle järele. (H. Raudsepp.) Ma nägin juba esimesel päeval, et Otto on nõdrameel—. (H. Raudsepp.) Leeni kuld—tele juustele varisesid valged toome õilmed. (F. Tuglas.) Ta oli oma tahma—separasärgi puhta vastu ümber vahetanud. (A. Kivikas.) Kahekümneaasta—na läks Tõnis Tallinna vabrikusse. Kuiv, ilma vähemagi huumorita, nõud— täpsuseni. (O. Luts.) Suurtes, pungis silmades ebaloomu— sära. (O. Luts.) Tihti peatub ta ühe väikese voodi ees, milles sipleb väike valgejuukse—poiss. (O. Luts.) Pori— apteeker sammub keset teed, et hoida tasakaalu. (O. Luts.) Miks olen ikka nii kergeusk— ja järeleand—. (O. Luts.) Uih, ega temagi eil— ei olnud. (L. Koidula.) Poole päeva palk sellesama tühja pooletunni—vaeva eest. (L. Koidula.) Inglise iseloomukindlast, pindvaik—st, mõistus—-prakti—st koest leegitseb mõnikord värvikülla— rahutu lõim — kelti vere pärandus. (Aino Kallas.) Sajad niidid jooksevad neisse naise—sse ajudesse. (Aino Kallas.) Terves olemuses ilus, tasakaalu— ja lep— inimlikkus. (Aino Kallas.) Kesk ümbritsevat hallust ja kuivust puhkeb see kui lillevihk, kerge romanti—st hingest, raske tõe—st

tundest. (F. Tuglas.) Kirjandusloo—d uurimised võivad loo-
detavasti „Paari sammukese“ sündi selgitada. (F. Tuglas.)
Siin lubatagu mõni mõte avaldada puhtkirjandus—st seisukohast. (F. Tuglas.) Mehe nahtasku oli pungil täis uusi viiekrooni— rahasid. Tüdruku lapse—sse silmisse tekkis unistus— helk. Professor oli sõitnud Saaremaale loodusteadus—le uurimisretkele. Kogu kümnekilomeetri— teekonna kestes ei lausunud mu reisukaaslane sõnagi. Tüse, härja— jõumees tõstis mitmekümne-kilogrammi— pomme. Tehti kõik vaja—d ettevalmistused hädaoht—ks ettevõtteks.

Näidis: See oli nagu mustavahulise mere järelejätmatu lainetus. Nähes ta õnnelikku tagasitulekut oleks ta võinud surra. Kuid ta tuli vigasena ja vaevasena, kelle ees käis õuduse vabin ning taga armetu viletsus.

7. Tuleta liidete **-line, -lik, -tu** abil sõnu järgnevaist tüvisõnadest:

oskus, õigus, erakond, vahend, kord, põhi, vaim, usk, põhjus, koht, arm [-u], arm [-i], lõpp, süda, lapp, naine, laps, riik, raskus, varandus, mees, väärtus, konar, isik, hädaoht, ori, kahju, oks, alus, aeg, haridus, õhkkond, küüs, uudis, õnn, lohk.

Näidis: oskuseline, oskuslik, oskusetu...

§ 27.

8. Tuleta liite **-ke** abil nimisõnu järgnevaist tüvisõnust:

linn, vares, pilbas, koht, kungas, leivapala, jänes, koorem, vaene, vähe, heeringas, ratas, tõlge, õlut, tüdruk, rebane, väike (väikseke), lind, lohk, mees, ankur, küünal, liige, süda, mõte, näidend, puhas, pime, kuldne, silmapilk, vise [viske], kolle, teivas, tiib, kaugas, võti, habe.

Näidis: linnake, vareseke, pilpake...

§§ 29—34.

9. Tõmba kriips alla kohta, ala või rühma tähenda-
vaile liiteile :

Ruume eraldasid tammised sammastikud. (F. Tuglas.)
See oli keeruline ja pikaldane teekond. (F. Tuglas.) Vanglast
põgenenu liikus mööda soid ja metsi, hoidudes liginemast
inimeste asulaile. Tartu-Maarja kalmistul asub mitmeid
nägusaid hauaehiseid. Inglise sõjalaevastik külastas möö-
dunud aastal Tallinna. Kogu ümbruskond osutas, et olime
juba jõudnud sõjategevuse piirkonda. Seadke kokku viienda
klassi õpilaste nimistu! Prof. Tulila oli endale Narva-
Jõesuus üürinud suvila. Täna sees maateaduse tunnis tahame
käsitella Soome taimestikku ja loomastikku. Emajõgi on
tasandiku tasane vool, lagendiku lauge jõgi, ei koha ta
loomus joana, ei karga kärestikuna. (Aino Kallas.)

Näidis: Ruume eraldasid tammised sammastikud.

§§ 37—44.

10. Tõmba kriips alla pöördõnaliiteile (niihästi kokku-
pandud liiteile, näit. -sta-, -nda-, -tle-, -ndle- jne., kui ka
lihtliiteile, näit. -ta-, -u-, -ele- jne.):

Oli kadunud sootuks lõkendav vaimustus ja sõjakus.
(A. Jakobson.) Vihm krabiseb ühetooniliselt vastu pappi ja
tuul kaebleb vaikselt ulu all. (M. Metsanurk.) Vesivärvi silmil
vaatles Kurdis loksuvat merd, ta silmaterad laienesid ja peene-
nesid. (F. Tuglas.) Ja temaga taktis rullus lipp kõrgel katusel
ning viskus siis sirgu kui kollane madu. (F. Tuglas.) Mõrsja
sõrmitses helmeid, tõstis neid õhku ja laskis langeda kui
pisaraid. (F. Tuglas.) Mehed kalastasid, kaitsesid karju ja
harisid viinamarju. (F. Tuglas.) Avanes hiiglatänav mõõtmatu
väljavaatega. (F. Tuglas.) Meri vahutas punaselt. (F. Tuglas.)
Õhtusse kalduv päike valgustas aknaruute ja pani need
sädelema. (A. Jakobson.) Kui ta lõpuks riietumisega valmis

sai, tätsas ta kohe kööki. (A. Jakobson.) No mine sa aga jälle sinna käperdama! (A. Jakobson.) Paar kuud hiljem hakkab Emajõgi taanduma. (Aino Kallas.) Tahan siis omaltki poolt Teie rada tasandada. (E. Wilde.) Purelevad kui kassikoera. (E. Wilde.) Pisike karvanäss pani käratsema kui põrguline. (E. Wilde.) Karli põrnitses tigeda pilguga vanemat venda, Mannu kepsles jalalt jalale, Prits nautis heal meelel oma salapärase tähenduste mõju. (A. Jakobson.) Saabusime kõrgele vainule, mis tuletas meelde põhjamaa nõmmi. (Aino Kallas.) Nägu ikka tasakesi, heatahtlikult naeratlev, muhelev, vähe hajameelne, ilmne põhjamaade professori kuju. (Aino Kallas.) Vasarad meil vuhisegu, ääsi tuli tuhisegu. (G. Suits.) Aja-kirjanikele võimaldati prii raudteesõit Lätti ja tagasi. Olime ehmatuses kõik nagu kivistunud. Pauk raksahtas ja väike poiss kiljahtas. Ikka lähemale tuli müristlev äike ja puude ladvad kummardlesid tormihoogude ees. „Mida sa mõtiskled ja miks nii mures oled?“ küsis Heino lähemale astudes.

Näidis: Oli kadunud sootuks lõkendav vaimustus ja sõjakus.

11. Tuleta liite **-ta-** abil pöörd sõnu järgnevaist tüvisõnust:

Kõikuma, vaht [-hu], pikenema, mürisema, kokkuma, sööbima, lend [-nnu], haukuma, lahkuma, pragisema, kiirenema, saama, sõit [-du], rahvas, valgus, valu, tekkima, ling, kärisema, liikuma, meister, hõbe, värisema, kahanema, kumer, vesine, korduma, hõövel, sööma, vibu, tohter, suhkur, heituma, jagu, paljunema, julgus, langema, toru, kühvel, rappuma, rooste, tilkuma, rikas, kandma, süttima, kannus, koll, kohane, leid [-iu], ilus, koolduma, kustuma, haamer, kool, pragunema, kahisema, veerema, paukuma, jaa, hurraa, hukkuma, ärkama, nimi, kergenema, tulema, laguma, käsi, tolm, jahtuma.

Näidis: kõigutama, vahutama, pikendama...

12. Tuleta liite **-sta-** abil pöörd sõnu järgnevaist tüvisõnust:

kurb, aur, kivi, lubi, vahva, halb, jutt, keha, plaan, tegu, mõju, lukk, loom, naine, kord, hool, järg, ilm, jume, kala, kasu, kild, pime, kehv, saks, joon, luu, maks, kibe, nõrk, oks, piir, haige, tuli, gaas.

Näidis: kurvastama, aurustama, kivistama ...

13. Tuleta liite **-u-** abil pöörd sõnu järgnevaist tüvisõnust:

viskama, laisk, kordama, sulgema, murdma, laskma, kummardama, tundma, heitma, külmama, hoidma, hukkama, lahja, killustama, sitke, kibestama, kõrvaldama, toitma, leidma, kandma, kuhjama, hull, võimaldama, tõendama, must, soe, peitma, kehv, toimima, luustama, korjama, lõikama, kald, käitama, niiske, raske, leebe, nõrgestama.

Näidis: viskuma, laiskuma, korduma ...

14. Tuleta liite **-ne-** abil pöörd sõnu järgnevaist tüvisõnust:

vana, külm, tume, järsk, kõva, pime, kuri, must, järg, lai, tugev, lühike, pikk, lihav, visa, kitsi, hull, madal, paha, tasa, sage, põlv, kauge, süva, soe, nõder, paks, kuju, põhi, õhuke, lähe [-da], segu, lahja, kõver, kehv, sitke, laisk, tahe, leige, rahu, karm, lõtv, kodu.

Näidis: vananema, külmenema, tumenema ...

15. Tuleta liite **-ele-** abil pöörd sõnu järgnevaist tüvisõnust:

põikama, sügama, väänama, jagama, tõmbama, näitama, mürtsahtama, käitama, hoidma, kallutama, kurvas-tama, murdma, tungima, tülitsema, korraldama, liigutama, liuguma, kaebama, pöörama, kohtama, kiskuma, sõnuma,

hüppama, toitma, ajama, töötama, liigendama, lendama, sõimama, pikutama, korrastama, raksatama, liigahtama, piinama, liikuma.

Näidis: põiklema, sügelema, väänlema...

§ 45.

16. Tuleta liidete **-sti** ja **-mini** abil määrsõnu järgnevaist omadussõnust (-mini tuleb liita keskvõrde tüvele):

julge, vahva, suur, rumal, kõva, hea, sage, pehme, hull, jõhker, kehv, jõudus, hoolas, paha, ilus, vaga, tubli, raske, ränk, tihe, puhas, julm, tömp, vilgas, kena, jõnk [-nga], erk, armas, soodus, valvas, järsk, tige, üllas [ülla], tark, lõtv, tore, kuri, soe, kaval, nõrk, must, karm, väle, kõrge, loid, kõver, kibe, nõtke.

Näidis: julgesti, julgemini, vahvasti, vahvamini...

§§ 49—51.

17. Jäta järgnevas harjutuses sulud ära ning liida sulgudes olev sõna järgneva sõnaga kas nimetavaliselt, omastavaliselt või konsonanttüveliselt, nagu on nõutav:

(Teras) kiivritega sõdurid valvasid (moon) ladu. Kaebealust kaitses (naine) advokaat. Prof. Soomla käsitleb oma viimases (ajaleht) artiklis mõningaid (keel) küsimusi. See palvekiri peab olema varustatud (tempel) markidega. Paljudel loomadel on (haistmine) meel hästi arenenud. Salkkond (meri) mehi mängis (jalg) palli. (Tuli) tikkude asemel tarvitati vanasti (tuli) kivi ja taela. (Mets) tuka juures seisis (õlg) katusega talumaja. (Kuul) pildujaid on olemas nii (vesi-) kui ka (õhk) jahutusega. Koolile telliti (aeg) kirju ja (õpe) raamatud (aeg) loo alalt. Lähme (pagar) ärisse ja ostame (pipar) kooke. Astusime suurde ruumi, kus hulk (masin) preilisid klõbistas (kirjutus) masinail.

Keegi prantsuse (õigus) teadlane kavatseb kirjutada raamatu Eesti (seadus) andlusest. Peab laskma (plekk) sepal teha majale uue (plekk) katuse. Perenaine tõi turult (juur) vilja ja (aed) maasikaid. Unustasin (korter) võtme koju (kuub) taskusse. (Meel) avaldajad liikusid suures (rong) käigus (kirik) platsile. (Leht) kuld ei ole sama mis (kass) kuld. (Klaas) vabrik valmistab (aken-) ja (peegel) klaasi ja kõiksuguseid (klaas) asju. (Sool) hape on ka (arst) rohi. Kas teate, kus asuvad kala (hingamine) organid? (Mets) tuvi nimetatakse ka meikaks. (Sõrg) tõbi on (sõrg) loomade haigus. (Ehitus) meister Parasoo oli surnud (morfium) mürgistusse. (Raamat) pidaja sai ühe kuu (amet) puhkust. (Soomus) laeva (kahur) torud sülgasid tuld vastase (miin) ristlejaile. Kas harrastate (ratas) sõitu? Esimene (ratas) aurik ehitati möödunud sajandil. Daam moodsas (sügis) mantlis peatus uhke (vaade) akna ees. (Nahk) mütsides (jaht) mehed sõidavad saaniga mööda sooveerset (talv) teed. (Laul) õpetaja Hubaste valiti (karskus) seltsi (mees) koori juhatajaks. (Hobune) vargusi pole viimaseil aastail peaaegu üldse esinenud. Hoiduge (tõmme) tuule eest! Võtame (loodus) teaduse (käsi) raamatu ja otsime üles peatüki, milles käsitletakse (pael) ussi.

Näidis: Teraskiivritega sõdurid valvasid moonaladu. Kaebealust kaitses naisadvokaat.

§§ 53—54.

18. Jäta järgnevas harjutuses sulud ära ning liida sulgudes olev sõna järgneva sõnaga kas nimetavaliselt või omastavaliselt, nagu on nõutav:

Õhtune meri oli (peegel) sile. Tuleb teha (pikk) ajaline laen. Noormehe vaguniseltsiliseks oli (kurb) meelse näoga neiu. Seltsi liikmed nõuavad (üks) meelselt senise esimehe lahkumist. On (päev) selge, et see (suur) arvuline rahvahulk ei mahu sellesse väikesse laeva. Igal kohtul

tuleb silmas pidada, et tema otsused oleksid (seadus) pärased. Keskajal olid kirikuvande alla pandud isikud (lind) priid. Alles hilja õhtul jõudsid jahimehed tagasi (saak) rikkalt teekonnalt. Tuba oli (kott) pime ja (haud) vaikne: ei kuulnud kella tiksumistki. (Meri) äärsest majast nägime, kuidas taevaservale kerkis (tuli) punane kuma. Ärge uskuge meelitatjate (mesi) magusaid sõnu! Olles kogu päeva kandnud (raud) ränka koormat tulid õhtul koju (surm) väsinult.

Näidis: Õhtune meri oli peegelsile. Tuleb teha pikaajaline laen.

§§ 56—57.

19. Jäta järgnevas harjutuses sulud ära ning kirjuta sulgudes olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu on nõutav:

Ta oli Palupera küla (vana karjane), aga hoidis (hea sõna) ja (saia pätsi) eest ka sigu ja kitsi, ehk neist küll sõnagi tema kaubas ei seisnud. (Juh. Liiv.) Ta saatis pilgu üle põldude, see libises neist üle alla (jõe äärsesse heina maasse) ja lõppes (mühav rohelisse kuuse metsa), sealt tihnikust edasi pääsmata. (A. Kivikas.) Ja (männi oksad) [= ühe männi oksad] kõlisesid tuule käes nagu (suka vardad), ja lumel kõlisesid tuhanded (nööp nõelad). (E. Wilde.) (Kirja töö) antakse (ülem kooli õpetaja) Tannile ära. (A. Haava.) (Kaste piisad) kõdistasid tema jalgu (hõbe pärlitena). (O. Luts.) Ehitasin endale maja, ehitasin koduks omale hoone (nelja nurgalise), (ühe kambri), aken vastu (lõuna päikest). (J. Jaik.) Poiss nokitses oma (kaela koti) juures ja katsus (siku sarve), et puhuma hakata. (Juh. Liiv.) Ja (söögi lauas) istub ta minu kõrval ja loeb minu (suu täisi). (E. Wilde.) (Karja maa) serval kasvab (viieteistkümne süllane) kuusk. (J. Mändmets.) Koju tulnud, läksime (kõige pealt) kohe (raamatu kogu ruumi). Pargis oli (kümne meetri kõrgune kivi torn). (Supel rannas) jalutas (era isikuid) ja (sõja väelasi). (Puude lehed) hakkavad juba kolletuma. (Männi okkaist) valmistatakse ekstrakti. Peale ema ja isa surma oli Henno jäänud (vaeseks

lapseks). (Suur linna) (korra valvurid) peavad oskama juhtida (tänav liiklemist). Oma viimases (uudis teoses) puudutab Längvere ka mõningaid (puht ilu kirjanduslikke) küsimusi. (Koera nina) oli verine: ta oli hambad lõonud (siili okkaisse). Kodasoo (jõu jaam) vajab (eri teadlasi) elektrotehnika alal. (Seitsme kordse) maja ülemiselt rõdult avanes (suure pärane) (välja vaade) (kogu linnale). See mees on ju (püsti hull)! (Metsa vahi maja akna) taga kasvas (hiigla kuusk). (Vanema aegset) kahurit nimetatakse (suur tükiks). Mõned (Tartu linna tänavad) on sääraised, et neid võib pigemini lugeda (küla kui linna tänavaiks). Sellest varem korralikust (kauba poest) on nüüd saanud päris (kõlbmatu kauba pood).

Näidis: Ta oli Palupera küla vanakarjane, aga hoidis hea sõna ja saiapätsi eest ka sigu ja kitsi...

§ 58.

20. Jäta järgnevas harjutuses sulud ära ning kirjuta sulgudes olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu on nõutav:

(Püha järvele) saab sõita (Palupera jaama) kaudu. (Briti riigi) võim ulatub kõigisse maailmajagudesse. Hr. Varangu elab Tartus, (Soo tänav) 175. (Turbasoo Põllumeeste Selts) pidas oma kümneaastast juubelit. (Ema jõgi) voolab (Võrts järve) kaudu (Peipsi järve). (Pürenei mäed) on heaks looduslikuks piiriks (Prantsus maa) ja Hispaania vahel. (Piusa jõel) on suur raudteesild. (La Manche'i väin) ühendab (Põhja mere) (Atlandi ookeaniga). (Piiri saarel) oli mõne aasta eest hävitav tulikahju. (Kadri oru) rannast on näha (Paljas saar, Nais saar, Äigna saar ja Viimsi poolsaar). Sõitsime laevaga (Vahe merest) (Suessi kanali) ja (Punase mere) kaudu (India ookeani).

Näidis: Pühajärvele saab sõita Palupera jaama kaudu.

§ 59.

21. Jäta järgnevas harjutuses sulud ära ning kirjuta sulgudes olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu on nõutav:

(Välja rännanud) eestlasi leidub igas maailmajaos. Hakkas nii kangesti tuiskama, et hinge tahtis (kinni matta). (E. Wilde.) Iga uut (juurde tulijat) võtsid vastu kohklased pilgud (sees olijate) poolt. (A. Kivikas.) Üsna eemal loitis haokontsude kuhi, mis vana Madis kütiste asemeilt oli (kokku korjanud). (E. Peterson.) Varsti on lipukangas täitsa lahti, varras paeltega puu külge kõvasti (kinni seotud), ja Rein hakkab (alla tulema). (J. Mändmets.) Ta kõndis kui peremees kunagi ja arutas, nagu oleks maatükk juba tõesti (kätte antud). (A. Kivikas.) Ühe külje sisse oli tehtud kõrge, lai värav, kust heinakoormad võisid (sisse minna), sest heinad arvati kogukonna varanduseks, mis üheskoos tehti, hoiti, hiljem (ära müüdi), ja saadud raha üheskoos kõrist (alla loputati). (F. R. Kreutzwald.) Kui ta sealt (välja aidati), oli ta terve, aga pisut uimane ning suure (sisse tehtud) pirni nägu. (E. Bornhöhe.) Seal sepa kohal, seal peab juba rohkem (ette vaatama). (J. Lattik.) Viimaks selle siiski sõlme saanud, unustas ta märsi hobusele (ette andmata) ja pidi ühe või teise asja pärast veel ree juurde mitu korda (tagasi tulema). (A. Kivikas.) Metsas (ümber hulkudes) leidsid poisid (maha murdunud) puu alt linnupesa. Kas tunnete lugu (kinni needitud) Prometheusest? Mehed olid parajasti kalapüügilt (tagasi pöördumas), kui ühel paadil hakkas vesi (sisse tungima). (Mööda sõitvalt) laevalt lehvitati rätikuid. (Ette tulnud) takistuste tõttu ei suutnud mees tööga õigeaks ajaks (valmis saada). Ehitatava hoone (kokku varisemisel) sai surma kolm töolist. Kõik ei lähe nii, nagu on (ette kavatsetud). Kui (pärale jõudsimel), selgus, et olime (hiljaks jäänud). (Maas lamajat) ei lööda.

Näidis: Väljarännanud eestlasi leidub igas maailmajaos.

§§ 60—61.

22. Ühenda järgnevais lauseis sõnad sidekriipsuga, kus vaja:

Nagu suur tulikahju-ase suitses ta. (E. Peterson.) „Mu härra, kas teil tule- ja veekindlat kappi on?“ küsisin kaupmehelt. (Juh. Liiv.) 14-aastasena pidi Ado jätma kõik unistused suuremast haridusest. (M. Nurmik.) Ta õppis lastelt laulma, ja ööd-päevad kuuldus Tabi aidast imelikku joru. (J. Jaik.) Teised lapsed oma tahvlitega, mõni kaheksa-üheksa neid, seisavad juba nagu sein sealsamas. (A. Haava.) Kõik pealinna tänavad olid ehitud sini-must valgevärviliste lip-pudega. Ajad muutusid aasta-aastalt üha raskemaks. Kevade poole, kui juba paastupäike soojendama hakkas, viidi vahel kasukad-kaltsud õue päikese kätte. (R. Soar.) Karjakasvatus-töö nõuab hoolt ning oskust. Kas olete näinud mõnd maa-alust käiku? Ühest raamatukogust leiti Kreutzwaldi-aegne käsikiri. Tahetakse sõlmida uus Eesti-Soome kaubaleping. Lõuna-Aafrikas asuvad suured teemandikaevandused.

Näidis: Nagu suur tulikahju-ase suitses ta.

§§ 66—67.

23. Tõmba järgnevais lauseis põhisõnadele (nende hulgas ka alusele ja öeldisele) alla sirge kriips [—] ja laiendeile laineline kriips [~~~~] (kuna üks ning sama sõna võib olla ühelhoobil niihästi põhisõna kui ka laiend, tuleb mõnele sõnale alla tõmmata kaks kriipsu, näit.: suure talu peremees; sidesõnadele pole vaja kriipsu alla tõmmata):

Karjakellad kõlavad mulle kõrvu. Ilma märkamata olen jõudnud karja ligidale. Seal harvade puude all sööv ta. Tasane nagin tunnistab, kuidas loomad lühikest rohtu hammustavad. Mõned loomad on juba täis ja mäletsevad

varjul puude all pikali; üks noor kirju talleke lööb murul kepsu ja tõttab ema alla imema; kaks valget sikutalle löövad eemal lusti pärast poksu, ja koer kase all ajab oma valget sabaotsa taga, mida ta aga kunagi kätte ei saa.

(Juh. Liiv.)

... Vihmast hoolimata põles Torgla kuivanud külg edasi. Siin ja seal tõusid samblast paksud suitsusambad ja heljusid pahakuulutavalt üle soo. Siin ja seal jooksid tulejooned üle laugaste, ilvesheina valged nupud põlesid puuvilla kombel ning kadakaoksad ragisesid käredalt. Miski ei takistanud tuld. Sügavas pinna sügavuses hävines saladuslikult see, mis aastasadade jooksul niisama saladuslikult oli sündinud.

Kured keerlesid kisaga õhus. Hundid seisid salkadena hõõguva soo kaldal ja vaatasid saare poole, hambad irvi ning silmad leekides. Ja ülal suitsu ning sädemete meres keerlesid kisavad linnud, tiivad tulikahju kumast punased.

Päikese tõusul leegitses kogu mets Torgla soo ümber. Kümned verstad olid lainetava tule all. Üks hoog tuli teise järele. Suured suitsupilved kohisesid tormava tuule ees.

Hundid rändasid põhja poole. Aga mõne päeva pärast venisid suured kurgede, neppide ja pistrikkude parved lõuna-kaarele ...

(F. Tuglas.)

Näidis: Karjakellad kõlavad mulle kõrvu.

§§ 68—70.

24. Tõmba alusele kriips alla (neis lauseis, kus alus olemas):

Naine vajas põlvili vaagna kõrvale. (F. Tuglas.) Õhtuti istusid mehed kaua väravate ees. Teener avas ja küsis kaunis kõrgilt sissepüüdja soovi järele. (E. Wilde.) Käed sirevil tahtis ta isa juurde joosta. (E. Wilde.) Istusime laua ääres seitsmekesi. (A. Kallas.) Meie esimene kokkusaamine

oli täiesti juhuslik. (F. Tuglas.) Laevatäis pidulisi pani pahinal naerma. (E. Wilde.) Ainult üksikud rääkisid valjude, kaugele-
kostvate häältega. (A. Jakobson.) Koolivenna sõbralikud kõne-
lused kipuvad mind marru ajama. (M. Metsanurk.) Teid on
seal vaja, hädasti vaja. (M. Metsanurk.) Tõelikult on aga
nendegi hulgas suur protsent päevavargaid ja veiderda-
jaid. (O. Luts.) Kas lastakse teda seni oodata? (O. Luts.)
Harilikult kella üheksa ümber haigutab härrastemaja unine
esiüks ja laseb saksa välja. (E. Wilde.) Neid peab õpe-
tama. (E. Wilde.) Mul oli küllalt kahtlust Valdese teoreetilisi
seletusi kuulates. (F. Tuglas.) Loeti sosistades kui ka kuulda-
valt. (A. Jakobson.) Tänavail liikudes tuleb käia paremat
kätt. Linnast saabus rohkesti uudiseid. Kolm nädalat
möödus su viimasest külastusest. Aga mälestus teie võit-
matusest jääb teie hävitajategi südamesse. (M. Metsanurk.)
Ükskord ehitame laiale liivalagendikule tundmatule võitlejale
kõrge hauakünka. (M. Metsanurk.) Viletsasti riides käia olevat
talle vastumeelne. (M. Metsanurk.) Ühel isal oli neli poega.
„Uih!“ kuuldus äkki meie selja tagant. Kas maksab meil
sõita enne ülehomet?

Näidis: Naine vajus põlvili vaagna kõrvale.

§§ 71—72.

25. Tõmba öeldisele kriips alla (neis lauseis, kus
öeldist ei ole välja jäetud):

Miks küll nii kohisevad kevadised veed? (G. Suits.)
Õuest kuuldus laste kilkamist. (A. Jakobson.) Ma annaksin
oma elu sulle, oma südame annaksin ma sulle! (F. Tuglas.)
Olen lugenud uuesti suurte revolutsionäärade elulugusid.
(M. Metsanurk.) Aga teised ei oleks seda argumenti küllalt
hinnata mõistnud. (M. Metsanurk.) Mis mulle jutustad, koi-
diku tuul? (L. Koidula.) Ära lahku, ära lange, Eesti ühen-
datud hulk! (L. Koidula.) Saare sünk ketas viirastus vaevalt
öös. (F. Tuglas.) Torupilli kisa tõusis ja laskus kui lõõts

pillimehe kaenla all. (F. Tuglas.) Nüüd võis põgenemist natuke viisakamal kombel edasi katsetada. (E. Wilde.) Ta olevat isegi vene kuulsat kirjanikku Leo Tolstoid tundma õppinud. (M. Nurmik.) Siga muutus äkki õige rahutuks. (A. Jakobson.) Elagu ta hästi ja olgu tal palju õnne. (F. Tuglas.) Väljaotsa ema oli suure agarusega peidetavat kraami sauna kandnud. (E. Wilde.) Nad oleksid mulle naha peale andnud. (E. Wilde.) Tuleme ainult sinu elumaja läbi vaatama. (E. Wilde.) Nähes ta õnnelikku tagasitulekut oleks ta võinud surra. (F. Tuglas.) Ta rinnust kostis üksainus oie, üksainus hädaldus. (F. Tuglas.) Toapoiss läks vähemalt küsima, kas ehk pangahärra võõrast erakorraliselt vastu ei sooviks võtta. (E. Wilde.) Teie ei ole ju meid üldse vaatamas käinudki! Vaevalt oli poiss paar sammu astunud, kui üks tasakesi lahti läks. (F. Tuglas.) Emajõgi on tasan-diku tasane vool, legendiku lauge jõgi, ei koha ta loomus joana, ei karga kärestikuna. (Aino Kallas.) Päev enne seda surnud ta naabril suur nuumsiga ja veel veidi varem põlenud maha Ojamõisa põhuküün. (A. Jakobson.) Mitmedki olla oma patu üles tunnistanud, varastatud asja omanikule tagasi viinud või rahaga tasunud. Oh seda pidu ja põlve, oh seda ilu ja õnne!

Näidis: Miks küll nii kohisevad kevadised veed?

§§ 74—80.

26. Jäta järgnevas harjutuses sulud ära ning ühilda sulgudes olev öeldis alusega, nagu on nõutav:

Lapsed (lähenesin) kartlikult. (A. Jakobson.) Ta (kuulsin) kaugenevat võitluse kisa. (F. Tuglas.) Äkki (vilksahtasin) kass tast mööda. (A. Jakobson.) Mis sa (kõnelen)? (F. Tuglas.) Kas mäletad, kui läinud suvel mina, sina ja su õde Pärnu (sõitsin)? Salk uulitsapoisse (lidusin) kõigest jõust uhkel hobusel sõitva ohvitseri ees. (A. Jakobson.) Nõnda (olin) õdet-venda kahekesi arutanud. (A. H. Tammsaare.) Vanade

lüpsjate hulgas (näen) ta ka seda ajutist uut. (E. Wilde.) Ratsanikuta hobuseid (jooksin) üle silla, hobuseta ratsanikke (langesin) üle käsipuude kui musti tompe. (F. Tuglas.) Aga (läksin) veel aega, enne kui Elts (hakkasin) tegelikke järeldusi tõmbama. (E. Wilde.) Videvik tihenes juba, kui Kõrboja perenaine ja Katku Villu uuesti (jõudsin) järve äärde. (A. H. Tammsaare.) Ma ütlesin juba, et sina mitte ainus vaene ei ole, kellel me külas (käisin) ja veel (lähen). (E. Wilde.) Näljaseid koeri ja kasse (hulkusin) mööda tänavaid. Esimesed kaks tulijat (olin) mulle mõlemad tundmatud. Kas sina ja advokaat Laupre (käisin) möödunud nädalal Viljandis? Kümme tuhat talumeest (kogunesin) pealinna. Osa huvireisijaid (sõitsin) lennukiga Helsingi. Need kaks üliõpilast, kes Soome sõita (kavatsesin), (asusin) juba eile laevaga teele.

Näidis: Lapsed lähenesid kartlikult.

§§ 81—83.

27. Tõmba öeldistäitele kriips alla:

Mina aga olin mõisa maamõõtja. (Juh. Liiv.) Kremerid ei ole ehk sündideski enam päris noored. (E. Wilde.) See oli siis nüüd Luhasaare Andrese „ainuke“! (L. Koidula.) Ja need, kes seal õpivad, on tegelikult ikka samad üliõpilased. (O. Luts.) See Kõrboja oli suur sundija, suur kubjas. (A. H. Tammsaare.) Teie tegude tagajärjed on kustumatud, on kadumatud. (M. Metsanurk.) Kui armas on vaadelda tema jumestunud nägu. (M. Metsanurk.) Olete teie nii rumal või häbematu? (A. H. Tammsaare.) Nemad ei salli võõrast raha, peab oma olema, siin teenitud. (A. H. Tammsaare.) Mineval aastal oli kuiv suvi ja seetõttu sai saak kuiv ja täie teraga. (E. Saks.) Julge pealehakkamine on pool võitu. Mehe kohta räägiti, et ta olla veidi „põrunud“. Oli võimatu kindlaks teha, mäherdune neist vägedest oli olnud

mõjustaja. Kaup on müüja, raha ostja oma. Mari oli paremas riides ja puhta, imepuhta näoga. (E. Wilde.) Lõppklassis oli õpilasi üksteist. Linnudki näisid kuulatavat. Kõik see on tühi töö ja vaimunärimine. „No ega sinagi rauast ole!“ ütles Kaljo. Ons sul Pikast Hermannist avanev vaade veel nägemata? Vaatlejal on raske elada. (A. Gailit.) Õuekoer Vahti oli poisi armsaim mänguseltsiline. Tänahest päevast peale pole mina enam Kõrboja preili, vaid Kõrboja perenaine. (A. H. Tammsaare.) Praeguse konjunktuuri juures on kaks nädalat igavik. (H. Raudsepp.) Talupoegadele oli see suureks troostiks, et nendest veel üks selts inimesi alamad olid. (Juh. Liiv.) See neiu näib olevat alles üsna noor. Töö ei ole vaadata, vaid teha. Kas su ülesanne on ikka veel lahendamata? Isa oli kogu talve töötä.

Näidis: Mina aga olin mõisa maamõõtja.

§§ 84—88.

28. Jäta sulud ära ning ühilda sulgudes olev öeldistäide alusega, nagu on nõutav:

Tema ülesanded on (suurem). (M. Metsanurk.) Välismaal oldi meie vastu väga (lahke). Inimesed olid (hall ning kahvatu) oma rebenenud märgades kostüümes. (A. Gailit.) Mune oli korvis (tosin). Piimasaadused on meie tähtsaim (eksportkaup). Lilled on looduse (ilusaim ehe). Edison on praegusaja (kuulsam leiutaja) [öeldistäide tuleb panna mitmusse]. Kõik selle saare elanikud on rootsi (päritolu). Ta hirmunud silmad olid (valge). (A. Gailit.) Polegi ta öde (säärane kodukana). (E. Saks.) Ei, tõesti, Anna, olge talle hästi (vali). (O. Luts.) Autobiograafilised teosed on väga tänuväärt (materjal) autori ja tema loomingu tundmaõppimisel. (M. Nurmik.) Osa sõitjaid olid päris (märjad). Kogu rühm sõdureid on äärmiselt (näljane).

Näidis: Tema ülesanded on suuremad.

§§ 89—90.

29. Tõmba sihitisele kriips alla:

Töö sööb keha ja üleaedne põletab hinge. (A. H. Tammsaare.) Kas te mind ära ei tunne! (H. Raudsepp.) Meie sood ja rabad nõuavad miljoneid, enne kui neist viljakandvaid maid saab. Aga ma ei taha tunnustada nende kalameeste ja käsitöölise lihtsameelset tarkust. (M. Metsanurk.) Ma tean mõned peidetud paadid. (A. Gailit.) Kaua ei tahtnud ta koduste ja väliste kõrvapuhujate märguandeid uskuda. (E. Wilde.) Vahetati veel mõni sõna, taheti öelda veel midagi väga tähtsat. (A. Jakobson.) Vestlemiseks valib ta ikka vanematest naistest ja meestest koosneva seltskonna. (E. Saks.) Võtab diivanil mõnusa asendi, sirutab jalad välja, vestleb soravalt, otseku oleks Pruuliga ammuaegne tuttav. (O. Luts.) Nüüd ei jää temalgi muud üle kui teha sedasama. (O. Luts.) Sa teotad ju kogu perekonna ... ja Tammiste firma. (H. Raudsepp.) Juba kuulis ta oma taga vaenlase hingeldavat ähkimist. (A. Kivikas.) „Issand õnnistagu teid ja olgu teie kaitsja!“ ütles ta liigutatud häälel laste käsi kokku pannes. (L. Koidula.) Ootan õhtut ja lähen öömaja otsima. (M. Metsanurk.) Vaevalt oli ta suutnud oma kodu korda seada, kui meie kõik, ta sõbrad, ehmatusega lugesime lehtedest teate, et ta vanem jumaldatud ja ainuke järelejäänud poeg oli omakorda saanud surma lennuõnnetuses Palestiinas. (Aino Kallas.) Üldse tarvitab minu repetiitor oma tüseda keha ja kindla vaimu väärilisi võrdlusi. (O. Luts.) Ma palun teid, härra Baumann, pange tagasi see purk! (O. Luts.) Laseb mind tüki aega nii öelda küpseda oma enese rasvas. (O. Luts.) Ta vaatab minu silmalauge, katsub tuiksoont, mõõdab temperatuuri, tõmbab minu paljastatud rinnale ja seljale mõne risti, kuulab südant, käsib sügavalt hingata, kopib, küsib veel üht-teist, teeb mõne korra „hm, hm“, vaatab siis isand Kingule paljutähendavalt otsa ja lausub peaga noogutades... (O. Luts.)

Tema poolavatud, siniste viirudega ümbritsetud silmad heidavad minu poole valulikke, otsekui etteheitvaid pilke. (O. Luts.)

Näidis: Töö sööb keha ja üleaedne põletab hinge.

§§ 91—94.

30. Jäta sulud ära ning pane sulgudes olevad alused kas nimetavasse või osastavasse käändesse, nagu on nõutav:

Kuid paari-kolme kuu pärast hakkas Eltsule (kosilased) tulema. (A. Kivikas.) Läks (aeg), enne kui toibusin sest hoobist. Kolletunud (lehed) oli nii puisteil kui ka metsis õige palju. Kui pärastiste sündmuste käiku arvesse võtta, siis pole (kahtlus), et koera (nina) oli juba aegsasti ette seisukorra õieti hinnanud. (A. H. Tammsaare.) Haigestusid meie maja (elanikud) kõik ilma erandita. (Põrsad) sügavad end karjaaia ääres ja tihuvad süüa. (O. Luts.) Ikka kõvemaks ja kõvemaks läks ümberkaudsetes metsades põleva turba (lõhn). (F. Tuglas.) Külaväljale tulid kokku (rist- ja põikteed) põllult, heinamaalt ja sillult, sulasid korraks ühte ja hargnesid siis ükshaaval jälle õuedesse. (R. Soar.) Katuseräästalt tilkus (vesi) tilk tilga järel. Kuid luugil lamas (mis) nii rasket, et võimatu oli seda üles tõsta. (F. Tuglas.) Kuuldus (hirmus plahvatus) ja leek tõusis kuni laeni. (F. Tuglas.) Ka siin oli (rohelised retordid, lähkrid, toobid, tinapudelid, kruusid), pika varrega (pisuke pann) ja (palju muud raudkraami). (F. Tuglas.) Selles toas olid hoopis (teissugused aknad) kui eelmises. (F. Tuglas.) (Poisid) lugesid põnevusega seiklusjutte. Igal inimesel on tarvis vahetevahel (puhkus). Kooli raamatukogus on (raamatud) viies keeles. Riidlevad kui (kass-koer). Jõuab ootamata ruttu (aeg), kus jälle sooritan ühe eksami. (O. Luts.) Kuid näe, ilmas on (inimesed), kellele valmistab suurimat rõõmu määrida kaasinimese ausat nime. (O. Luts.) (Reisijad) nautisid ilusat vaadet, mida pakub (Tallinna) mere poolt. Villu emal oli küllalt (aeg) mõelda tõmmikut, musta ja kirjut lüpstes. (A. H. Tammsaare.) Aga

tõepoolest polnud tal (miski) mõelda. (A. H. Tammsaare.) Miku käes pole riidel enam (vähemgi vastupanujõud). (A. H. Tammsaare.) (Jaak-Elts) jäid talle keset õue järele vahtima. (A. Kivikas.) Vanemaaegseil suitsutaredel polnudki (korsten). Majast ei kuuldunud (kipp ega kõpp). Ei pimedast saa teistele (teejuht).

Näidis: Kuid paari-kolme kuu pärast hakkas Eltsule kosilasi tulema.

§§ 95—98.

31. Jäta sulud ära ning pane sulgudes olevad öeldistäited kas nimetavasse või osastavasse käändesse, nagu on nõutav:

„Kas oled siit pere (inimesed)?“ küsis Kremer ligemale astudes. (E. Wilde.) Jaak ei olnud (paljunõudja) ega (nuriseja). (A. Kivikas.) Head tööd teha ei olegi nii (kerge). Need, kes sarnast juttu usuvad, on küll (rumal). Ta oli (sulane) ja (pillimängur) külapilgaritel. (A. Kivikas.) Kleit pidi muidugi olema (uusim mood). Leivaküsimus on (need küsimused), mis inimestel alati on esikohal seisnud. Koidula on meie lüürika (loojad). Meie oleme ju (vanad tuttavad) ja võime veel häiks sõbruks saada. (J. Mändmets.) Ta oli (väike kasv), nõrga keha ning sügavate, tumehallide silmadega. (J. Kärner.) Su küsimised on nii (tühi- sed). (M. Metsanurk.) Vares ja varblane on talvelgi siin (asuvad linnud) [s. o. kuuluvad nende hulka]. Narva kosk on (suuremad) Eestis. Kehad olid neil võmmi vajunud, abud ülemäära (laiad ja tugevad), kuna käed kehaga võrreldes olid liiga (pikad), jalad aga hoopis viletsalt välja arenenud. (J. Mändmets.) Teie olete ikka päris (kalamees)? (J. Mändmets.) Jaani ostetud hobune on üsna (hea tõug). Ants on (need inimesed), kes alati kõige üle armastavad nuriseda.

Näidis: „Kas oled siit pere inimesi?“ küsis Kremer ligemale astudes.

32. Jäta sulud ära ning pane sulgudes olevad sihitised kas nimetavasse, omastavasse või osastavasse käändesse, nagu on nõutav:

Vana halli habemega randlane tõstis (käsi) üles. (J. Mändmets.) Peremehed tõusevad aeg-ajalt üksi, kaksi tule äärest, et minna vaatama noorte (nali). (A. H. Tammsaare.) Tõusin üles ja läksin, ning mul oli tundmus, et olen lunastanud kõik oma (senised patud ja üleastumised). (A. H. Tammsaare.) (Jõud) [ainsus] need küll ei ärata, aga viivad (mõtted) endistesse aegadesse tagasi, kus ta nooruski kuldne alles oli. (J. Mändmets.) Päästa (meie) ära kurjast. Mõni ainuke helde peremees käsib (perenaine) ahju (uks) lahti võtta ja Madaverele kah (jõuluvorst) anda. (A. Kivikas.) Madavere lõhvis ja vitsutas, aga äkki märkas ta (rasvased tangud) närides leivamõhu kaanel (suur korpide hulk). (A. Kivikas.) Ja Madavere lõpetas sedamaid (vorstisöömine), tõusis vilkasti istmelt ja haaras leivamõhult (korp). (A. Kivikas.) Popi tõstis (koon) üles ja liigutas (märjad sõõrmed). (F. Tuglas.) Nad taganesid kõpsuvate jalaliigutustega, (uudishimulikud silmad) minust pöõrmata. (F. Tuglas.) Leidsin kesk saart (sügav org). (F. Tuglas.) Siis silmab proua Relling (mina), paneb (käsi) mu õlale, talutab (ma) akna juurde, ütleb... (O. Luts.) Aga nüüd, kevadel, tahetakse (värsked vihmahood) ja (soe päike) manada, et sügisel voos vilets ei oleks, et (suured rehepeksu-talgud) maksaks toime panna. (M. Metsanurk.) (Alevipoisid) valdas mingi segane soov minna ka korraks linna. (A. Jakobson.) Mingi mõttetu liikumistung paiskas (salk) juba varsti tagasi uulitsale. (A. Jakobson.) Kui sa (mina) kaasa ei võta, siis ma sulle (raha) ei laena. (E. Wilde.) Ta sai nüüd alles mahti oma (saak) katsele ja vaatele võtta. (E. Wilde.) Kavatsesid töötada nii, et kaks riisuvad ja teised kaks veavad värskelt kokkupandud (hein) koju, sest väike küün ei võtnud kaugeltki vastu sealse heinamaa

(selleaastane rohke saak). (A. Mälk.) Ta ruttas koju, süütas (lamp), tegi kärmesti laual (ruum), otsis suure vaevaga (leht) puhast paberit ja algas (artikkel) oma kaasvõitlejate töö pealiskaudsusest. (M. Metsanurk.) (Jänes) püüdsin, (teder) tõin koju [s. o. jänest ei saanud kätte, tedre sain kätte]. (A. Kitzberg.) Sügavasti liigutatud pakkus ta Antsule oma (värisev käsi). (A. Kitzberg.) Ligemale laadale ilmus Ants kõigi tuttavate imestuseks (hobune) ostma. (A. Kitzberg.) Aga Ants ei teinud (nali), vaid ostis (kena väike ruun), ning jõi sõpradega liiku. (A. Kitzberg.) Ta leidis enda kõrvalt oma (ema) ja kõige (vanem õde). (E. Wilde.) Vana Jaak läks poodi, ostis (tubakas) ja (tikud) ja läks siis (piip) popsutades Laanemäe poole. Perenaine tõigi (sahvris olev või) lauale. „(Kes) sa siin ootad?“ küsis Peedu. Kõige rohkem kiitis õpetaja (Tammekänd). Kuule, poiss, sa oled jälle pildunud (paberitükid) põrandale. Henrik igatses (mingi tegevus), mis oleks olnud kohane tema võimetele. (Uus teos) arvustati põhjalikult maha. Viiu luges veel (paar) lehekülge ja lõpetas siis. Õe (ülesvõte) saadeti mulle kätte postiga. Augu kaevamine paepõhja-sesse maasse nõudis meilt (hulk) pingutust ja vaeva. „Lase (pill) käia!“ ütles Miku Lõugu Kustile. (A. H. Tammsaare.) (Hein) oli kõikjalt niidetud. (A. Mälk.) Tuli kiiresti päästa veel (laiali olev loog) vihma käest. (A. Mälk.) Anna mulle mu (raudriie), mu (mõök), mu (kannel). (Juh. Liiv.) Tädi tõi kapist (purgitais) mett. Niiviisi loodeti seks leida (parem võimalus). Aga jätke oma küla (hallid kuued) selga ja (viisud) jalga. (Juh. Liiv.) Noor inimene, muretse endale (kaal), ära küsi teiste (otsused). (Juh. Liiv.) Tagaajajad said (ma) kätte jõeäärse veski kohal. Palun (see raamat) kohe ära panna! Olime joosnud vaevalt (sada) meetrit, kui oma selja taga kuulsime (kärगतus) [kärगतus oli ootamatu]. Mehel õnnestus leida (tõlk), kes temaga oli nõus kaasa tulema. Kas tõid mulle poest (poogen) paberit? Karjapoisil kästi (müts) puu otsast alla tuua. Tal tekkis

mõte lõpetada täielikult (senine tegevus) ja katsuda (õnn) hoopis uuel alal. Tõrvassoo esitas palve lubada eraldada antud kohast kolme hektaari (suurune maatükk). Jäta (mina) rahule! Esimene kaart läks kaotsi, kuid (teine) sain kätte. Lasku sulasel panna rehale (uus pulk). Jüri teatas isale oma kavatsusest ehitada tulevaks kevadeks (uus laut). Meil oli kindel soov panna (poeg) linna tööd õppima. Mees lootis tabada (kaks) kärbest ühe hoobiga. Leenu tõi külakostiks (liiter) maasikaid. Jõin teeäärses talus (klaas) vett. Politsei oli tabanud (salk) taskuvargaid.

N ä i d i s: Vana halli habemega randlane tõstis käe üles.

33. Tõmba määrusele kriips alla:

Harilikult kella üheksa ümber haigutab härrastemaja unine esiuks ja laseb saksa välja (E. Wilde.) Mehed sammusid sõna lausumata edasi. (F. Tuglas.) Seeläbi sündis siis, et viimased tööleläänud kõrtsis igakord esimesed puhkajad olid ja üleval laua otsas istusid. (F. R. Kreutzwald.) Esimene hommikupool kulub Almal ruumide vaatlemiseks. (E. Saks.) Lapsed jälgisid ta toimingut äärmise uudishimuga. (A. Jakobson.) Hilja hommikul väsisid nemadki ja siis tukkusin viivukese kui kaevikus võitluste vaheajal. (M. Metsanurk.) Kaarli käsi hoidis Jaani ümbert sõbralikult kinni. (E. Wilde.) Üsna unustades enda joobnud oleku otsustas ta pikema arupidamiseta kah palvetundi minna. (E. Wilde.) Siis tõuseb Elmar istukile, vaatab võõrastades ringi, kohendab juukseid ja joob veel natuke kihisevat jooki, mis tõesti näib aitavat. (O. Luts.) Vihma korral võime õppida rõdul. (O. Luts.) Klirisedes langeb üks kild põrandale. (A. Haava.) Puretuna, murituna ja tapetuna pääses Mihkel koju. (A. Kivikas.) Ta oli naljahambaks sündinud, nagu mõni eluaegseks moonakaks ja saunameheks. (A. Kivikas.) Kui noaga lõikas see mälestus noormehe rinda. (F. Tuglas.) Nii ruttu ei olnud

ma iial alla astunud. (Juh. Liiv.) Meie peame ju terve aasta otsa ühes elama. (E. Peterson.) Enne mõtle, siis ütle. Juuli oli näost valge kui kasetoht. Kuid vaevalt kadus tüdruku õienupuna hõljuv pea valkjaskollase rukkivälja taha, kui ilmus Savi uulitsa nurgal nähtavale umbes 30-aastane meesterahvas. (A. Jakobson.) Aeg-ajalt võis kuulda katkelist laulusuminatki, mis tunnistas, et tulija polnud just kaines olekus. (A. Jakobson.) Mõlemad olid ühte viisi särgiväel ja korraldamatute juustega. (A. Jakobson.) Päeva tõusu ajal mindi juba heina niitma. Lohemadu oli tehtud paberist. Kümne kilomeetri pikkuse teekonna sõitsime maha veerandtunniga. Ametivõimude poolt ei tehtud rongkäigule mingisuguseid takistusi. 20-aastase noormehe kohta oli Madis haruldaselt väikese kasvuga.

Näidis: Harilikult kella üheksa ümber haigutab härrastemaja unine esiuks ja laseb saksa välja.

§ 111.

34. Jäta sulud ära ning pane sulgudes olev ajamäärus kas nimetavasse, omastavasse või osastavasse käändesse, nagu on nõutav:

Vanaema oli (üks nädal) maal sugulaste juures. Arvasime, et operatsioon kestab vähemalt (kaks) tundi, kuid see ei kestnud (kakskümmend) minutitki. Luba mulle veel (viimne kord) heita pilk minu lapsepõlvkodule, enne kui lahkun jäädavalt. „(Kord) olime Sepa Juhaniga öösi kalal,“ nii algas Laagna oma jutustust. (Üksainus kord) saimegi käia suplemas, kui juba ilmad jälle halvaks muutusid. Luba mul olla siin veel (üks minut)! Rummiste viibis (kogu talv) Narvas. Isa töötab juba (mitmes nädal) Virusoos ehitusmeistrina. Mehed olid olnud juba (hulk) aega töötä, seepärast kippus nälga vägisi kallale. Aga te

ei olnud (üks kuugi) ära, kuidas te siis nii kiiresti oma asjad joonde saite? Sind käidi (kogu päev) otsimas. Randmad elasid niiviisi (terve suvi) poolmetslastena kauges laanesopis. (Teinekord) katsuge tulla varem! Tukkusime veel (viivuke) ja siis algas kibe töö. Oota, hea inimene, mind veel (väheke) aega, ma saan kohe valmis! Seda mõtet oli Peeter hinges kandnud (kogu eluaeg).

Näidis: Vanaema oli ühe nädala maal sugulaste juures.

§ 112.

35. Jäta sulud ära ning pane nõutavasse käändesse sulgudes olev ajamäärus, mis vastab küsimusele: millal?

Koolid algavad (sügis ja kevad kell kaheksa, talv kell üheksa). Too kevad oli haruldaselt soe: lumi sulas juba (märts) ja (mai) olid ilmad nii kuumad, nagu oleks olnud kesksuvi. Kui (eelmised aastad) vili rahuliku südamega aitadesse pandi ja ainult eelmise aasta terad müügiks määrati, siis otsustas Saare Peet tänavu (talv) kogu kaheaastase saagi korruga ära müüa. (A. Kivikas.) (Iga õhtu) käis Remmelpuu meie pool juttu vestmas. Lydia Koidula suri (üheteistkümnnes august tuhat kaheksasada kaheksakümmend kuus). Veel (joulukuu) peeti ägedaid lahinguid, ent (nääriluu) oli sõjal lõpp. Esimene eesti laulupidu oli (aasta tuhat kaheksasada kuuskümmend üheksa). Rong läheb (hommik kell viis kümme minutit). Vene revolutsioon puhkes (tuhande üheksasaja seitsmeteistkümnnes aasta). Olen teie teenistuseks valmis (iga aeg). Lugu, mille teile jutustan, sündis möödunud aasta (lehekuu).

Näidis: Koolid algavad sügisel ja kevadel kell kaheksa, talvel kell üheksa.

§ 115.

36. Jäta sulud ära ning pane sulgudes olev määrus kas ainsusse või mitmusse, nagu on nõutav:

(Vaikiva pealtvaatajana) istusid nad pingil. Ta isiklikud väljaminekud kasvasid aga aasta-aastalt (suuremaks. (A. Kivikas.) Ta oli mu sõber, aga sinu pärast saime (vaenlaseks). (J. Mändmets.) Ta peab vist nii mõnestki armsaks saanud lõbustusest loobuma, eluviise (karmimaks ja vähenõudlikumaks) muutma ja võib olla oma väljaminekute katteks lõpuks kõrvalist teenistust otsima hakkama. (A. Kivikas.) Ta juuksed muutusid ühe ööga (halliks). Sellest silmapilgust said nad (lahutamatuks sõbraks). (Muretu hulkurina) rändasid noormehed mööda laia maailma. Raskused muutusid (ülepääsmatuks), olukord (väljakannatamatuks). Ülo näitas sõrmega pilvede poole: ülal lendasidki juba kured (kiilukujulise parvena) lõunasse. Inimesed, kes sääraselt toimivad, tuleb lugeda lausa (metlaseks). Kas Teie, mu härra, olete töötanud ka (keemikuna)? Vanahärra pidas meid (kangelaseks) ja seadis meid (eeskujuks) oma poegadele. Sõja ja revolutsiooni tagajärjel on paljud suurte varanduste omanikud jäänud (vaeseks). Härrad Pendre ja Muldsoo nimetati ministeeriumi (nõunikuks). Kass ja koer elasid koos (suure sõbrana). Igapäevase murede- ja töörohke elu tagajärjel on paljud inimesed muutunud (närviliseks ja tülpinuks).

Näidis: Vaikivate pealtvaatajatena istusid nad pingil.

§§ 117—118.

37. Tõmba täiendile kriips alla:

Aleks mõõdab sulast pika arvustava pilguga. (E. Saks.) Laisalt, vististi väsinultki liugles paat mööda sulametalli pinda. (J. Mändmets.) Ja nii peabki ta nimi olema. (J. Mändmets.) See kuuekümne-aastane eit teab vanu laule, jutte ja arstimiskombeid. Üle aia ronimisel rebis õunavaras enda

rõivad katki. Väljarännanud eestlaste elu ei ole nii hea, kui seda harilikult arvatakse. Tal oli hea omadus suuta alati enda üle valitseda. Sõdurite kogunemise kohaks oli määratud 3 kilomeetrit eemal olev küla. Toas, kus kõik juba magama mineku vastu valmis oli, võeti tuli üles. (A. Kitzberg.) Kahtlemata mõjus see vaenlase õhtueelne suurtükkide lahingusse toomine meie pataljonisse just seetõttu masendavalt ja julgustvõtvalt, et meil ühtegi patareid polnud neile vastamiseks. (A. Kivikas.) Neiu Varvaara suust kõlas sellevastu lühike lõbus naer. (E. Wilde.) Mul on nimelt inglise ja prantsuse korrespondent, kes pühitseb poolteise kuu pärast viiekümneaastast ametijuubelit ja läheb vanaduse pärast paiukile. (E. Wilde.) Kostis ainult lusikate ja hammaste klõbin. (F. Tuglas.) Masin lõi terasest lõuad pärani ja tööline viskas tema läikivate hammaste vahele suuri villapuntraid. (F. Tuglas.) Õpetaja sammub norgus peaga, vaatab korra tagasi hekipalistatud teelt, tunneb aiva suurenevat seda külma ükskõiksust enese ümber. (O. Luts.) Magaja kassi suhu hiir ei jookse. Ühte laulu tahaks laulda, ühteainukest, mis kui vägev merelaine kerkiks südamest. (G. Suits.) Kas olete lugenud A. Kitzbergi kirjutatud lugu rätsep Õhust? Hävitav maailmasõda kestis neli aastat. Punast värvi majakatused kerkisid esile rohelisest lehestikust. Luigeste tagasihoidliku inimesena ei tahtnud segada end teiste tülisse. Tiisikushaigeile tuleb soovitada elamist kuivas, puhtaõhuses maakohas. Või teie poisil juba sõduriks minek käes? Ootame soodsat võimalust edasi sõita. Ühiskonna kasuks töötamine on meie kõigi kohus. Oma töö hoole tusse jätmine on nii mõnegi mehe viinud põhja. Kas harastaste suvel ka kalal käimist? Liivlaste ja eestlaste allahitmine tule ja mõõgaga võimaldas Saksast tulnud rüütli-tele saada Läänemeremail valitsusohjad enda kätte mitmeks sajandiks.

Näidis: Aleks mõõdab sulast pika arvustava pilguga.

§ 120.

38. Jäta sulud ära ning pane sulgudes olev täiend nõutavasse käändesse :

Ta jooksis (lumine) nõmme mööda jänese jälil. (F. Tuglas.) Ja praegugi nagu kuuleks seda (masendav) raginat ümberringi ja seda (kole elajalik) kisa oma selja taga. (A. Kivikas.) (See) ajal lamas Polla ahju kumas, jalad sirgu ja nina välja venitatud. (F. Tuglas.) (Kõik) tunnused näitasid, et sammusime vastu (raske) aegadele. Paitas piiga punapõski mehe (kahvatanud) palet, suudles, suudles (uhke) huuli, särpilgul vaatas silma. (G. Suits.) Ta võttis raudahju servalt (ümmarik) tahiga lambi ja süütas põlema. (F. Tuglas.) Laest rippusid (tolmunud) ämblikuvõrgud (väljaimetud) kärbestega alla. (F. Tuglas.) Hoolimata (soe) aastaajast hakkavad Elmarit puudutama (külm) puhangud. (O. Luts.) (Oma) vitsad peksavad kõige kibedamini. Siis on (emb-kumb) lehe sees trükiviga. (A. Kitzberg.) Süda läheb härdaks kõike (see ülikõrge lendav) luulet lugedes. (A. Kitzberg.) Oleksin (tänapäev) ilmaga vaevalt sõندانud linnast välja sõita, kui mitte neiu Puura poleks (oma) sõnadega asja otsustanud. (A. H. Tammsaare.) Oleksin seda varemalt pidanud (suur) liialduseks, aga nüüd on mul asja kohta hoopis teine arvamine. (A. H. Tammsaare.) (Töökas) mehena leidis Ants igalt poolt (lahke) vastuvõttu. (Raskete) löökidena langesid lained vastu paekallast. (Lähem) taluni jõudnud, küsisin teed. Ilma sinu (hea) nõuandeta oleks kujunenud seisukord hoopis teiseks. Mehed ei soovinud jätta lahinguväljale oma (haavatud) kaaslast, seepärast valmistasid nad sinelist ja (jämedam) aiateibaist kandraami, millele panid (surnukahvatu) noormehe. (Eesti ja soome keel) kuuluvad soome-ugri keelkonda. Ega meiegi ole iseseisvust saavutanud ilma (raske) võitlusteta.

Näidis: Ta jooksis lumist nõmme mööda jänese jälil.

§ 124.

39. Jäta sulud ära ja pane sulgudes olev täiend (või selle põhisõna ¹) nõutavasse käändesse:

Salgal (mehed) oli tõusnud omavaheline riid. Väike Juku läks (kümme senti [kaasaütlev k.]) poodi kompvekke ostma. Triumviraati võiks nimetada ka kolme (mees) valitsuseks. Otsin alles hiljuti paari (kindad), ja juba need on läbi. Kui palju maksite viie (liiter marjad) eest? Nii väikese (hulk inimesi [kaasaütl.]) ei maksa üldse ekskursiooni ette võtta. Meister Rangla ei oleks kuidagi hakkama saanud ilma oma (kolm abilist). Kas sinu kirjutus mahub ära poognale (paber)? Päevapildistasime mere-rannal grupi (neiud). Maamees sõitis linna turule (kümme kotti kartuleid [kaasaütl.]). Peotäiest (terad) peaks kanadele tänaseks jätkuma. Kogu saalitäiel (inimesed) katkes kannatus ja hakkas proteste sadama kõneleja aadressil. Tosina (suled) eest maksti kakskümmend (sent). Koormal (puud) pole siin kuuris enam kuidagi ruumi. Ilma (rügement sõdureid) pole võimalik oodatavat vaenlase pealetungi tagasi tõrjuda. Ühelgi viiest (mees) polnud julgust vastu hakata Teraste kindlatoonilisele käsule.

Näidis: Salgal meestel oli tõusnud omavaheline riid. Väike Juku läks kümne sendiga poodi...

§ 126—127.

40. Jäta sulud ära ning pane sulgudes olev lisand (või selle põhisõna) nõutavasse käändesse:

(Ülikoolilinn) Tartus on suurim raamatukogu Eestis. Venemaalt opteerunud (onu) Juhanilt sain eile kirja. Seltskond nõudis seda meilt kui viimset kohust, viimset auavaldust tuntud (kirjanik) Vanakamara põrmu vastu. (A. H. Tammsaare.)

¹ Tuleb nimelt pidada meeles, et täiendi olles olevas, kaasa- ning ilmaütlevas ja rajavas käändes põhisõna on omastavas käändes.

(Proviisor) Sockal mitte ainult pole lootust saada meie uueks peremeheks, vaid ta ongi juba peremees. (O. Luts.) Magada sain kuni (sõlmjaam) Tapani. (Neiu) Mardusel oli õigus, kui ta toonitas, et (härra) Ravatänav mitte midagi ei tea. (A. H. Tammsaare.) (Vennad) Tulkide moeäri on suuri- maid Eestis. Palun andke see kiri (härra minister) Kure- maale. (Sulane) Jaagul murdus vikat kivvi. (Kirjanik Mait) Metsanurga juubelit pühitsesime alles hiljuti. Makedoonia (kuningas Aleksander) Suure võitudest kõneles terve maa- ilm. (Ajakiri „Eesti Kirjandus“ [seesütlev k.]) leidub palju väärtuslikku materjali meie kultuuriloo uurimiseks. (Torn „Pikk Hermann“ [seestütl.]) võida selgeil päevil näha Soome randa. Noorpaar sõitis uues („Graham“)-autos. Seltsi põhi- kirja (paragrahv kolmteist [seesütl.]) on selgesti öeldud, et seltsi tegevust võidakse lõpetada ainult kahe kolmandiku seltsi liikmete häälteenamusega. (Härra magister) Kün- gastel olevat valmimas uus teos keeleajaloo alalt. (Tuntud doktor) Kalmastel olevat käidud vargil möödunud ööl. Suusatajate teekond ulatub ka (piirilinn) Narvani. Helga- riga, (minu õepoeg), me käisime sagedasti koos järvel uisutamas. (Rikas kullasepp) Ternapil kuulukse olevat kavatsus ehitada pealinna pilvelõhkuja. (Vennas [-kse]) Hunteritel õnnestus lüüa lennukestusrekord. (Ookeaniaurik „Mauretania“ [kaasaütl.]) saabus Tallinna hulk turiste. Teie kirja andsime edasi (üliõpilane) Kingusoole. Virblal, (tädi Miili hea tuttav), on Rütli tänaval maja. (Rätsep Kaarel) Konnasool oli ju eile kahekümneviie-aastane ametijuubel.

Näidis: Ülikoolilinnas Tartus on suurim raamatu- kogu Eestis.

§ 129.

41. Pane järgnevais lauseis koma, kuhu vaja:

Mina Andres Jakobi poeg Süvalepp olen sündinud kodumaa suuremas linnas 15. aprillil aastal 1885. (O. Luts.)

Nüüd Andres on sul oma tuba, kus võid rahulikult õpida. (O. Luts.) Roni, roni üles poiss! (A. Jakobson.) „Ema seda ma ei tahtnud ju!“ hüüdis Kõrboja perenaine vastu. (A. H. Tammsaare.) Edison meie aja kuulsamaid leiutajaid on töövõimeline veel kõrge vanaduseni. Ei mu poiss sina täna kaasa ei tule. Sind vennas pole enam ammu näha olnud. Kas tohiksin Teid härra direktor vähe segada. Mees vähe haiglasena kavatses paar päeva töölt puududa. Mis ta vaeseke võiski sinna parata. Mihkel ja Madis kui vaesuses vanaks saanud mehed enam ei mäletanud, kas on häbi kuiv või märg, külm või kuum. (E. Wilde.) Kuidas sa hing ometi ilma maata saad? (F. Tuglas.) Ja kui ta lõpuks papa Perkmanni poeuksest sisse komberdas, oli tas juba täiesti ärganud too kiitlik, pisut keksivõitu frondisõdur. (A. Jakobson.) Vana-mees, kas said lambakintsu kätte? (F. Tuglas.) Meie truu varblane mademoiselle¹ Veera hüppas täna hommikul hingeldades mu kongi. (M. Metsanurk.) Poiss hull mõtles vist hakata katusele ronima.

Näidis: Mina, Andres Jakobi poeg Süvalepp, olen sündinud...

§§ 131—132.

42. Tõmba lauselaiendile kriips alla:

Võib olla imestate, et ma esimese lahingu ja Muguri surma kohta nii palju sõnu leian. (A. Kivikas.) Aga senikaua pead paraku veel mõndagi maitsta saama — minu ja isa ja muude käest. (E. Wilde.) Õnneks oli tal nüüd masinaga õmmelda, mille mürin temale õe sõnade eest üürikeseks rahu muretses. (E. Wilde.) Iseenesestki mõista ei ole autor, oma noorpõlve tööde vastu ka kõige vähenõudlikum ja heatahtlikum olles, kaugeltki kõiki kord ilmunud töid avaldada võinud. (F. Tuglas.) Nähtavasti piinasid

¹ Loe: madmuaséll.

teda viirastused, sest ta hullumeelsed silmad venisid suureks. (A. Gailit.) Igatahes ei mõjunud see pränikute saamine pataljoni meeskonna meeleolusse hästi. (A. Kivikas.) Muidugi ei võitnud ta lahingus kunagi seetõttu suurtükke, kuulipritse ja vangide karju. (A. Kivikas.) Tõesti minu lapsikul usaldusel pole piiri. (M. Metsanurk.) Siis tõmmati aga niisugused maksud, et Jumal halasta! (M. Metsanurk.) Mul ei tarvitsegi öelda, sest ma kartsin seda ammugi. (J. Mändmets.) Mäletatavasti oli see läinud nädalal. Eks see oleks hea küll, kui sa täna tuleksid. Ei vedur võtnud vedu ega rong hakanud liikuma.

Näidis: Võib olla imestate, et ma esimese lahingu...

§ 133.

43. Kirjuta (sulgudes) järgnevaile lauseile juurde puuduv oletatav öeldis:

Või Jaan lahti! (E. Wilde.) Kes ees, see mees. No seda paukumist ja raksumist siis. (E. Wilde.) See ju temale nagu ninavõru seale! (E. Wilde.) „Meile jalad alla teha?“ hüüdis köstriemand kokkudes. (E. Peterson.) „Väga kahju!“ arvas Madaras. Ja pihta kohe? Ning silmapilk hiljem peaaegu kuuldavalt vingutades oma habetunud huuli: „Kindlasti mõni memmepoeg...“ (A. Jakobson.) Jakup ja mina, harva mõni külmanud klient — kõik. (O. Luts.) Head aega! Vaga vesi, sügav põhi. Sõjaaeg — koleduste aeg.

Näidis: Või Jaan (on) lahti!

§ 135.

44. Määra kõik lauseliikmed eespool toodud harjutustes 23—25, 27, 29, 33, 37, 42, 43 jt.

45. Pane koma, kuhu vaja:

Virgul kootakse ja õmmeldakse heegeldatakse ja tikitakse. (E. Wilde.) Maril oli vaja ka teistes ruumides järele vaadata, kas tüdrukud kududes kedrates ja majatalitust toimetades ei laiskle. (E. Wilde.) Sest kõik ained kõik ideed kõik stiilid on huvitavad, kui nad aga uued ja värsked on. (F. Tuglas.) Nutukahin häda- ja hirmukisa palveümin tõusis tumedas poollämbunud kooris üles kinniste luukide poole. (E. Wilde.) See imelik rahu toavaikus ja lapse karjumine näis nagu tagasi toovat meeste julguse. (A. Kivikas.) Ta oli kohmakas maamehelik iseloomu poolest pehmesüdameline ja hea. (A. Kivikas.) Hääl lainetas aga aegamööda soo peale rõkkas metsas vastu ja kustus siis kuskil kaugel. (F. Tuglas.) Õiguse pärast oleks tema nimi küna mõhk suur ilma varreta supilusikas või Jumal teab mis pidanud olema. (A. Kitzberg.) Põllumehed künnavad, äestavad ja külvavad; teised laastavad heinamaad ja teevad kütist. (C. R. Jakobson.) Pikad lahtised kullakarva juuksed langesid mööda tema lumivalget särki alla. (A. Kitzberg.) See oli pisuke madal veidralt sopiline ja nurgeline tuba. (A. Jakobson.) Löwenstein varustas vana Perkmanni juba aasta ringi suhkru peene jahu ning muu koloniaalkaubaga. (A. Jakobson.) Ühel oli mobiliseeritud poeg teisel mees kolmandal vend neljandal ja viiendal kallim kuuendal ja seitsmendal isa. (A. Jakobson.) „Jah, mis sa teed või oled...“ noogutas Tiina ja alandas oma sosina võimalikult tasaseks. (A. Jakobson.) Ja siis on kisa ja nuttu ja pisaraid ja ulumist. (A. Jakobson.) See järeleandmatu totter-pime igal sammul valitsev kius see kuulus eesti jonn ajas nad välja oma sünnikohast. (A. Jakobson.) Sest kaugest nukrast ajast mäletab ema Luugus üht inimest, kes magab juba ammu liiva all. (A. Jakobson.) Kindlust piiras kõrge sakiline paekividest müür ja sügav veega täidetud kraav. Joosep ja Miina samuti teised lähedalolijad

jooksid kiiresti õnnetuskohale. Nellal oli seljas uus kirjuvärviline kleit ja villane ruuduline kootud jakk. Me ei saanudki kokku Minnaga vaid tema õega. Ei Andres ega teised tema kaaslased olnud nõus meiega kaasa tulema. Kõik meie naabrid eriti Mädasoo elanikud olid suures ärevuses. Eestlased sakslased venelased kui ka teised meie maal elutsevad rahvused olid suuremas enamuses üksmeelselt valmis võitlusse astuma pealetungiva enamlusega. Kord kõvemini kord tasemini lainetas tuhandete lauljate suust tulev mühisev laul üle inimestemere peade. Kui koju tulin, leidsin sõbra uurimas tuntud kreeka mõttetarka Platonit.

Näidis: Virgul kootakse ja õmmeldakse, heegeldatakse ja tikitakse.

§ 140.

46. Pane kaksikpunkt, punktoma, mõttekriips või koma, kuhu vaja:

Meie maa suuremad jõed on Emajõgi Narva jõgi Pärnu jõgi ja Kasari jõgi. Lauseliikmed on järgmised alusõeldis õeldistäide sihitis määrus täiend ja lauselaiend. Inimesed metsloomad linnud kalad kõik tulid kuulama Vanemuise laulu. G. Suits Juh. Liiv ja L. Koidula need olid tema lemmikluuletajad. Ameerika tähtsamad riiklikud ühikud on (Põhja-Ameerikas:) Kanada Ameerika Ühendriigid (Kesk-Ameerikas:) Mehhiko Guatemala Honduuras Nikaaragua Kostariika Panama (Lõuna-Ameerikas:) Venetsueela Kolumbia Ekuador Brasiilia Peru Boliivia Paraguai Uruguai Tšiile Argentiina. Ei kibe töö ega vastaste kallaletungid rasked õnnetused ega kaotused miski ei suutnud kõigutada selle mehe raudset kindlust ega terasest tahet. Koolipeo eeskavas olid järgmised palad üks Beethoveni sonaat näidend „Laane peremees“ võimlemisettekandeid ja lõpul popurrii kooliorkestrilt. Kirjanduse lugemine muusika ja sport need olid Kaljo armsamad ajaviited. See on küll

tüdruk, kes niihästi kodu kui koolis nii töö kui puhkuse ajal igal pool ning alati on rõõmsameelne ja lahke.

Näidis: Meie maa suuremad jõed on: Emajõgi, Narva jõgi...

§§ 142—144.

47. Pane koma, kuhu vaja:

Igal pool hea kodu kõige parem. Algul käisid poisid kahekesi hiljem hakkas pisike Miina ühes ka käima. (R. Soar.) Aga täna läks varaselt pimedaks sest tuiskama hakkas. (E. Wilde.) Küll oli ilus mu õieke küll oli armas mu armuke! (A. Haava.) Viimaks aga ujusid mõtted korratult peas laiali ja mees jäi sooja ahju kõrval magama. (F. Tuglas.) Laur oli enne ärasõitu Antonit otsimas käinud aga ta ei saanud oma sõbraga kokku. (J. Mändmets.) Küll sa oled aga vaeva näinud. (J. Mändmets.) Siin oli vesi vagune ainult suurt tõusu ja vajumist oli märgata. (J. Mändmets.) Kõik kuulasid laulikut ja ununud oli elutüdimus ning hingevaev. (A. H. Tammsaare.) Suuga teeb suure linna kätega ei kärbse pesagi. Võiksid ju katset teha ehk ongi parem tagajärg su tööl. Kõik vaikis ja kuulas ainult laul liikus, elas, paisus. (A. H. Tammsaare.) Nagu unenägi vankusin kaks korda kakskümmend neli tundi läbi siis läksin otsust tooma. (Juh. Liiv.) Ära mitte minegi ega sind seal keegi oota! Kohisev laine ajab laeva taga aga see kargab nagu osav turnija laine harjale ja ainult veidikese osa vett jõudis laine üle ääre laevale paisata. (J. Mändmets.) Tean teda ühtlasel sõdurisammul edasi ja tagasi sammuvat tunnen teda paremalt ja pahemalt poolt minu paberile vahtivat. Ta ei istunud enam siin kalda all armetuna, mahajäetuna vaid oli kõrgel merel ja hoidis mehiselt tüüri. (J. Mändmets.) Aga nüüdki käib vanapagan igal jaaniööl Tabi õuel kuid ei näita end inimestele. (J. Jaik.) Pikne on mööda aga ilm seab end pikale sajule. (O. Luts.) Ants oli juba ammu kadunud naabertalu

hoonete varju ja Maali istus ikka alles akna all ning vaatas unistades talle järele. See teekond peab meil õnnestuma või me hakkame kõik! Ei saanud enam ühtegi teadet ega tulnud meest enam tagasi. Kas te kavatsete sõita meiega koos linna või on teil ette näha mõni töö, mis kaasatulekut takistab? Varsti on uued ahtelademed maas pindad võetakse varnast paarid heidavad kokku ja edasi läheb öösine töötants üle sahisuva vilja, läbi paksu halli tolmu ja pillimänguks on jälle pintade igavene ning kõigile nii tuttav kilk-kõlk! kilk-kõlk! kilk-kõlk. (E. Wilde.)

Näidis: Igal pool hea, kodu kõige parem.

48. Pane punktoma, kuhu vaja:

Vaatke, rohke rukis hällib uhke nurme nõlvadel tõuvili töötab anda rohket saaki sügisel! (M. Veske.) Kerjamas käidi ainult kahes lähemas külas kaugemale minek oli väsitav ja ülearune. (R. Soar.) Aga ta oli esimeste õpetajate eksituste läbi kooliskäimise himu sootuks kaotanud ta istumispaik koolitoa viimases pingis jäi nädalate kaupa soojendamata, ja ta raamatuis rõõmustasid koid kõige rahulisema pesapaiga üle, mida nad iganes maa pealt leidnud. (E. Bornhöhe.) Ulgumerelt veersid rasked lained, raugedes vastu madalat majakasaart kui vastu lainemurdjat idas, Saaremaa pool, keerles vesi kümnete salakaride kuristikus. (Aino Kallas.) Pilvedesse peitis ennast päike, taevakaarelt ähvardab meid äike mure musta pisarsilmaga saadab pilgu üle kodumaa. (F. Kuhlbars.) Kuskil istusid kahvatanud nägudega, päevatööst väsinud mehed ja pidasid nõu hilise ööni, mis teha järgmisel päeval oma kasvandiku kasuks kuskil üksikul vahipostil seisis sõdur kuskil lõpetas keegi oiates oma raske päevatöö ning saatis viimse tervituse omastele ja kasvandikule, kelle eest oli seisnud rinnaga kuskil juhtis keegi päevitunud mees adrasahka kuskil suitsunud hoones tagus rauda nõgine Jaan Parvei kuskil kantseleis higistas keegi Jüri Peets amet-

likkude paberite kallal kuskil ehtasid soonelised käsi-varred silda kuskil seisis raudteemees tuisus . . . ei, kuskil pidi tõesti keegi olema, kes hoolitses kasvandiku eest. (O. Luts.)

Näidis: Vaatke, rohke rukis hällib uhke nurme nõlvadel; tõuvili töötab anda rohketa saaki sügisel!

§ 145.

49. Pane kaksikpunkt, kuhu vaja:

Teie ütlete meil ei ole seltse, meil ei ole midagi. (E. Peterson.) Neiu Kaasike lahkus kauemaks ajaks köstrimajast ta viidi ühte ligidalolevasse mõisa õmblejaks. (E. Peterson.) Siis aga tõusis ärevus viimse tipuni vallamaja kantseleiuks avati, ja looşid olid juba kastis võtjaid ootamas. (A. Kivikas.) Teel paistab alles tähe palg, ilm näeb alles und, kuid kurvalt seisab sõnajalg talt läinud õitsmetund. (Jak. Tamm.) Madis jättis oma mõttelõnga poolleli toa poolt kuuldus koerte ägedat haukumist. (E. Peterson.) Madis ajas enese sirgu ja vaatas kodu poole perenaine Madli vihtus koeri suure haoga ja vaigistas neid. (E. Peterson.) Ma ei näinud midagi, ja siiski nägin nägin öise, kevadise, äsja lahkunud jääde külmust väljahingava mere ja selle kohal tagasitulevate rändlindude tasakesi lendava parve. (Aino Kallas.)

Näidis: Teie ütlete: meil ei ole seltse, meil ei ole midagi.

§ 148.

50. Pane järgnevais lauseis koma, mõttekriips või sulud, kuhu vaja:

Habe oli nagu öeldud Peetri au. (A. Kitzberg.) Poiss oli aga nagu tulevane jutumees kunagi, suure kujutlusvõimega ja seepärast mis seal salata natuke arg. (M. Nurmik.)

Goethe loe: gööte on kuulus saksa luuletaja. Paar äpardust ehitustöös, natuke vaimlist vääratamist ja ihulist lõdvenemist inimene ei ole ju masin ja sa näed teenistuse käte vahel pudenema löövat. (E. Wilde.) Peeter pidi olema nii arvati vähemalt väga rikas. Mitmed uuemal ajal tarvitusel võetud sõnad nagu „mainima“, „suhtuma“, „saavutama“ jne. paljud neist on laenatud soome keelest on nüüd tuttavad juba igale koolilapsele. Mihkel Veske surn. 1890 ei olnud mitte ainult luuletaja, vaid ka keeleteadlane. „Teie olete ju koolitatud inimene“ vastasin ma „ja saate asjast aru küll!“ (E. Peterson.) Kadunud onult saame kes seda teab ehk veel mingisuguseid teateid. Mehed jooksid nad kartsid nimelt hiljaksjäämist nii et tolm tuiskas taga. Paljud inimesed näiteks sinagi on väga uudishimulikud. Läksime kord see oli juba ammu Kõrvemetsa küttepuid tooma. Läksime nimelt mina ja mu vend juba varakult teele. Istuge olge head siia toolile! Juba poiss läinud no mis sa oskad ütelda jälle naabermaja katusele!

Näidis: Habe oli, nagu öeldud, Peetri au.

§§ 149—150.

51. Tõmba kõrvallauseile kriips alla ning kirjuta iga allakriipsutatud lause juurde sulgudesse, kas ta on alus-, öeldistäide-, sihitis-, määrus- või täiendlause:

Teise lõhe sisemise seina sees, kust laupäeva õhtu, kui talurahvas saunas käis, suitsu tuppa ajas, määris ta saviga kinni. (J. Lattik.) Kolumbus oli see, kes avastas uue maailma. Bova läks loomusunnil sedasama teed, mida oli kõndinud õhtul. (F. Tuglas.) Kes kannatab, see kaua elab. On ikka loomusunnil tuntud, et kirjandus oluliselt muist kunstidest erineb, et temas on midagi, mis põhjalikult lahku läheb maalikunstist või muusikast. (F. Tuglas.) Kui meri jäätub, võime minna mannermaale, praegu aga peame

ootama. (A. Gailit.) Ta nägi ta peent ülikonda, mille voltides lamasid pikad käed kitsaste sõrmedega. (F. Tuglas.) Õues, kus kolm kõrget kuuske oja lainetele maha vaatasid, istus Andres nagu minevalgi pühapäeval mätta peale. (L. Koidula.) Kui kiri oli läbi loetud, pani lugeja ta laua peale. (L. Koidula.) Sedamaid aga tormasid ta kallale jälle murelikud ja nukrad mõtted, mis kiire sõit eemale oli peletanud, ja hakkasid ta hinge põhjas piinavalt urgitsema. (A. Kivikas.) Ning siis äkki teatas raadio ootamatult Samaarast, Astrahanist ja Novgorodist, et seal purpurne tõbi on avalikuks tulnud. (A. Gailit.) Ning enne kui suudeti õieti arugi saada, kuidas see kõik juhtus, leidis keset rohelist päikesepaistelise aeda aset meeleheitlik lahing, mille ulatusest püüdis põgeneda iga julgemgi pealtvaataja, kes armastas vähegi oma tervist ja elu. (A. Jakobson.)

N ä i d i s: Teise lõhe sisemise seinaga sees, kust laupäeva õhtu, kui talurahvas saunas käis (määruslause), suitsu tupp ajas (täiendlause), määris ta saviga kinni.

§§ 151—153.

52. Pane koma, kuhu vaja:

Kas olete näinud kuidas hobustega harjumata noor inimene peru hobuse selga istub? (J. Liiv.) See puu on vanem kui kõige vanem rauk kogu vallas kelle habe on lumivalge ja kes väga pikkamisi astub, hoolega kepi najale toetudes. (J. Mändmets.) Tiina oli ilus kui noor karuohakas kui selle lehed ja okkad kaste uduterakesi täis on ja need päikese paistel läigivad. (A. Kitzberg.) Kes teraselt vaatab see näeb kuidas ta pruunikspõlenud käsivarrest veri välja tungib ja varrukasse valgub. (J. Mändmets.) Elutuli helgib kui sinitaeva päike, elutuli sähvab kui pilvedest äike. (G. Suits.) Koju tulnud, asus Peedu viivitamata tööle sellest hoolimata et ta oli surmaväsinud. Tuldagu aga tema juurde, ja ta

panevat kas või kõige suurema haava kohe kinni just nagu oleks sellele prunt ette pistetud. (A. Jakobson.) Asi oligi nii et järgmisel päeval pidin sõitma. Randma asus teele kõigest sellest hoolimata et keegi ei uskunud tema ettevõtte õnnestumist. Kui kaugele me's sellega jõuame kui me põletama hakkame. (A. Jakobson.) Tulen kohe niipea kui mahti saan. Ta on mõnel korral tähelepanu äratanud kaebealuseid kaitstes kelle asi oli lootusetu ja kes ei pääsenudki karistusest sest et nende vastu mitte nõndapalju halastamatu seadusetäht ei kõnelnud kui palju halastamatum ühiskonnakord. (M. Metsanurk.) Mehed läksid pikale rännakule ilma et nad oleksid teadnudki kust võis leida otsitava. Laev kõikus nii et raske oli püsida jalul. Olime maha matkanud umbes kolmkümmend kilomeetrit nii et olime õige väsinud kui koju jõudsimel. Kui põleva maja juurde jõudsimel nägime et kraam oli juba välja kantud ja et leegid löid välja katusest.

Näidis: Kas olete näinud, kuidas hobustega harjumata noor inimene peru hobuse selga istub?

53. Tõmba eelmises harjutuses kõrvallauseile kriips alla.

§ 155.

54. Pane järgnevas lausestikus kaksikpunkt ja punkt-koma, kuhu vaja:

Kui mulle aga meelde tulid ajaloo hinnangud ja ümberhinnangud kui mulle meelde tuli, et meie mõistusele igavesti arusaamatuks jääb kurjuse mõte, kurjuse väärtus ja koguni selle tarvidus kui mulle meelde tuli, et enamasti iga samm, mis ühiskonda edasi viib, väärsamm on või sellena esiotsa näib, et see on julge, lubamatu kõrvalekalle tallatud teelt kui mulle veel meelde tuli, et meist keegi süütu ei ole, et meie kõik igapäev rängasti eksime,

et meie kõik igapäev tapame, oma venda vihates, et meie kõik varastame, midagi teise oma enesele soovides, et arg eksib harilikult ainult mõttega, julge teoga kui ma kõike seda meelde tuletasin, siis otsustasin selle käsikirja avaldada. (M. Metsanurk.)

§ 157.

55. Muuda järgnevais lauseis otsene kõne kaudseks:

„Siis ei ole ka käsikirja enam tarvis,“ vastas raamatukaupleja. (Juh. Liiv.) Isa ütles: „Priius tuli nagu koidutäheke!“ (M. Veske.) Ja kapral karjus: „Abram Andrejevitš, anna särü!“ (J. Kunder.) „Ma tulen aga kevadel jälle koju,“ ütles viimaks tütarlaps. (Juh. Liiv.) „Tabavere Jaan võtvat jõuluks naise,“ vastas Leena. „Ära mine veel koju!“ ütles Peedu mulle. „Homme on arvatavasti ilus ilm,“ ütles peremees. „Matsi talus on käidud vargil möödunud ööl,“ teatas karjapoiss. „Kas rukis on juba lõigatud?“ küsis Mihkel Soovere peremehelt. „Vii see kiri kohe posti!“ ütles isa pojale.

Näidis: Raamatukaupleja vastas, et siis ei ole ka käsikirja enam tarvis.

§ 158.

56. Pane kõik puuduvad kirjavahemärgid järgnevais otsese kõne lauseis:

Kohe tuled minuga kaasa käratas vanamees. Mis pärast ei ole paadid nii tehtud, et nendega veel ja kuival maal ühtlasi võiks sõita ümises Tatikas oma nina otsast kinni hakates. (E. Bornhöhe.) Ja teine saks ütles Sa oled ju väga kaua truud saksateenija olnud, aga mul on nooremat vaja. (E. Wilde.) Juula, ae, mine vaata, kasukad-kaltsud hakkavad juba Kõlli poole liikuma, katsi et ise koa järele

jõuad pilkas emm vahel, kui õuest tuli. (R. Soar.) Onu, ütles rebane teie ehk pilkate mind. (F. R. Kreutzwald.) Ilus oli päev enne ärasõitu kodumetsas, kirjutab ta muuseas, päike paistis, nagu tahaks ta kustutada kõik mälestused talve külmast ja pimedusest. (A. Haava.) Tohoo hullu mõtles vana Raismik viimaks pean siiasamasse öömajale jääma. (E. Wilde.) Kas sa ei näe tööd teha pahandas isa, hakates tulijatele vastu minema. (E. Peterson.) Vähe aja pärast ütles ta viivitades Ära mine. (Juh. Liiv.) Siis viskas selle pihust, kõndis veel paar tiiru välja mööda ja mõtles Tea, kust siit õige võtta seda maad, kui antakse, ühesugune teine igal pool. (A. Kivikas.) Ei teie tulegi meid enam vaatama lausus Tiiu.

Näidis: „Kohe tuled minuga kaasa!“ käratas vanamees.

§ 159.

57. Pane küsimärk või punkt, kuhu vaja:

Jaa, aga kus ma siis õieti olen (O. Luts.) Jaagup küsis mult, miks ma pole veel läinud magama Hallo, kes seal kolistab Kas tead, kes ehitas esimese veduri Vanaisa usutles poisse, kas nad pole näinud kuskil tema kadunud piipu Kuhu lähen mina, vaene, kelle juurde, koduta (Juh. Liiv.) Kas sa pole kunagi juurelnud küsimuse üle, miks tehnika just viimaseil sajandeil nii kiiresti on arenenud Kas nägid teda Ma ju küsisin sult, kas sa teda nägid

§ 161.

58. Lühenda järgmised laused:

Kui olime töö lõpetanud, heitsime värsketele heintele puhkama. Kui põlevat maja kustutati, jäi üks tuletõrjuja allalangeva palgi alla. Nägin, et mehed ikka enam ja enam väsima hakkasid. Leena kuulis, kuidas vanaema kobinal

läks kööki. Kui sõdurid liginesid vastase kaevikuile, läks kuulipilduja- ja püssituli üha ägedamaks. Jaan ütles, et Helgar jõuab tuleval nädalal koju tagasi. Mehed hakkasid minema, ilma et oleksid mind oodanud. Kui hommikul kooli läksime, leidsime tee äärest näuguva kassipoja. Kui töö on tehtud võite minna puhkama. Kui vend kuulis, ei rääkinud Hannes enam sõnagi. Kui rong hakkas liikuma, hüppas keegi vagunist välja. Kui köögis toitu valmistati, kukkus taldrik põrandale ning purunes. Kui Ants magas, istus Villu õngeridvaga jõe ääres. Kui lapsed marju noppisid, nägid nad, kuidas jänes jooksis võsastikust välja ja kadus metsatihnikusse.

Näidis: Töö lõpetanud, heitsime värsketele heintele puhkama.

§ 162.

59. Pane koma, kuhu vaja:

Õpetaja astus klassi paks raamat kaenla all. Ja nii sõitiski ta Leemuti mõisast Tuhkja poole tükike paberit näpu vahel. (A. Kivikas.) Ta istus uuesti rekke ja lauluviisi ümisedes hirmutas ta hobusenässi piitsa varal edasi. (A. Kivikas.) Heinad küüni veetud asusid mehed koduteele. Tasa heljub ta kevadekülml, jääpankadest kubisev vesi põlde ja niite oma alla mattes kõrgemaid kohti saarteks ümbritsedes valitsushimulikult heinaküünide ja võrgumajade kallale tungides ning Tartu kolmanda linnaosa tänavaid kanaliteks muutes. (Aino Kallas.) Varas oli sisse tunginud peremehe märkamata. Üksteiselt laenates oma poolt täiendades ja teisendades oma hingeelu ja olude järele muutes on iga rahvas üleilmalist müütide ja legendide hulka suurenandanud. (F. Tuulas.) Kudistades ja nagu salahirmul üksteist eel ajades kobisid lapsed mustendavast august sisse. (R. Soar.) Isa astus tuppa püss õlal ja lilli käes. Mehed ilma tähele panemata meie hoiatusi tungisid siiski põlevasse majja.

Ma nägin uut ilma, lahtist maad ja laia väljavaadet ning nägin vaba rahvast tõusvat. (F. Tuglas.) Kohale jõudnud hakkasime otsima öömaja. Et rahvalaulud aegade jooksul vallast valda, kihelkonnast kihelkonda ja rahvalt rahvale rändavad sealjuures sisu ja kuju poolest muutudes tõendab meile eripaikade laulude võrdlemine. (A. Saareste.) Koer läks nurka saba sorgus. Mehike lõdisedes külmast ja tilkudes mahavalavast vihmast koputas uksele ja palus sisse-laskmist. Ära kuulunud tunnistajate seletused andis kohtu eesistuja sõna kaitsjale.

N ä i d i s : Õpetaja astus klassi, paks raamat kaenla all.

§§ 169—183.

60. Pane punkt, hüüumärk või küsimärk, kuhu vaja :

Parajasti sõitis keegi mürinal alevi poolt vastu (A. Kivikas.) Selle järel võtab viimsena sõna „Valgus“ oma 12 numbris (22 märts) 1894 (T. Kaljo.) „Mis asja ma neile seal's rääkima pidin“ küsis poeg vastuseks (A. Jakobson.) Kes võitis 100 m jooksu Seda võõrustamist, seda kostitamist, seda õllekese väljakallamist ja seda jutukese vestmist (F. Tuglas.) Aadressile kirjutas Henno suurte tähtedega: „V a hr dr Mullamäe, Veeriku t 79, Tartu“ Kumb oli viirastus, kas see, mis nägi Jants enne, või see, mis nägi ta nüüd (J. Jaik.) Ja mõtelge ometi, kogu maa pikkus on vähemalt 1000 km Hõi, kuule, vana Jäta, poiss, koer rahule

61. Pane mõttekriips, kuhu vaja :

Tõtates, nagu hiljaks jääda kartes kogeles ta kuivast suust: „Ka ka kaks teist kü kü kümmend ka ka...“ (A. Kivikas.) Siis naksatus, praksatus korruga vaikus. (G. Suits.) Juhku püüdis juttu tihti sellele juhtida, et lapsele nüüd juba mõeldagu ometi! tervenisti kaheksa kopika eest rohtu ostnud! (E. Wilde.) Nüüd löi ta oma lõuad lahti, et hambad

hundi kuklasse lüüa, ja ärkas kiljatades üles. (F. Tuglas.) „See sündigu ma olen mees, kes lühidalt: siin mu käsi.“ (E. Wilde.) Säärane lugu pöörane! Ühed tahtsid hakata minema tööle, teised magama. Sa arvasid enda kõige targema kogu maailmas olevat sina! (F. Tuglas.) Talupoegadele, kel kibe mõisaorjus seljas oli, kuhu ka veel kiltri kepp pidi sündima ja kuuekümnelt aastalt eest sündisid sinna mõlemad oli see suureks troostiks, et nendest veel üks selts inimesi alamad olid. (Juh. Liiv.) „Ter re, Mihkel...!“ „Tere, tere, Siibergi isand...“ „Kas sa uudist tead?“ „Tean.“ „Lehest lugesid?“ „Lehest jah...“ (A. Jakobson.)

62. Pane mõttepunktid, kuhu vaja:

„Mina“ sosistas poiss lõõtsutades. „Mina“ (F. Tuglas.) Oja kaldal tõmbas tirts aeglaselt poognaga: sirr sorr ja ta vastas ritsikas veskis: triiks triiks (F. Tuglas.) Tootsi Tõnu on muidu igati tubli mees, ainult veidi naistekartlik! T linnast sõitsin ära juba kevadel. Kargavad siis kui marutuul tammemetsa mühin, rakumine, põgenemine, hirm, valjus seal, seal ärkab tasane arg hää! kosutav, nagu oleksid pimeduse võimud võidetud, nagu pühitseks ta suurt üldist võitu (Juh. Liiv.) Aga Karli ütles tehtud mehisusega, hirnudes nagu hobune: „Hõ, hõ, hõõ! No mina olen teda hõõ, hõ, hõõ ikka mõnegi hea toobi hõ, hõ, hõõ! Sisse laadinud Eehh! (A. Jakobson.)

63. Pane jutumärgid, kuhu vaja:

Mis mina siis võin parata, et ta tuleb, vastas Viiu. (E. Wilde.) See kaabakas, teeröövel, kes kohtu poolt kinni mõisteti, ongi siis see süütu talleke, kohtu eksituse ohver. Ed. Wilde romaan Külmale maale ilmus 1896. a. Kirjastus-ühing Loodus korraldab romaanide võistlusi. Aurikut Ariadne nimetatakse Baltimere pärlik. Arvustus selle töö kohta ilmus Päevalehes. Sõna roim on kunstlikult loodud, samasuguseid sõnu on veel laip, relv. Liide

-us tähendab omadust ja tegevust. See tõsioludele väga lähedal olev pilt aitab valgustada kadakateks kasvamise küsimust, milles on süüdistatud nii mõndagi haritlast. (P. Hamburg.) Meiegi kirjanduses on palju kergekaalulisi suurteoseid. Kirjeldatud jälgimisest on selgunud, et Luigemäe Olli on peaaegu täielik plagiaat Chateaubriand'i Atala'st. (T. Kaljo.)

64. Pane kõik kirjavahemärgid, kuhu vaja :

Ees lorkas valmima hakkav rukkiväli selle tagasopis oli peotäis rohetavat talinisu kartuli odra ja sinetav kaeraväli (A. Kivikas.) Tööle ta nüüd küll just ei jäänud ütles mees alles tüki aja pärast tagasihoidlikult kuna ta pisut väriseval käel piipu toppis aga ärge sellepärast nii nii (E. Wilde.) Isegi siis kui lendas esimene sisisev ja paukuv tulilind vastu taevast ei teinud ta häält vaatas ainult vaatas üles taeva poole kus praksus kirev tuli vaatas alla järve kus süttisid igal paukumisel uued värvid uued virvendused ja varjundid aina süttisid ja kustusid nagu sügis-ööl tähed taevas (A. H. Tammsaare.) Mul on töö ja pühapäevariided saapad müts süüa saan pererahvalt raamatud on ka olemas tundide eest maksab isand Relling ei õieti on mul kõik mis tarvitam (O. Luts.) Selle tõttu on proloog kujunenud liiga pikaks nimelt 23 lk lk 3—25 (T. Kaljo.) Ei ta ei löö enam vastu kuigi kaua mõtles Tõnis endamisi puhkust on talle vaja aga mine kõnele temale sellest (A. Kivikas.) Kus sa sellega ikka rohkem vastas mees ja lükkas piibu teise suunurka. (A. Jakobson.) Mis siin kasvab kasvab isenesest mõni peotäis kanarbikku seal kus liiviku selja äärest hakkab soo mõni igav üksik rohukõrreke mis oma seltsimehe järele hüüab ja saare ühes otsas jändrik mänd (Juh. Liiv.) Ja kui ta oma surmavoodil aga surigi ta kuidagi äkki ja langeva puu taoliselt piibli järgi küsis ning vanemat poega sellest lugeda palus vahetasid toasolijad imestunult pilke sest ehkki see kivise näoga ini-

mene oli nõudnud kindla valjusega kirikuskäimist ja
 kodustestki palvetundidest osavõtmist tundus siiski kõigile
 nagu teeks ta sedagi ainult oma peremeheisiku maksma-
 panemiseks. (A. Jakobson.) Ah mis ma nüüd tegin hädaldas
 Juuli Otsusele tulles et tal kedagi siia maha jäämas ei ole
 kes teda tagasi hoiaks pealegi kuna suurepärane meri
 teda ootas ütles ta Ma lähen (J. Mändmets.) Oi kui tore
 imestas Madli käsi kokku lüües Hea küll ütles ta aga kas
 te usute seda mis esiteks laua ääres räägiti s t kas te
 usute hüпноosi ja suggestiooni (A. H. Tammsaare.) Võõras ei
 vastanud kohe siis mõmises ta Mi na aita mind üle (F. Tuglas.)
 Jah ma tulen kindlasti oli Karbus nõus

SISUKORD.

	lk.
Eessõna	5
Tuletusõpetus §§ 1—61	7
I. Sõnade tuletamine liidete abil §§ 1—46	7
a. Tüvest ja liiteist §§ 1—2	7
b. Käändsõnaliited §§ 3—36	8
Tegijat või üldse isikut tähendavad liited §§ 3—9	8
Tegevust, tegu ja tegevusega ühenduses olevat asja tähendavad liited §§ 10—18	11
Omadust või seisukorda tähendavad liited §§ 19—26	18
Vähendust või meelitust tähendavad liited §§ 27—28	27
Kohta, ala, kogu või rühma tähendavad liited §§ 29—34	28
Liited, mis üldse tähendavad tüvisõnaga kuidagi ühenduses olevaid asju §§ 35—36	31
c. Pöördsõnaliited §§ 37—44	32
Põhjustavat, teostavat tegevust tähendavad pöördsõnad § 37	32
Enesekohast tegevust tähendavad pöördsõnad § 38	34
Uude seisukorda üleminekut, uue omaduse saamist tähendavad pöördsõnad § 39	35
Korduvat ja vastastikust tegevust tähendavad pöördsõnad §§ 40—41	36
Kestvat, vähehaavalist tegevust tähendavad pöördsõnad § 42	38
Äkilist tegevust tähendavad pöördsõnad § 43	39
Loodushääli kirjeldavad pöördsõnad § 44	39
d. Abisõnaliited §§ 45—46	40

	lk.
II. Sõnade liitmine §§ 47—61	41
a. Liitsõna mõiste ja liitosad §§ 47—48	41
b. Liitsõna vorm ja tähendus §§ 49—55	43
Põhi- ja täiendsõnaks on nimisõna §§ 49—51	43
Põhisõnaks on nimisõna, täiendsõnaks — mõni muu käändsõna § 52	46
Põhisõnaks on omadussõna, täiendsõnaks — mõni muu käändsõna §§ 53—54	46
Teised sõnaliigid liitosadena § 55	47
c. Õigekirjutus sõnade liitmisel §§ 56—61	48
Sõnade kokku- ja lahkukirjutamine §§ 56—59	48
Sidekriipsu tarvitamine §§ 60—61	51
Lauseõpetus §§ 62—183	52
I. Lihtlause ja tema liikmed §§ 62—135	52
a. Üldjooni lausest ja tema liigendusest §§ 62—67	52
Lause mõiste ja sisuline liigitus §§ 62—64	52
Lause pealiikmed § 65	53
Laiend ja põhisõna §§ 66—67	53
b. Alus §§ 68—70	56
c. Õeldis §§ 71—80	58
Üldine esinemislaad §§ 71—73	58
Õeldise ühildumine alusega §§ 74—80	59
d. Õeldistäide §§ 81—88	62
Õeldistäite mõiste ja üldine esinemislaad §§ 81—83	62
Õeldistäite ühildumine alusega §§ 84—88	64
e. Sihitis §§ 89—90	65
f. Nimetava ja osastava käände tarvitamine alusena, õeldis- täitena ja sihitisena. Omastava käände esinemine sihi- tisena §§ 91—108	68
Täis- ja osaalus §§ 91—94	68
Täis- ja osaõeldistäide §§ 95—97	70
Täis- ja osasihitis §§ 98—104	71
Täissihitise nimetavaline ja omastavaline kuju §§ 105—108	75
g. Määrus §§ 109—116	78
Määruse mõiste ja üldine esinemislaad §§ 109—110	78
Ajamääruse tähtsamaist käändeist §§ 111—113	80
Olevas ja saavas käändes esinev määrus §§ 114—115	82
Tegijat tähendav määrus § 116	84

	lk.
h. Täiend §§ 117—130	85
Täiendi mõiste ja üldine esinemislaad §§ 117—118	85
Omadussõnaline täiend §§ 119—120	87
Nimisõnaline täiend omastavas ja osastavas käändes	
§§ 121—124	90
Lisand ja üte §§ 125—129	91
Määrusega sarnanev täiend § 130	97
i. Lauselaiend §§ 131—132	99
k. Väljajäteline lause §§ 133—134	99
l. Näpunäiteid lauseliigenduseks § 135	101
II. Liitlause §§ 136—183	103
a. Liitlause liigid §§ 136—155	103
Liitlause mõiste § 136	103
Koondlause §§ 137—140	103
Lauserind §§ 141—148	107
Lausepõim §§ 149—153	113
Lausestik §§ 154—155	118
b. Otsene ja kaudne kõne §§ 156—159	119
c. Lausete lühendamine §§ 160—162	122
d. Sõnade järjekorrast lauses §§ 163—168	127
e. Kirjavahemärkide tarvitamise ülevaade §§ 169—183	130
Lisa : Kordamisharjutusi	139

Trükivigu.

Lk.	rida	on:	peab olema:
18	3 alt	<i>austus</i>	<i>autus</i>
80	15 „	vt. 159	vt. 160

482

6479

HIND 2 KROONI